

Szépirodalom

Babiczyk Tibor: Levél barátjához	5
Farkas Wellmann Éva: A tél után	7
Horváth Szekeres István rövidprózái	8
Borcsa Imola: Trópusi hőség	22
Tamás Kincsó: A polgármester szeretője (regényrészlet)	33
Kopriva Nikolett versei	38
Káli István: Farsebek	40
Vasas Tamás: Majdnem elegendő egy naplóhoz	58

FÜRDŐÉLET SZÉKELYFÖLDÖN – MÚLT, JELEN, JÖVŐ

Magyarosi Sándor: Szerkesztői ajánlás	61
Katona Csaba: A késedelem ára: az erdélyi fürdők helyzete a század- fordulón és a 20. század elején	63
Jánosi Csaba: Székelyföldi kénköves helyek	93
Incze Réka: Bányai János emlékezete	107
Nagy Benedek: Az erdélyi fürdőhelyek marketingtevékenységei a 19. században és ma	116
Horváth Alpár: Üdülőhelyek és gyógyhelyek a székelyföldi megyék turizmusában	147
Mátyus Enikő: Klaszteresedés a balneológiában – fejlődés és megújulás	175
Előfizetők névsora	180

A tematikus összeállítás társszerkesztője: Incze Réka

Lapszámunkat a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum
gyűjteményében található, székely fürdőket ábrázoló
képeslapokkal illusztráltuk.

SZERKESZTŐSÉG:

FŐSZERKESZTŐ: Zsidó Ferenc (zsidoferenc@yahoo.com)
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Fekete Vince (feketevince@gmail.com)
SZERKESZTŐK: Magyarosi Sándor (sandormagyarosi@gmail.com)
Mirk Szidónia-Kata (mirksz@yahoo.com)
MENEDZSER: Mihály Gergő (gergomihaly80@gmail.com)
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Bodor Zsolt (bodorazsolt@gmail.com)
KORREKTOR: Ferencz S. Csilla (achilla76@gmail.com)
GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Lestyán Csaba (lestyancsaba@yahoo.com)
ÜGYVEZETŐ: Máthé Zsejke (zsejkemathe@gmail.com)
TITKÁR: Beke Tasnád (beketasnad99@gmail.com)
KÖNYVELŐ: Nagy Csilla (harmatcsepp.nagy@gmail.com)

KÜLSŐ MUNKATÁRSAK: Lakatos Mihály, Lőrincz György,
Lövetei Lázár László,
Nagy Koppány Zsolt, Tánzos Vilmos,
Zsigmond Andrea

TÖRDELŐ: Botár Emőke - Pro-Print

ALAPÍTÓ-FŐSZERKESZTŐ: Ferenczes István (1997-2010)

KIADÓ: Hargita Megye Tanácsa
Hargita Kiadóhivatal
Székelyföld Alapítvány

FELELŐS KIADÓ: Borboly Csaba,
Hargita Megye Tanácsának elnöke

NYOMTA: Alutus Nyomda, Csíkszereda
FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron igazgató

ISSN 1453-3871

ELÉRHETŐSÉGEINK:

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. sz., Pf. 149
Telefonszámok: (004)0266-311 775, (004)0266-311 026 (fax), (004)0746-195 413
E-mail cím: szekelyfold@hargitamegye.ro; honlap: www.szekelyfoldfolyoirat.ro

ELŐFIZETÉSI DÍJ:

Belföldieknek: egy évre 90,00 lej
Külföldieknek: egy évre 96,00 lej (7800 Ft / 30 EUR)

Belföldi előfizetőinktől a díjat kérjük postai utalványon, a következő címre küldeni:

Beke Tasnád - Editura Harghita, Pf. 149
Folyószámláink: RO20 TREZ 3512 1G33 5000 XXXX/RO
Editura Harghita, Trezoreria M-Ciuc, Sucursala Harghita
RO53 RNCB 0152 0423 6585 0003/EUR
RO26 RNCB 0152 0423 6585 0004/HUF

Fundația Székelyföld, Banca Comercială Română M-Ciuc, Sucursala Harghita
SWIFTCOD: RNCBROBU

Babiczky Tibor
LEVÉL BARÁTJÁHOZ

Október szele fúj most ebben a tengeröbölben,
legkeletibb csücskében Itália szép talajának.
Tiszta az ég, de csipősek a hajnalok, és ha az este
fátylát ránk leereszti, kabát kell, s hosszú cipő is.

Készül az elme a hallgatagon kinyuló, feketéllő
téli napokra, mikor csak a lámpa idézi Apollónt.
Még nehezebb a homályt, ami bennünk ott gomolyog mind,
úgy eltűrni, ha kint a világ a sötét fele fordul.

Így szalad el minden perc, és így tart a halálba
minden test, amit élni hívott a világba az isten.
Így haladunk hát, drága barátom, az éj fele együtt –
megváltás a beszéd, de utunk csak a föld fele fordul.
Pálmafa vagy füge nő majd szívünkéből a világba.

Holt a hazám, ami holt volt már, amig utcakövén járt
lábam a múltat idéző házak előtt – a halál írt
áttetsző jeleket be a foszló téglaközőkbe.

Mézszinü, sárga derengés fogja körül szavainkat,
ám ize már nem mézet idéz: a sötét epe úszik
lúdbőrző felszínén fényes mondatainknak.
Ez már, mondd, az öregség? Vagy csak az isteni úrnek
képe mutatja magát egyedül igazinak a földön?

Vártam már leveled, mint várja a lomb a november
hűvös, felszabadító nagy szeleit, ha az élet
már csak a száron csüng, s a leválás nem jön a belső
élet örökre szilárd, sose múló árama mellől.

Fontos hát, hogy nem csak a képzeletemben idézlek:
tükre vagy és forrása, barátom, a gondolatomnak.
Alszik a hajdani kisfiu bennem, s néha felébred,
nézi, mivé lett mindaz, amit szeretett a világban –
szétrombolt homoképitmény van a szíve helyén csak.

Istenszobrok állnak a víz mélyén, csupa álom,

halseregnek húznak körülöttük, s alga lebeg a testük előtt, kagyló a szemük, vízből van a lelkük – így merül el már gondolatomban az édes a sósba.

Október telt fénye sugároz, a Mérleg időtlen egyensúlya lebeg mifölöttünk, s lendül a karja, ül csak az ember a vágyak széttört tengelye mellett. Fénylik a nap, szikrázva ragyog fel az élet előtti végtelen, és már látszik a holnapi gond kerítése: színek nélküli rács, áttetsző, égi lakattal. Régi beszéd: ki akar, vezetője a sors. S aki próbál ellene menni – talán akarattalanul –, s nem akar, azt csak vonszolja az élet. Az út végén ugyanott lesz.

Van még fény, arcunkat hát most adjuk oda a gyenge simításnak, mit a szél keze hordoz az őszben. Veszteni már te is, én is végre tudunk a szivünkkel, s végül megtanulunk lassan majd nyerni is egyszer.

És mindent, ami eddig volt velem: árva időmet s álmomat is békévé oldja a Földközi-tenger.

Farkas Wellmann Éva
A TÉL UTÁN

A fényes február után
nagy árnyékokkal dús tavasz.

Szelek kavarják összegyűlt
hordalékát. A hír igaz:

víz, föld s a szív fölengedett,
legfeljebb talajmenti fagy

borzol kedélyt vagy bokrokat.
Egy lehetőség épp kihagy,

de számos másik kedvező.
Magára váró alkalom.

Odakint varjúkárogás.
Ágak karmolják ablakom.

Horváth Szekeres István

SZOFTPORNÓ

Előző nap a telefonba azt mondta, harmincnégy éves, vagyis négy évvel idősebb nálam, és hogy egy kissé teltkarcsú, és ugye nem baj, hogy egy kissé teltkarcsú, mire én azt találtam válaszolni, hogy nem, egyáltalán nem baj. Pedig az utóbbi években valamiért már nem a teltkarcsú nőket keresem, sőt, már a saját korosztályomtól sem remélek semmit. Most mégis itt ülök ennek a vendéglőnek a teraszán, ezzel a Karinával, aki teltkarcsú és négy évvel idősebb, mint én, és már fogalmam sincs, miért sajnáltam a beszélgetés után, hogy azonnal nem bontottam a vonalat, hiszen az egész elbaszott délutánomat feldobta csak azzal, ahogy megjelent itt. Ugyanis az első beszélgetés után, számomra is váratlanul, arra gondoltam, hogy vonalat kellett volna bontani, mert hirdeti magát más munkáslány is a rovatban, aki fiatalabb, talán nem teltkarcsú, mert ez a teltkarcsúság sok mindent takarhat. Majdnem szédültem a gondolattól, hogy rögtön igent mondtam, és ha átbuszozik ide a szomszéd városból, hát ki kell fizetnem a tarifáját, mese nincs. Egy óra múlva meg már abban reménykedtem, hogy vagy nem talál ide, vagy felhív és közli, dolga akadt, vagy legalábbis megijed majd tőlem és faképnél hagy. És mindezek ellenére, ahelyett, hogy tiltólistára tettem volna azt a számot, délután elmentem a megbeszélt helyre. És a huszonvalahányadik percben már érdeklődve figyelem, amint egy nagyon színes, vidám jelenség lépked felfele a terasz lépcsőjén, akin látni, hogy keres valakit. Végül kiszúr engem, mint egyetlen magányosan ücsörgő hímnemű egyed, és egyenesen az asztalomhoz jön, és azt kérdi, én vagyok-e Attila. Mondom, én vagyok, csüccs le, mit kérsz inni? Szóval, bemutatkozás után leül velem szemben, mereven néz a szemembe, gondolom, alaposan átszkennel most engem, és megpróbálja eldönteni, veszélyes vagyok-e, kifizetem-e a tarifáját. Tudom is én! És most már egyáltalán nem bánom, hogy nem bontottam a vonalat. Duhaj jó kedvem támad ettől a Karinától. A mellét, a lábát, a karját, a karján a pórusait bámulom. Nagyon perverzen erotikus, ahogy végig engem figyel, ezt a nyálcsorgató mustrálgatást. Hibátlan a bőre, hibátlan a teltkarcsúsága, hibátlan a színes haja, meg

a harsánysága. Hibátlanok a tetoválásai is, igazi profi munkák: a lábszárán tekeredő rózsza, a vállain valami geometrikus ábrák és apróbetűs felirat, tehát nem börtönben vagy házibulin buherált tetkók ezek, nem aprópénzért varrnak ilyet az emberre. Rövid farmerszoknya van rajta, meg rózsaszín batikolt póló, alóla egészen a füle tövéig ágazik az egyik tetovált minta a sok közül. Öt fülbevalót számolok meg. Zöldre és vörösre meg lilára festett haja kétoldalt nullásra felnyírva. Akár a barátnóm is lehetne, egy ilyen csajba bele tudnék szeretni. Felőlem még akár kurválkodhatna is, meg tudnék békélni a dologgal. Nem vagy rosszképű pasi, miért kellek én, kérdi. Így mondja, nem rossz képű. Meg hogy miért nem szedek fel valami csajt. Olyan nőt nem találok, akire egy kicsit is fel tudok nézni, illetve találok, de nekik meg nem én kellek, mondom. Mire megereszt egy szétcigizett hangú röhögést. Túl magasra titted a lécet, baszod, vagy túl alacsonyra, mondja erre röhögve és legyint. Feltűnik, hogy csak a nevetése olyan bagós, szétcigizett hangú, ha rögtön az érkezése után ki nem tesz az asztalra egy félig üres piros Pall Mall-csomagot, azt hittem volna, nem is dohányzik. Hosszan megnéz, minden porcikámat megnézi, majd azt mondja, hogy bocs, nem rajtad röhögtem, csak a helyzetem. Én meg nem értem, milyen ez a helyzet, nem találok túl viccesnek a helyzetet, egyre kényelmetlenebbül érzem magam, azt várom, hogy végre-valahára fent legyünk a lakáson, ruha nélkül. Aztán megint engem néz, mintha szerelmes volna, de tudom, hogy ez most megint csak valami teszt, de így legalább én is a szemébe nézhetek, mert ritkán nézek az emberek szemébe, nem tudok szemkontaktust tartani, de most az egyszer megnézem magamnak a tekintetét. Mert amúgy szeretem az emberek szemét: meglesni a szivárványhártya finom vonalait, a fénylő nedves golyót, amelyen keresztül az agy és a külvilág között létre jön az a láthatatlan híd, ahol megtörténik ez az oda-vissza kapcsolódás a környező tárgyi világra. Két gyönyörű zöld szemet látok, és hirtelen valami szomorúság is belefűrődik a mellkasomba. A bámészkodás vége persze az, hogy hirtelen lesütöm a szemem, mert kész, ennyi volt, így is szinte erőmön felül teljesítettem. Majd ő is elnéz jobbra, int az egyik asztaltársaságnak. Hogy vagyunk, hogy vagyunk, kérdi románul, ők meg felemelt hüvelykujjal intik, hogy minden oké. Ezért szeretek ide járni, megismerni a kuncaftokat, mondja, mert ez itt a zsaruk egyik törzshelye, itt bajom nem eshet. Nem baszogatnak-e, kérdem. Ők is végzik

a dolgukat, én is az enyémet, válaszolja, majd egy kis szünet után azt kérdi, mehetünk-e már, mert neki két óra múlva még lenne egy kis elintéznivalója a városban. Fizetek, átmegyünk az út túloldalán álló taxikhoz. Minden taxist ismer. Gondolom, minden taxis megvolt már neki, azaz minden taxis a kuncsaftja volt legalább egyszer. Az öregedő taxis is, akinek végül az autójába ülünk, jegygyűrűvel az ujján, ő is ismeri Karinát. Ez az öregedő főszer is láthatóan oda-vissza van érte, lesi minden szavát, ráadásul nem akar pénzt elfogadni, pedig én fizetném az utat. Szóval minden taxis a tenyeredből eszik, kérdem, miután kiszállunk az autóból és a lépcsőház bejárata felé lépegetünk. Nagyon édespofák az összes, mondja Karina. Én meg ezen az „édespofán” tűnődöm, hogy ezt a szót nem hallottam, talán gyerekkorom óta. Akkoriban színészekre mondták, hogy édespofák, meg az úgynevezett táncos-komikusokra. Általában Luis de Funes, meg Latabár Kálmán voltak „édespofák”, „nagyon édespofák”. Most meg ez a taxis „édespofa”. Kényelmetlen ez a szó, lehangol, ám ha visszagondolok arra a taxisra, valóban nem találok rá más jelzőt, mint azt, hogy édespofa. Édespofa, ismétlem félhangosan, miközben a lépcsőházajtó zárába szúrom a kulcsot, mert a mágneskártyát hónapok után sem adta át a főbérlő. Kicsoda édespofa, kérdi Karina, miközben a kulcsot rángatom, ami valamiért nehezen jár bele a zárba. Nem válaszolok. Ez az „édespofa” jár a fejemben mindvégig, míg fel nem érünk a második emeleti lakásom ajtajáig. Alighogy belépünk, Karina behuppant az egyetlen fotelembé, majd kotorászni kezd a táskájában, elővesz egy óvszert és kiteszi az asztalra. Nekem is van óvszerem, mondom, de ő legyint, és azt mondja, inkább a jól bejárattott márkában bízik. A pénzt, azt előre kérem, most pedig megkérlek, hogy zuhanyozz le, teszi hozzá. Mondom, egyenesen a zuhany alól mentem a vendéglő teraszára. Ha megint zuhanyozol, jobban érzed majd magad, frissebb leszel, meg minden, a pénzt nem tagadom le, a tévédel sem szaladok el, ne félj, válaszol és kacsint. A fürdőbe megyek, levetkőzöm és beállok a zuhany alá, folytatom a vizet magamra, de óvatosan zuhanyzok, hogy kitartson a kraft, hiszen a pénzt már odaadtam és nem azért spóroltam négy hónapig kurvára, hogy pont az aktus előtt, a zuhany alatt... Félárbocosan lépek ki a fürdőből, fél kézzel takarva magam keresem a törölközőt, majd törölközés után felveszem az előszobaasztalkáról a bokszeralsómat, de még úgy is takargatom magam. Karina már meztelenül ül a

fotelben, egyik lába átvetve a másikon. Ne takargasd, mondja, hát nem azért vagyok én itt, hogy megoldjuk a problémát? Gyere csak ide Karinához, teszi hozzá. Én meg mint egy kiskutyá vagy kisgyerek, szégyenlősen állok elé. Ne folytassuk kényelmesebben, kérdi kis idő múlva. Talán, mondom száraz torokkal, rekedt hangon. Nincs csók, figyelmeztet, mikor leheveredünk a bevetetlen ágyra. Tudom, mondom, hallottam már róla, hogy a kurvák nem csókolóznak a klienssel, az túl intim, a csókban érzelmek vannak, ez pedig csak üzlet. Kussolj már, szól rám Karina, azért fizettél, hogy itt dumáljál nekem? Feltérdelek, a testét kezdem gyömöszölni, markolni, dagasztom, mint a kelt tésztát, mint a fasírhúst, mint egy macska a frissen vetett ágyat, közben az arcát lesem, hogy nem vagyok-e durva, nem lépek-e át valami határt. De nem. Karina obligát kis nyögéseket hallat, mintha oda-vissza lenne a dologtól, és azokban a pillanatokban szeretném, ha négy kezem volna és Karina testéből is minimum kettő lenne, és belefúrom az arcomat a két melle közé, szívom magamba a kissé gesztenyére, élesztőre vagy búzakorpára emlékeztető illatát, mintha az életem függne tőle. De sehogyan sem elég belőle, és arra gondolok, hogy bár két fejem is volna, vagy legalábbis két orrom. A hasát harapdálom és haladok lefele és gyűjtöm a nyálam, amikor egy kissé megmozdítja a bal lábát, és gömbölyű, sima combja hozzásimul az ágyékomhoz, amitől szinte azonnal úgy rándul össze a testem, mint akit a hálózati áram ütött meg. A következő pillanatban már hanyatt fekszem és semmire nem gondolok, még a lelkem is üres, vagy inkább egy üreg tátong a helyén. Mire Karina a kis apró karórájára nézve azt mondja, még van kábé negyven percünk, és ne keseredjek el, mert még egy ráadás belefér abba a negyven percbe, szusszanjak meg nyugodtan egy kicsit. De én csak hátat fordítva hozzábújok. Kiskifli leszek, átrakom a bal karját a derekamon, ő megölel, én meg behunyom a szemem. Forró a teste, nagyon forró, mintha lázas volna. Megint érzem a búzakorpa illatát, mint gyermekkoromban a malomban, ahol a nagyapám dolgozott, és forró az illat is. És forró a lakás is, a kanapé, behallatszik a késő délutáni csúcsforgalom zaja, még ez a zaj is forrónak tűnik. Az orrom bedugul, égni kezd a szemem, könnyek futnak le az arcomon, finoman koppannak a kanapé matracán, a taknyom is elered, de szégyellem visszaszippantani, nem akarom, hogy Karina bármit is észrevegyen. De megsejt valamit, mert a jobb kezét alámfúrja, és

most már két kézzel ölel, nagyon szorosan, én meg nyüszítve kezdek el bögni a forró, puha hurkák szorításában, és rohadtul nem tudom abbahagyni.

OKTÓBERI KÁNIKULA

Egészen addig, amíg az előtérben kerestek egy üres fogast a kabátjaiknak, úgy tűnt, hogy mindenki őket fikszírozza. A teremben rajtuk kívül talán nem is volt más néznievaló, ezért aztán kilenc vagy tíz szempár kísérte Jónásékat az ablak melletti két üresen maradt támlás székgig. Este nyolc felé járt az idő, de így is meleg volt az ideiglenesen ebédlővé átrendezett előadóteremben. A délutáni forróság bent rekedt, és ezen az sem segített, hogy a személyzet már öt óra körül résnyire nyitotta az összes ablakot. Odakint majdnem teljes szélcsend volt, a gyenge légáram csak néha rebbentett egyet-egyet az elhúzott sötétítőkön. Legyek köröztek a csillárok körül. Hiába ültek a nyitott ablak mellé, Jónás homlokán apró izzadságyöngyök jelentek meg. Karina meg úgy ült a széken, hátát a támlának vetve, mint egy modell valami rajzórán, ahol „ülő női alak” címmel vizsgamunka készül. A hajából néhány tincs a halántékára tapadt.

– Hozhatok valamit? – kérdezte váratlanul egy semmiből felbukkanó, pincér formájú, kis, kopasz ember. Öcsi, írta a mellényére tűzött, arany színű névtáblán.

Jónás szótlánul ingatta a fejét. Karina sem szólt semmit. Csak bámulta az ablaküveget. Ujjával kissé félrehúzta a sötétítőt, és úgy tett, mintha a hátsó udvart nézné, de csak a saját tükörképét láthatta. Kint tökéletes volt a sötét, talán eső készülődött.

Így aztán a kis, kopasz ember elindult vissza a konyha irányába, de Jónás meggondolta magát, és egy kissé modortalanul utánakiáltott, hogy egy üveg vizet kér. Az Öcsi nevű emberke hirtelen lefékezett, félig megfordult, majd színpadiasan bólintott egyet, mint egy lakáj, és feltartott hüvelykujjal jelzett, hogy értette.

A szomszédos helyiségből zsvaj szűrődött át. A terem túlsó végében néhány ismeretlen vendég álldogált, talán rokonok, talán egy másik rendezvény résztvevői. Kezükben pohár, és szemmel láthatóan nagyon

jól elszórakoztatta őket valami, ami a szomszéd helyiségben folyt. A zsvaj is onnan szűrődött ki.

Egy középkorú nő lépett hozzájuk. Apró mintás nejlonblúzt és élére vasalt fekete nadrágot viselt, a haja élénk lila volt. Nagyon erős kölni vagy valamilyen parfümfelhő lengett körülötte. A parfüm mellett, mint egy ritmusból kieső basszusgitar hangja, savanykás hónaljzag is érződött.

- Hát sziasztok! - mondta, vagy inkább kiáltotta. Jól megnyomta az sz betűt, ami ettől valahogy így hangzott: ssssziajjasztok! Jónás ekkor már a gutaütés határán volt. Legalábbis úgy érezte. Ver az Isten, de rendesen, gondolta. Felnézett a rokonra, és nem jutott eszébe a neve. Megpróbált udvarias lenni, vagy legalábbis kerülni a feltűnést. Ezért valami olyasmit rebegett, hogy csókolom, hogy tetszik lenni. És mielőtt elmélyülhetett volna a beszélgetés, egy másik rokont evett oda a fene, egy idősebb férfit, szintén valakinek a valakijét. Összesúgtak a lila öregasszonnyal, akinek a hírre minden nyájasság leolvadt az arcáról. Aggodalmas hangon elnézést kért, majd a bácsi kíséretében hirtelen elindult a másik terem irányába. Jónás óvatosan, de hosszan kifújta, mint egy tornagyakorlat után.

Aztán Karinát nézte, aki egyik lábát a másikon átvetve most már a bejárati ajtót bővölte, mintha bármelyik pillanatban beléphetne rajta valaki, akit speciel ő vár. És Jónás tudta, hogy senkit nem vár. „Istenem, de jól néz ki”, gondolta. Egy kissé közelebb húzta hozzá a székét, és csendben, fojtott hangon kérdezte tőle, hogy rendben van-e minden, de Karina nem válaszolt, hanem újra a bejárati ajtót kezdte bámulni. „Mint egy hülye kis kamasz piccsa”, gondolta Jónás. Felállt és sóhajtván valami olyasmit mondott, hogy tesz egy udvariassági kört, majd elindult a szomszéd terembe, oda, ahonnan a zsvaj meg a röhögés hallatszott. Kíváncsi volt, mi a fene történik odaát. Viszont amire odaért, már csak néhány vendég lézengett csendben és látszólag céltalanul, pohárral a kezében. Meg akarta kérdezni valakitől, hogy mégis miről maradt le, de meggondolta magát. Egyetlen ismerős arcot sem látott. Levette a nyakkendőjét, zakója zsebébe gyúrta, és szétnézett abban a teremben is.

Az egyik hosszú asztalról, amelyet valamiféle piás svédasztalnak szántak, elvett egy üveg ásványvizet, lecsavarta róla a kupakot, és egy jó öblöset húzott belőle. Átment az asztal túlsó végébe, elvett egy üres

poharat, közben meg fűrgén járt a tekintete, mint egy kaméleoné. Hamar kiszűrt egy vodkásüveget. Szétnézett, látja-e valaki, majd teleöntötte a vizespoharát az átlátszó szesszel. Ellenőrizte a zakója belső zsebében a cigarettát meg az öngyújtót, és elindult a kijárat felé. Karinára pillantott, aki már nem az ajtót bámulta, hanem olyan derűs arccal nézelődött a teremben, mintha egész héten erre az estére várt volna. Pedig még el sem kezdődött semmi, az emberek a két teremben szétszóródva halkan beszélgettek, röhécseltek, ittak, meg izzadtak. Odament a helyükhöz, levetette a zakóját, és az egyik szék támlájára dobta. Két ujját a szája elé emelve jelzett Karinának, hogy cigizni megy, azzal kilépett az ajtón.

Végigment a kis tornácon az első hamutartóig. Leült a legközelebbi padra, a borvizes üveget maga elé tette a földre, és rágyújtott. Egy hosszú pillanatig a poharat nézte a vodkával, egyet sóhajtott és három hatalmas kortyból leküldte az egészet. Hátát a pad támlájának vetette, és a bejárati ajtót bámulva megpróbált semmire nem gondolni.

Már vagy négy-öt perce ült így, amikor lassan kinyílt a bejárati ajtó, és az ajtókeretben megjelent egy ismerős sziluett. Illetve egy ismerősen mozgó emberi körvonal állt be a sárga fénybe. A tulajdonosa kivett egy apró tárgyat az egyik zsebéből, majd tovább kotorászott. „Bazdmeg”, mondta aztán a sziluett, és elindult a tornácon. A végénél megállt egy pillanatra, mint amikor valaki szoktatni próbálja a szemét a sötétbe. Majd átlépve mindkét lépcsőfokot, lezökkent a kavicsokkal felszórt járdaféleségre, és Jónás felé vette az irányt.

- Van egy tüze? - kérdezte a körvonal, miután Jónástól mintegy fél méterre, enyhén imbolyogva, de sikerült megállapodnia. És ezt a körvonalat erős házipálinka-szag vette körül. „Erős bukéja van az aurájának”, gondolta Jónás. Nadrágzsebéből előkotorta az öngyújtóját, odaadta. A felvillanó fényben egy korábbi kolléga arcára ismert. Rémllett egy B betűvel kezdődő név, de nem volt benne biztos. Talán Béla, gondolta. Úgy tűnt, hangosan gondolkodott, mert a körvonal megint meggyújtotta az öngyújtót, és a lángját közel tartotta az arcához.

- Nem Béla! Béni! Te meg? - mondta, és most a lángot Jónás arcához közelítette.

Csak fel ne gyűjtsa, mondta neki Jónás, meg azt, hogy egyébként meg kollégák voltak. És sehogy nem akart eszébe jutni a cég neve, ahol együtt dolgoztak. Hirtelen nagyon beütött a vodka.

- Ja, hogy te vagy az, Jónás! Milyen Jónás is? Mindegy, milyen Jónás! Nem? Mindegy! Hogy vannak a cethalak?

Jónás erre azt válaszolta, hogy a cetek nem halak, hanem emlősök.

- Hogy te mekkora egy baromarc maradtál!

Hogy csak viccelni próbál, válaszolta erre Jónás.

- Jól van, pajti, jól van! Attól még ugyanolyan fasz vagy, mint pár éve.

Lehuppant Jónás mellé.

- Leülök egy kicsit! - nyomatékosította, miután kényelembe helyezte magát, majd hatalmasat szívott a cigarettájából.

- A te csajod az a kis szőke? - kérdezte némi szünet után.

A barátnőm, válaszolta erre Jónás, alaposan megnyomva a hangsúlyt a „barátnőm”-ön.

- Míg a cégnél voltál, mindig az ilyen nőcskékre buktál: alacsony, vékony, szőke, meg fura. Meg amúgy ő az egyetlen nő a buliban, akit nem ismerek. Amikor megláttalak, rögtön arra gondoltam, hogy ez a szépség biztosan Jónással van, az ő csaja.

A „barátnőm”, javította ki megint Jónás, de Béni vagy nem hallotta, vagy nem figyelt oda. Egyet öklendezett, majd bőfögött és csuklani kezdett. Hirtelen mély levegőt vett és bent tartotta pár másodpercig. Mire kifújta, a csuklás elmúlt. De amint beleszívott a cigibe, újra elkezdődött. Ha legalább egy fél órát kibírja cigi nélkül, eláll a csuklás, tanácsolta neki Jónás. Béni egy laza csuklómozdulattal beledobta a félig szívott cigarettát a hamuzóba, majd újra mély levegőt vett. A trükk bevált, mert miután újra lélegezni kezdett, a csuklás már nem tért vissza.

- Amúgy mit szívott a csajod? Egyfolytában örül valaminek a leányzó, ezért kérdem...

Nem válaszolt. Gyomrában mintha egy hideg buborék kezdett volna el nőni. A torkában gombócot érzett. Talán nem is tudna most válaszolni, biztosan csak valami száraz gurgulázás hagyná el a torkát. Olyan mozdulatot tett, mintha azonnal fel akarna állni a padról, de inkább ülve maradt.

- Valami gond van? - kérdezte Béni.

Semmi, gondolta, vagy talán mondta Jónás. Abban a pillanatban nem tudta eldönteni, hogy amit gondol, azt mondja is, vagy csak akarja mondani, vagy mégis inkább arra gondol, amit nem akar kimondani.

Még találkoznak majd, szólta oda Béninek bárgyún, mintha búcsúzna, még kezét is nyújtott neki, majd felállt és lassan, sétálva elindult vissza a terembe.

A benti füledt levegő rosszulesett, nagyon rosszul, újra felkavarodott a gyomra. Mintha egy meleg, nedves rongyot dobtak volna a fejére, aminek áporodott ember- meg előétel szaga van. Az elszívott cigaretta dohos ízt hagyott a szájában. Pedig amikor levegőzni indult, mintha éppen kezdett volna megjönni az étvágya. Két hete kapták a meghívót, emailben, egy kérdőívvel, benne többféle választható menüvel, aszerint, kinek mi ízlik, mit eszik, mire allergiás, és Jónás valamiért a vegetáriánus menüt választotta. Ritkán evett húst, csak minőségi húsokat volt hajlandó megenni, a választható menük között ott volt a steak is, elég flancos fogás az ő flancos ízléséhez, de ő mégis a vegetáriánus menü mellett döntött. Csakhogy neki útközben elment az étvágya. A vonaton a vonat szagától, a taxiban az illatosítótól kavargott a gyomra. A teremben meg a melegtől. Kellett neki vegetáriánus menü, amikor steaket is kérhetett volna. Végül is, nem mindegy, mivel okádja majd tele a vonatot meg a taxit hajnali három után, gondolta, amikor visszatért a terembe.

A szomszédos helyiségben megint elkezdődött valami attrakció. A vendégsereg nagy része ott volt bent, ritmikusan tapsolt valamihez, a teremből kiszorult maradék meghívott meg valamilyen szánakozó, talán obligát mosollyal nyugtázta a bent látottakat. Jónás újra elindult, hogy megnézzze, mi a fenén szórakoznak a többiek, de újfent nem látott semmit, mert amint pár lépést tett, a ritmikus taps félbeszakadt, és mire be tudott lesni az ajtón, már csak két, gallérját igazgató, kissé lihegő, izzadt, középkorú férfi állt a terem közepén. Érdekes, gondolta Jónás, egyre érdekesebb itt minden és mindenki. De az is lehetséges, hogy csak ő nincs képből valamivel, hiszen hosszú évek után ez az első alkalom, hogy hasonló összeröffenésen vesz részt. Ledöntötte a maradék vodkát a torkán, odament a piás asztalhoz, de azt már a személyzet szinte teljesen letakarította, csak néhány üres meg félig kiivott pohár maradt, meg víztócsás üres fémtálcák. Erről ennyit, állapította meg. Visszament a nagyterembe, Karinát kereste. Hol kóricál ez a nő? Az ablaknál, ahol korábban megtelepedtek, nem látta. Talán a mosdóba ment. Oda meg nem akart utánamenni. Hogy is nézne az ki... Habár, ha jobban belegondol az ember, az ő helyzetében... De mindegy is!

Ott téblábolt még egy darabig a nagy teremben, sorban kezét fogott néhány férfi vendéggel, őt is bemutatták egy pár embernek. Udvarias puszikat nyomott pelyhes arcú öregasszonyoknak. Mindeközben Karinát kereste a tekintetével. Nem akart feltűnést kelteni a kérdéssel, még a végén megkérdi valaki, hogy van-e valami baj, vagy hogy minden rendben van-e. Ezt mindenképpen el akarta kerülni. Közben ömlött a hátáról a víz. Mintha nejlonfóliába csavarták volna, minden porcikája viszketett.

A nagy teremben az asztalokat U alakba tolták, helyet hagyva egy rögtönzött táncparkettnek. Amely most üresen állt. Még semmi nem kezdődött el, az ünnepeltek már jó húsz perces késésben voltak, ennek ellenére az első kör ital maradéktalanul elfogyott az asztalról. Jónást ekkorra már teljesen elkapta a gépszíj. Egy gazdátlanul maradt, félbe hagyott piás poharat keresett, kész lett volna azt is ellopni, csak tompuljon egy kissé a pánikrohama, amely a nemrég legurított vizes-pohárnyi vodka ellenére szorongatta a torkát meg a mellkasát. Hol a picsában van Karina, ismételte félhangosan, miközben körbejárta az asztalok félkörét. Nem fog itt táncolni senki, gondolta aztán, ahhoz túl kicsi ez a tér. De most miért ezzel foglalkozik? Karinát kellene megtalálnia, nem szabadott volna magára hagyni egyetlen percre sem.

Karinát is viszed? Kérdezte az anyja, mikor megemlítette neki a meghívót. És ő olyan hirtelen túrázta fel magát az anyja kérdésén, hogy a feje is belefájdult. Persze üvöltözéssé fajuló veszekedés lett ebből is. Miért nem mondja ki, hogy szégyelli Karinát, üvöltötte Jónás. Nem szégyelli, de nem szeretné, ha valami probléma lenne, válaszolta az anyja erőltetett nyugalommal. És hogy nemcsak Karina az egyetlen probléma, tette hozzá. Milyen probléma, bazdmeg, üvöltött Jónás? Ne bazdmegelj anyáddal, ordított erre az anyja is. Ne bazdmegelj anyáddal, ismételte meg az apja, ugyancsak ordítva, mire Jónás csak annyit válaszolt, hogy jól van, nem bazdmegel. Bazdmeg, tette hozzá. Rossz poén volt, de a vitát legalább berekesztette. Azt csinál, amit akar, mondta csendesen az anyja, közben a függönyöket bámulta. Mindig is azt csinált, amit akart, kontrázott bele az apja. Egyes szám második személyben beszélve róla, mintha ő jelen sem volna. Ekkor már úgy érezte, hogy azonnal a szoba egyik végébe hátrál, nekiszalad és egy hatalmas lendülettel az ablaküvegen átcsörömpölve kidobja magát az ötödik emeletről. Szép csendben felkelt a fotelról, kiment a szobából,

cipőt húzott, kiosont a lakásból, be a liftbe. El sem köszönt. A liftajtót is óvatosan, halkán csukta be maga mögött. Aztán otthon az első dolga volt, hogy válaszevélben megköszönte és elfogadta a meghívást, és vegetáriánus menüt kért két személy részére.

Ott ácsorgott a terem közepén, a tekintetével egyszerre kereste Karinát, meg egy üveget, vagy egy magára maradt bármilyen poharat, amiben van még valamilyen ital. Már megbánta, hogy eljöttek. Tudta, hogy egy-két óra leforgása alatt több pohár italon is túl lesz már. Azt is tudta, hogy úgy fog majd inni, hogy senki ne lássa, hány pohárral tüntetett el. A neki felszolgált innivalóból csak egy-két kortyot fog benyologatni, hogy fenntartsa a látszatot, és majd dugiban mellé iszik valamit. Meg azt is tudta, egyetlen nyugodt perce nem lesz, mert lövése nincs, hogy melyik rokon vagy ismerős mit tud róla, mit tud Karináról, vagy egyáltalán, ki mit tud arról, ami történt.

Ehhez képest most ott állt a terem közepén, és egyetlen kényelmetlen kérdést nem tett fel neki senki, válaszolni sem volt amire. A két ünnepelt, akik tudták, hogy mi a helyzet vele és Karinával, éppenséggel késtek. Az a néhány távoli rokon, akiket Jónás felismert a vendégek közül, nem igazán méltatták figyelemre sem őt, sem Karinát, csak udvariasan mosolyogva biccentettek feléjük. A lila hajú néni meg a néhány pelyhes arcú öregasszony kivételével, akiknek bemutatták, senki nem jött oda hozzá érdeklődni. Még Béni, az okostojás Béni sem kérdezett semmi kényelmetlent, csak hozta a szokásos formáját. De hol a tetves kurva életben van Karina? Elszív egy cigit, és ha utána sem látja, rátöröm a budiajtót, monologizált magában, talán még a szája is mozgott.

Kirontott a teremből a szabad levegőre. A tornác egyik végében csendesen beszélgető kisebb társaság cigarettázott. Jónás a másik végébe húzódva gyújtott rá. Le kellene nyugodni, gondolta, mert mindig a legrosszabbra számít, ami aztán be sem következik. De jó alaposan felhúzza magában a rugót, ami egy szép napon egyszer csak elpattan. Megint elpattan, és MEGINT kezdődik minden előlről. Kezdődik előlről a szarban dagonya, ahonnan újra ki kell mászni, megint mindent előlről kezdeni, lépésről lépésre, és neki már lassan sem ideje, sem ereje mindent még egyszer újrakezdeni. Csakhogy a nyugton maradáshoz Karina látványára lenne szüksége.

És akkor egy ismerős női alakot vett észre a sötétben. És mintha ez az ismerős alak furcsán, tánclépésekben járna. Ráadásul a járdaszegé-

lyen egyensúlyozva. Karina volt az. Ott billegett a járdaszegélyen, két kezét széttárva egyensúlyozta magát, jobbában pezsgőspohár. Jónás torka elszorult. Olyan, mint egy gyermek, gondolta. Mint egy túlfejlett, hülye kis bakfis. Oda kellene menni hozzá, szoroson megölelni, majd ölbe kapni és kiszaladni vele a világból, valahová, le a térképről, a világ végére. Ahol végre békén hagyják. Őt is, Karinát is. Ahol úgy van rendben minden, ahogy éppen van. Ahol a szívárvány földet ér, ahol... És ekkor eszébe jutottak az álmatlan éjszakák, a véget érni nem akaró napok, amikor úgy érezte, hogy most már történnie kell valaminek, valami visszafordíthatatlannak, de ez így tovább nem mehet.

Karina megállt. Egy darabig egy helyben egyensúlyozott a járdaszegélyen, majd egy kecses mozdulattal megpördült és széles mosollyal, egy jóllakott kismacska tekintetével egyenesen Jónás szemébe nézett. És olyan gyönyörű volt az utcai lámpa fénysugarában, hogy Jónásnak egy pillanatra a szívverése is kihagyott. Majd a lány finom mozdulatokkal jobbra-balra kezdte ingatni a felsőtestét, mint amikor valaki egy jó kis zeneszámot hall a rádióban, és Jónás csak ekkor hallotta meg a teremből kiszűrődő zenét, ami valami lejátszóról ment, mert zenekart nem látott.

- Szabad egy táncrea a hölgyedet? - hallotta a háta mögül Béni.

Anyád a hölgyed, gondolta Jónás, de egy színpadias kézmozdulattal jelezte, hogy igen, szabad a pálya, csak tessék, érezték jól magatokat. Ezek ketten jól megtalálták egymást, futott át a fején, az excentrikus Béni, meg Karina. És Béni, jól látható részegsége ellenére felpattant a járdaszegélyre, meghajolt Karina előtt. De valahogy úgy, mint valami kosztümös filmben, éppen csak a barokk kori cifra ruha és lószőr paróka hiányzott róla: bal kezét hátrátéve, a jobbot a mellkasához emelve, majd előrenyújtva. És Karina azonnal vette a lapot, mert egyet pukedlizett, megfogta Béni kezét és olyan kecses és laza táncot kezdtek el lejteni a járda szélén, hogy Jónás teljesen elérzékenyült. Nem volt soha érzelmős, viszont napra pontosan, hét hónapja és tizennégy napja mintha kicserélték volna valakire, akinek csak a neve és a múltja, meg a személyi száma egyezik a korábbi Jónással. Meg az emlékei. Meggyengültek az idegei, állapította meg sokadjára. Ott táncol a hülye volt kolléga, a nagyszájú Béni és Karina, ő meg itt elérzékenyül. Nem lesz ez így jó. Hét hónapja, tizennégy napja csak hülyül elfele, nem lesz ennek jó vége. Az anyja szerint sem. Habár az anyja azért nem pontosan így fogalma-

zott, de sejteni lehetett, hogy valami hasonlóra gondol. Szerinte teljesen megváltozott Jónás, ráadásul nem valami pozitív értelemben. Mintha kicserélték volna, vagy lecseréltek volna benne néhány alkatrészt. Így mondta, de még csak nem is Jónásnak, hanem egy közös ismerősnek, akitől Jónás később visszahallotta. Míg ezen elmélkedett, a lassú, nyúlós zenezám lejárt, valami pörgősebb darab következett, ezek ketten meg abbahagyták a mutatványt. Béni elindult a terem irányába, s amint elhaladt mellette, feltartott hüvelykujjal jelezte neki, hogy... hogy mit is, azt ő nem értette. Hogy jót táncolt, hogy Karina táncol jól, vagy hogy az ízléséhez gratulál, vagy hogy minden rendben? Karina hirtelen és szerelmesen Jónás nyakába vetette magát, és egy hosszú, cuppanós csókot nyomott a szájára.

- Cigi szagod van - állapította meg teljes súlyával ránehezedve.

Jónás a vállát vonogatta, hogy mégis milyen szaga lehetne, öt perce sincs, hogy elnyomta a csikket.

- Meg vegyszerszagod... - tette hozzá Karina a két vállába kapaszkodva. Majd megszagolta Jónás száját. - Mit ittál? Körömlakkot? - elengedte a vállait és kissé hátrébb lépett.

A vodkának nincs körömlakk illata, a vodkának vodkaszaga van, mondta volna Jónás, de Karina addigra már a vendégház felé indult. Fellépett a tornácra, és amint végighaladt rajta, egy kissé színpadiasan a csipőjét riszálta és látványosan integetett felé, mint egy régi fekete-fehér filmen vagy valami vidéki operettben, aztán belépett az ajtón.

Jónás mélyet szippantott az enyhe őszi levegőből. A gombóc a torkából eltűnt, ahogy a gyomrából is a hideg, kellemetlen érzés. Kifűjt. Majd megint mély levegőt vett, megint kifűjt. Most már minden rendben lesz, fasza kis esténk lesz, megérdemlünk egy kis bulit mi ketten. Karinának is ki kell mozdulni, lám, máris jót tett neki, a színe is más.

Bentről hangos ováció hangzott fel. Megint kezdi valaki a mutatványt a nagyteremben, gondolta. Ez egyszer nem akart lemaradni, kíváncsi volt, hogy mi a fenén szórakozik a vendégsereg. Talán valami bűvészmutatvány, gondolta, és felgyorsította a lépteit. A végén már szinte futva haladt a bejárati ajtó felé. Mikor benyitott, hirtelen elállt a hangzavar, mintha lekapcsoltak volna egy hangszórót. Csak egy nő sikoltozott hisztérikusan valamelyik sarokban, míg a többiek némán álltak félkörben, a nagy teremben, és tágra meredt szemmel bámultak

az U alakba tolt asztalokból rögtönzött táncparkett közepére. És a félkör közepén ott táncolt Karina. A hangszórókból a Paint it Black ment, a Stones-tól. Nem is tudtam, hogy erre a számra egyáltalán táncolni lehet, de Karina, ő Karina, gondolta Jónás. A lány nyomában kis fekete, vörös szegélyű tócsák gyűltek, és a tócsákból fekete túsarkú cipői sötétvörös mintákat kentek a fényes cementpadlóra. Kínai kalligráfia, futott át a fején. És Karina transzban volt: behunyt szemmel lejtette a táncát, mint egy magányos keringőt, a sötétvörös tócsák pedig egyre gyűltek a ruhájából. Ő meg a zene ritmusára tovább kanyarította cipőivel ezt a kalligrafikus írást, egészen addig, amíg a tánc ritmusa hirtelen megtört, botorkálni kezdett, majd kissé imbolyogva megállt. És Jónás látta, hogy Karina egy papírvágót szorongat a kezében. Ruhája és haja lucskos volt a vértől, amely lüktetve bugyogott elő a torkából. Kinyitotta a szemét, tett egy fél fordulatot és egyenesen rá nézett. Mintha mondani akart volna valamit, de csak néhány bőfögésre emlékeztető hang szakadt ki belőle, majd kitárt karokkal, lassan elindult Jónás felé.

APĂ MINERALĂ CEA MAI IGIENICĂ, FĂRĂ BACTERIE, PENTRU CONSUMATIE, AL MUNTILOR CASON.

Apă izvorului „Pan” din Cason e o apă terică minerală prețioasă. Elementele esențiale ale acesteia sînt: clorură de calciu—magneziu—hidrocarbonat și de acid carbonic liber, cînt elemente din caracterul chimic a ei și pe care le conține într-o cantitate însemnată — mai sînt natriumhidrocarbonatul și litiuhidrocarbonatul ce se află în ea tot într-o cantitate însemnată. Pentru toate aceste boli, în care se recomandă apele minerale terice cu conținut de litiuh și hidro-carbonat și anume în cazuri de stare atonică și atenuată și a intestinelor, le dispocie ontahală și are un efect admirabil în cazuri de iritații în rinichi și la bătăie. Fînd igienic curată și avînd un gust plăcut este foarte apreciată și ca apă minerală de masă. În urma conținutului ei de acid carbonic liber se poate bea și rece, nu se strică și izvorul din piatră are un caracter de durabilitate.

NU PRODUCĂ UNFLĂRI ȘI CONGESTIUNI, APA EXCELENTĂ PENTRU CONVALESCENȚI.

PÁN

KÁSZON HEGYSÉGÉNEK LEGEGÉSZSÉGESEBB BAKTERIUMMENTES ÁSVÁNYVIZE.

A kászoni „Pán” forrás vize értékes földes ásványviz. A víz vegyi jellegét meghatározó calcium—magnezium—hidrocarbonat és szék szabad szén-dioxid: kívül a vizek lényeges alkotórészéül még a natriumhidrocarbonat és a fayelemre nélkül mennyiségben előforduló litiuhcarbonat. Mint ásványviz mindazokban a bajokban, melyekben a litiuh- és natrium-hidrocarbonat tartalmu földes ásványvizek javaslva vannak, u. m. gyomor- és belekieséseg, harutos dyspepsia, vesze- és hólyagbántalmakkal hatások. Hyperbicus tisztaságánál és kellemes ízénél fogva minálkül viz is becses. Szakadé skónnyal jól fogva jól eltartható, nem bomló s a sziklából fakadó nagy állandóság jellegével bír.

FELPUFFADÁST, VÉRTOLULÁST NEM OKOZ, ÜDÜLŐK LEGKIVÁLÓBB GYÓGYVIZ.

DEPOT GÉNÉRAL:
COOPERATIVA DE CONSUM GENERALA BĂLAȘOY.
Administrațiunea: SFT. GHEORGHE

Calcium—hydrocarb. 0'2855	Lithium—hydrocarb. 0'0145
Natrium—hydrocarb. 0'4641	Natrium-sulfat . . . 0'0071
Magnezium—hydroca. 0'1551	Mangan hydrocarb. 0'0038
Ferum—hydrocarbon. 0'0405	Silicium—dioxid . . . 0'0493
Natrium—chlorat . . . 0'0290	1'7484
Kalium—chlorat . . . 0'0227	Carbon-dioxid . . . 2'0449

PŐELÁRUSÍTÓ:
ÁLTALANOS FOMVÁSZTÁSI SZŐVETKEZET BĂLAȘOY.
Forráskiszellésig: SEPSISZENTGYŐRGY

A kászoni Pán borvız címkéje.
(Forrás: Kiszgyörgy Zoltán gyűjteménye)

Borcsa Imola

TRÓPUSI HŐSÉG

Sokat gondolkodtam. Mondhatják a felnőttek bárhogy: elment, eltávozott, felköltözött a Mennybe, a helyzet az, hogy apa meghalt. Volt, nincs. Ők mondták nekem így régebben, ő és anya. Mikor a blokkban laktunk, és nem árverezték még el a lakásunkat, egyszer meglátták, hogy a fiúkkal a negyedikről nem lépcsőn jövünk, hanem a korláton csúszunk le, és kaptam egy hatalmas szidást. Akkor mondták, ne mászkálj a magasban, mert leesel, aztán volt Andriska, nincs Andriska. Vagy kiránduláskor rám szóltak, légy óvatos, ne menj közel a szakadék széléhez, ne menj túl mélyre a vízben, mert ugyanez.

Ezek szerint apa óvatlan lehetett. De a felnőttek arról is susmorogtak, mikor azt hitték, nem figyelek, hogy felkötötte magát. Ő, magát. Én ezt nem hiszem. Apának mellettünk volt a helye, ezt ő is tudta, azért volt olyan szomorú, mikor indult Németbe, szóval biztos nem hagyott volna itt minket örökre. Sehogy sem fért a fejembe ez az egész, amíg egy este rá nem jöttem. A Trópusi hőség ment a tévében, és Nick egy olyan ügyben nyomozott, mikor öngyilkosságnak álcázták a gyilkosságot. Akkor értettem meg.

Egész éjjel nem aludtam. Gondolkodtam, mondjam-e el anyának, apával is ez történt, de arra jutottam, amíg nincs bizonyítékom, nem hinne nekem. Pedig biztos voltam benne. Csak ki kellett derítenem, ki tette, és miért, hogy elmondhassam mindenkinek. Indítok egy nyomozást, ezt határoztam el, csak nem itthon, itt fölösleges, mert ugye, nem itt történt, hanem kint Németben.

Kiterveltem mindent. Augsburgba kellett eljutnom. Tudtam, hol van, apa mutatta egy térképen, mielőtt odautazott. A térképet mamáéktól hoztuk, és olyan régi volt, hogy Németország még nem is létezett, vagyis de, csak nem egy, hanem kettő volt belőle. De attól Augsburg ugyanott van most is, a városok nem költöznek, csak a határok, magyarázta apa, anya viszont rászólt, nem kell belemenni, kicsi még a gyerek.

Szóval tudtam, hova megyek, és azt is, honnan. Németországba a buszok Brassóból indultak. Oda nem volt nehéz eljutni, csak vonatra kellett szálljak, az egyenesen odavitt. Jártam már párszor mamával,

meg anyáékkal is, mielőtt kocsit vettünk, így mentünk hétvégente Anci nénjéékhez. A buszmegálló meg pont az állomás mellett volt, és minden buszra ki szokott lenni írva, hova megy. Megnéztem a szótárban, Németországnak románul úgy mondják, Germania, nekem azt kell keresnem.

Azt is tudtam, sok próbát kell kiálljak. Ott lesznek például a felnőttek. Kérdegetik majd, hova megy egyedül ez a gyerek? És mindenki haza akar majd küldeni. De kitaláltam, a vonaton azt mondom, brassói rokonokat látogatok, az állomáson várnak, a buszon meg azt, hogy apukámhoz megyek. Vagy a román nyelv. Brassóban mindenki úgy beszél, de én egy mukkot nem értek. Pedig tanuljuk az iskolában, már tudom mondani, hogy bună ziua, eu sunt elev, jó napot, én diák vagyok, meg da és nu, igen és nem, de ha valaki elkezd hablatyolni, nem értem. Úgyhogy arra gondoltam, ha a sofőr bácsival nem boldogulok, és nem tudom megvenni a jegyet, akkor a busz csomagtartójába bújva utazok.

Sok mindenre volt szükségem. Először is pénzre. Az nem volt gond, régóta nem ürítettem ki a malacperselyemet. Nem akartam zörögtetni a táskámban, ne hallja mindenki, milyen gazdag vagyok, ezért egyszer kisurrantam a házból, és átmentem a szemközti boltba, hogy papírpénzre váltsam, ami benne van. A boltos néni nagyon sokáig számolta, már azt hittem, anya észreveszi, hogy eljöttem, de megérte várni, százezer lejt kaptam.

Kellett még az útra víz, étel, elemlámpa, pont, mint egy sátorozáshoz. Elemlámpa csak a biztonság kedvéért, ha a csomagtartóba rejtőzve utazom. És egy pisztoly. Nick is mindig hord magánál a Trópusi hőségben, a nyomozás veszélyes lehet. Valódi fegyverem nem volt, de amit a születnapomra kaptam, nem csiricsáré színű volt, mint a korábbiak, hanem fekete, elég igazinak nézett ki. Ezzel meg is volt a terv, készen álltam az indulásra.

Hétfvégén jöttek hozzánk Anci nénjéék anya születnapját megülni. Előbb anya nem is akart ünnepelni, de Anci nénje erősködött, hogy nem szabad úgy elbúsulni, mindjárt lejár a gyászév, és ő különben sem akar zenebonát, vigasságot, csak egy diszkrét ebédre gondolt, ahhoz viszont ragaszkodik. És nem anyát akarja dolgoztatni, hoznak tortát, elmegyünk étterembe, ne féljünk semmit. Anya először a telefont is lecsapta, ne mondja meg neki senki, meddig gyászolhat, de végül Ionel bátya meggyőzte. Csak a cukrászdai tortába nem egyezett bele, azt ő

akarta sütni. Almás-karamellest fog, mondta nekem, mert tudja, hogy azt szeretem. Úgy döntöttem, ezt még megvárom, aztán hétfőn útra kelek.

Még sose jártam nappal étteremben, este is csak kétszer, mikor esküvőbe mentünk. Bőr körkanapé volt a teremben körbe végig, hozzátolva asztalok, és néhány szék is mellettük. A sarokba ültünk, anya azt mondta, nem akar feltűnősködni, nem szereti ő a rongyrazást, azt sem tudja, hogyan kell ilyen helyen viselkedni, de azért látszott, hogy örül. Anci nénje meg büszke volt magára, végre sikerült téged kimozdítani, szorongatta meg anya kezét. Ezen aztán mindketten meghatódtak, könnyeztek egy kicsit. Az jutott eszembe, anya mennyire büszke lenne rám, és örülne, ha tudná, meg fogom keresni apa gyilkosait, szinte ki is csúszott a számon, mit tervezek, de végül nem szóltam semmit.

Az ételt nem csak úgy hozták, mint az esküvőben, hanem étlapról kellett rendelni. Már egészen jól olvastam, de untam végignézni minden oldalt, meg a felnőttek nem is hagyták, azt mondták, mind bécsiszeletet eszünk szalmakrumplival, azt nem lehet elrontani. Rebi sírni kezdett, neki kacsacomb kell, de Anci nénje nem engedte, étteremben az mindig rágós, suttogta úgy, hogy mind értettük. Erre Rebi az asztalra dobta az étlapot, hogy neki más nem kell, akkor inkább éhezik. Olyan éhezést adok neked, hogy megemlegeted, ha nem tanulsz meg viselkedni, sziszegte Anci nénje, arra pont hozzánk ért a pincér. Mosolyogva rendelték meg az ételt, ugyanazt mindenkinek. Rebi nem szólalt meg, csak duzzogott.

Aztán Ionel bátya és Anci nénje egyezkedtek, ki vezet, és ki iszik, mert mindkettőt nem lehet. Akkor már pilinkézett a hó, és Anci nénje félt a csúszós utakon, ezért Ionel bátya nem ivott, csak a koccintás miatt rendelt egy konyakot. Én és Szila közben lovagost játszottunk, az asztal alatt kardoztunk a késsel, míg ránk nem szóltak. Meg is lettünk fenyegetve, többet ilyen helyre nem hoznak, ha nem tanuljuk meg, az evőeszközzel enni kell, nem játszani.

Olyan szalmakrumplit én még sosem ettem, mint ott, más volt az állaga, mint az otthoninak, és másképp volt roppanós. Ez fagyasztott, magyarázta Ionel bátya, mostanában ők is ilyet vesznek, meg van előre hámozva és felvágva, nincs vele munka, csak sütni kell. Mondtam anyának, ez nekem jobban ízlik, ezentúl mi is együnk ilyet, de ő azt

válaszolta, nem is nekem, inkább Anci nénjééknek, hogy míg van két keze, és a pityóka a kertben megterem, ő pénzt nem adna ilyesmire. Erre Anci nénje szabadkozott, hogy ő se gyakran, ne beszéljen Ionel bátya hülyeséget, csak ugye, nem könnyű főzni négy emberre, el-elkapja a fáradság néha, és olyankor jól jön, ha egy kis munkát megspórolhat. Anya ingatta a fejét, ezt belátja, mondta, de nem volt meggyőző.

Rebi egyszer csak abbahagyta az étel turkálását, és elújságolta, a héten találkoztak Olgival. Anya arcán fintor futott végig, Anci nénje helyesbített, hogy egymásba botlottak a Starban, mikor ajándékot vásároltak, és bosszúsan nézett Rebire. Anyáék nem kedvelték Olgit. Nemcsak azért, mert rosszul sült el az emvéjes dolog, és Olgi szervezte be István bátyát, aki pedig minket, már az elején sem volt nekik szimpatikus. Szerintem a hagyma miatt.

Mikor először találkoztunk, Olgi előadást tartani jött hozzánk a termékekről, és arról, hogyan kell sikeresnek lenni. István bátya előre felkészített, jól kell őt fogadni, mert tőle kapjuk majd a hasznos tippeket. Anya süttött négercsókot, apa délután is fésülködött. Megérkezett Olgi. A szája rikító rózsaszín volt, a blúza is, a körme pedig olyan hosszú, mint az én ujjaim. Olgi vagyok, nyújtotta a kezét mosolyogva, mi is bemutatkoztunk, ő pedig grimaszolni kezdett közben, aztán megjegyezte, a hagymaszag nem túl vonzó, ha azt akarjuk, fogyjanak a termékek, a luxust kell árasztanunk. Legyen ez az egyes számú szabály, mondta, külön csak nekünk: a sikeres emberek nem esznek hagymát, főleg nem találkozó előtt. Anya szabadkozott, nem gondolta, hogy mára is kitart a fuszulykaleves, az meg, ugye, semmit nem ér hagyma nélkül, meg apa is szégyenlősen mosolygott, de miután Olgi elment, azt mondta, neki ne egy kanári szabja meg, mit ehét és mit nem, különben meg ennyi üres dumát életében nem hallott. Ettől függetlenül nekem tetszett Olgi, velem mindig kedves volt, még az is eszembe jutott, feleségül veszem, mikor felnövök, anyáék meg csak megkedvelik addig valahogy.

Szóval Rebi bejelentése után anya egy pillantra elkomorodott, aztán kicsit gúnyosan megkérdezte, hogy a szája még mindig rikító? Egy kilométerről világít, válaszolta Ionel bátya, meg a gyémántgyűrűje is, eljegyezte valaki. Remélem, nem István, nevetett fel anya, Anci nénje meg ismét felhozta, vajon tényleg volt köztük valami? Anya mondta, hogy nem tud semmi biztosat, ilyesmit nem lehet megkérdezni, csak beszéltek az emberek, meg aztán jött a válasz, de őt ez már nem érdekli.

Anci nénje helyeselt, őt se, az a legjobb, ha mindenki a saját dolgával törődik.

Finom volt a bécsi is, csak hatalmas, nem tudtuk megenni, se én, se Szila, se Rebi. Ionel bátya falta fel a maradékainkat. Meg tudsz még mozdulni?, nevetett Anci nénje, aztán észrevette Ionel bátya üres poharát, az üres konyakost. Erre felpaprikásodott, hogy ha tudta volna, mire számíton, be sem ül mellé a kocsiba, főleg nem a gyerekekkel. Megfeledkezett magáról, véletlenül hörpintette fel, mentegetőzött Ionel bátya, de nem kell aggódní, amennyi bécsit evett, semmi nem szívódik fel az alkohoból. Anya meg sem mert szólalni, némán figyelte őket, én meg közben kikéreztem, hogy mehessünk a parkolóba játszani.

Míg ebédeltünk, a pilinkézésből sűrű havazás lett. Megrázta a Mikulás a szakállát, ezt mondták régebben anyáék, ha hullott a hó. Még porhanyós volt, nem lehetett belőle rendes hógolyót gyúrni, de ami az autókra rakódott, abba jól tudtunk rajzolni. Aztán hóangyalt is csináltunk. Kezdtém türelmetlen lenni. El akartam mondani a tervemet, de csak Szilának, féltem, Rebi egyből beáruhá, őt le kellett rázzam valahogy. Kitaláltam, hogy bújócskázunk, és amíg Rebi a fal felé fordult hunyónak, elrángattam Szilát jó messze, hogy nyugodtan tudjunk beszélni. Előbb megeskettem, nem áruhá el senkinek a titkomat, aztán elmondtam mindent.

Nem is tudsz németül, hogy fogsz nyomozni?, ez volt az első kérdése. De tudok, hazudtam, megtanított az egyik osztálytársam, ő félig német, a három nevéből az egyik Werner. Akkor mondj valamit, hitetlenkedett Szila, mire én azt feleltem, fölösleges, úgysem értené. Azért elgondolkodtatott. Erre a részére a nyomozásnak nem is gondoltam, csak azt terveztem meg, hogyan fogok Augsburgba eljutni. Aztán megnyugtattam magam, a folytatást elér kitalálni, mikor odaérek, a lényeg, hogy útnak induljak mihamarabb.

Nemsokára anyáék befejezték az ebédet, hazamentünk tortát enni. Anya almatortája a leges-leges-legfinomabb a világon. Mindenki két szeletet evett, Szila akart egy harmadikat is, de Anci nénje nem engedte, nehogy az úton összehányja magát. Amíg anyáék kávéztak és beszélgettek, bementünk játszani, Szila pedig felajánlotta, nekem ad egy zacskó lószert a nyomozáshoz, ha szerzek neki még egy szeletet. Rebi egyből kérdezte, milyen nyomozásról van szó, én meg szerencsére elég gyorsan vágtam rá, hogy az osztályban valaki lop, a tettetést kell elfogni,

így elhitte. Egyébként tényleg lopott valaki, gyakran tűnt el tízórapéncz, csak ez engem nem érdekelt, mert mindig szendvicset vittem.

Kisüdüörögtem anyához, odasúgtam, hogy ennék még tortát, de ő sem engedte, hogy a többiek ne kívánják meg tőlem. Elcsenni belőle nem tudtam, mert ott volt az asztalon, amit körbeültek. Mondtam aztán Szilának, találjon ki más egyezséget, mert ez nem fog menni, pedig lőszerre szükségem lesz. Abban maradtunk, Legót hozok neki, és kacsintott, hogy tudjam, honnan. Tarthatnánk lögyakorlatot, javasolta aztán, ha használni akarom a fegyvert, meg kell tanulnom célozni vele. Rebinek is tetszett az ötlet, de már nem maradt rá időnk, mert kezdett sötétedni, és Ionel bátyáék szedelőzködtek.

Miután elmentek, unalmas lett minden. Anya mosogatott, én a fásládán ültem, a pisztollyal babráltam, és ki-kinéztem az ablakon. Ha így folytatódik, holnap szánkóval megyünk iskolába, biztatott anya. Azelőtt majdnem mindig apa húzott, ő sokkal erősebb volt, mint anya, megfutamodott a szánkóval, aztán mikor az felgyorsult, elengedte, és előrelódultam. Nagyon élveztem, de ilyen már sose lesz. Azért annak is örültem, hogy anya azzal akar vinni, és mondtam neki, első használat előtt le kell smirglizni a rozsdát a talpáról. Mennyi mindent tudsz, én ezt el is felejtettem, simogatta meg a fejem, reggel majd megcsináljuk, tette hozzá, aztán leültünk tévézni.

Másnap elaludtunk, kapkodva készülődtünk reggel. Anya elkészítette a szendvicsem, aztán rohant a fészerbe elővenni a szánkót. Én közben bepakoltam a táskába a könyveket, tolltartót, szendvicset, vizet, aztán szétréztam a hűtőben, találtam egy darab sajtot és parizert, azokat is betettem, meg a kulcsos kosárból az elemlámpát és a pisztolyomat a töltényekkel. Izgultam, nehogy anyának feltűnjön, nincs helyén az elemlámpa, de szerencsére a nagy sietségben nem figyelt.

Az iskolában az órák nem érdekelték, csak az utazásra tudtam gondolni. Nem árultam el a tervem még Ricsinek sem, pedig ő volt a legjobb barátom. Biztos irigyelt volna, hogy nyomozó leszek, miközben ők az iskolában unatkoznak. Meg az ilyesmi a lányoknak is tetszik, de gondoltam, elér elújságotni, ha már az egészen túl leszek.

Végre eljött a dél, és minket elengedtek. Máskor a park felé kerülünk a fiúkkal, úgy megyünk haza, de mondtam nekik, be kell menjek anyához a gyárba, nem tudok velük hőembert építeni. Azzal uzsgyi,

futottam az állomásra, nehogy lekéssem a vonatot, egykor volt. Odaértem időben, még várnom is kellett.

Aztán egyszer csak hallottam a sípszót, és berobogott a vonat. Felszálltam, és olyan boldog lettem, mint még soha. Indul a nagy kaland, hős leszek! Ráadásul emeletes volt a vagon, azokat szerettem a legjobban. Felmentem a felső szintre, ledobtam egy ülésre a sapkát, kesztyűt, táskát, aztán gondoltam, szétnézek.

Egy öreg néni rafiaszatyrából tyúknyak lógott ki, toll és fej nem volt rajta. Észrevette, hogy figyelem. Az unokáknak viszi, velem lehetnek egyidősek, a házi csirkének párja nincs, üljek csak le, ne álldogáljak, mert ha fékez a vonat, elesek, mondta egy szuszra. Leültem. Szeretem-e az iskolát? Hányadikos vagyok? Tanuljak, mert akkor lesz jó életem. Az ő fia ügyvéd, tanult ember, de a munkát se veti meg, ha a disznók alól a ganét ki kell hányni, megcsinálja, nem finnyáskodik. De mennyivel könnyebb élete van, mint nekik volt, szegény férje, Isten nyugtassa, annyit gürcölt, ötvenévesen vitte el a szíve. Kezdtem ráunni a néniire, felpattantam és odébbálltam, ahogy tartott egy lélegzetvételnyi szünetet.

Visszamentem a helyemre. Bámultam ki az ablakon, néztem a gyönyörű fehérséget. Hó borította a háztetőket, a fákat az erdőben, a dombokat. A mező volt a legérdekesebb, a fehér alapon jól látszottak az állatok. Előbb őzikéket vettem észre, csoportban álltak, mozdulatlanok voltak, mint a szobrok. Aztán láttam nyuszit fülelni, rókát megiramodni, és a töltés mentén sétálgatott egy-két fácán is. Aztán ezt is meguntam. Elővettem a füzetemet, elkezdtem firkálni.

Az egyik állomáson az ablakból megláttam egy lányt, a szüleivel szállt fel. Nyújtogattam a nyakam, lássam, vajon hova ülnek, és szerencsém volt, ők is feljöttek. A lány két üléssel odébb, velem átellenben huppant le. Vöröshajú volt és szeplős, de nem csúnya, sőt, szép. Rámosolyogtam, visszamosolygott. Erre elfordítottam a fejem, kinéztem az ablakon. Megint rá, megint mosolygott, most ő kapta el a fejét. Gondoltam, odamegyek, de féltem a szüleitől. Aztán az jutott eszembe, elmegyek vécére, közben odacsúsztatok neki egy levelet. De mit írjak? Mindenestre kitéptem egy lapot a füzetből.

Szia!, kezdtem el. Andris vagyok, nyomozó, folytattam. Hú, ez milyen jól hangzik, gondoltam, lehet felnőttként is nyomozó kéne legyek. Aztán bámultam a lapot, a lányra néztem, de nem tudtam, mivel folytassam. Törtem, törtem a fejem, de csak nem jutott eszembe semmi. Mit

kérdezzek tőle? Hát persze, de buta vagyok, csaptam a fejemre. Téged hogy hívnak?, írtam a lapra. Ezzel kész volt a levél, már csak el kellett juttassam a címzettnek. De hogyan csináljam, hogy ne vegyék észre a szülei? Még elvinnék tőle, és ők olvasnák el. Úgy döntöttem, közelebb ülök, és megvárom a megfelelő pillanatot, mikor nem figyelnek. Vettem a táskámat, és eggyel odébb ültem. Vártam. A lánynak kezébe nyomtak egy almát, majszolta, rám nem figyelt. Még vártam. Kellett menjek a vécére. Tényleg kellett, nemcsak alibiből. Gondoltam, előbb elintézem, aztán már csak a levélre összpontosítok. Megjártam, de mikor visszaértem, már nem voltak a helyükön. A vonat fékezett, ők pedig leszálltak, láttam az ablakból. Ezt nem hiszem el, keseredtem el, minék voltam ilyen hülyegyerek? Pedig ha időben elkezdünk levelezni, még arról is meggyőzhettem volna, hogy szökjön meg velem, legyen a társam, mint Sylvie Nicknek. Elkezdtem megint a havat bámulni, de most nem érdekelt annyira.

Végre megérkeztünk Brassóba. El se kellett olvassam a nevét, onnan is lehetett tudni, hogy mindenki szedte a holmiját, ez volt a végállomás. Vettem a kabátom, még a cipzárt is felhúztam, ahogy kell, aztán vettem a táskám, és leszálltam, trappoltam boldogan a kijáráshoz. Előbb lépcsőn kellett lemennem, aztán végig egy hosszú, sötét aluljárón.

Eszembe jutott, hogy pisilnem kell, a vécé éppen az aluljáró végében volt. A bejáratnál egy asztal mögött nagyon kövér, bajuszos bácsi ücsörgött, rádiót hallgatott. A zsebrádió mellett az asztalon egy halom vécépapír és egy kosár volt. Elhaladtam mellette, néztem, jobbra vagy balra kell mennem, de utánam szólt. Ránéztem, nem értettem, mit mond. Mondtam neki magyarul, nem értem. Gondolom, nem értette, mit mondok. Aztán az asztról elvette a kosarat, tele volt apróval, megzöröggtette az orrom előtt. Fizetnem kell, esett le a tantusz. Benyúltam a zsebembe, apróm nem volt, az egyik ötvenezresemet húztam elő. Odaadtam, kicsit csodálkozott. Aztán zsebre vágta, letekert egy kevés vécépapírt, a kezembe nyomta, és intett, hogy mehetek.

Elintéztam a dolgom, kezet is mostam utána, aztán kifelé megálltam, vártam a visszajárót. A bácsi nézett rám, valamit kérdezett. Mondtam, várom a pénzemet. Nem értette, megint csak szövegelt. Rámutattam a kosárra. Felnevetett, az ajtóra mutatott. Jött egy néni. Mondtam neki, tessék segíteni, a bácsi ellopta a pénzemet. Ő is románul beszélt, megsimogatta a fejemet, aztán bement a vécére. Nagyon dühös lettem.

Nem vehetik csak úgy el, ami az enyém, én azt sokáig gyűjtöttem. Ránéztem a bácsira szúrós szemekkel, mondtam neki, ronda vagy, és kövér, és hülye, és úgyis visszaserzem, ami az enyém. Azzal megfogtam a kosarat az apróval, és megiramodtam. Ordítva utánam eredt, és gyorsabb volt, mint gondoltam, vagy én lassúbb, mert pár lépés után a táskámnál fogva visszarántott. A pénz egy része a földre szotyogott. Kirántotta a kosarat a kezemből, és akkora pofot adott, hogy elestem, aztán tovább ordibált velem. Elhaladt mellettünk az előbbi néni, csóválta a fejét. Én sírva felkászálódtam, ami apró a kezembe akadt, tiszta erőből a bácsi szeme közé dobtam, azzal elrohantam.

Nem kellett sokat szaladnom, máris kint voltam az aluljáróból, bent az állomás épületében. Emberekkel és galambokkal volt tele. Leültem egy lépcsőre kifújni és kisírni magam. A pénzem fele odavan, ráadásul ő a tolvaj, mégis engem néztek annak. Nagyon elkeseredtem. Miből veszek jegyet? Vajon elég lesz rá, ami maradt?

Szipogtam, törölgettem a szememet, erre odajött hozzám egy lilahajú, ráncos néni, elkezdett kérdezgetni. Nem értettem, mit. Megérkezett egy bácsi is, ő is fölém hajolt. Csak egyedül akartam lenni, nyugton, erre tessék, egyre többen gyűltek oda. Ebből baj lesz, ijedtem meg, még a végén haza akarnak vinni, úgyhogy felpattantam, és uszgyi, kiszaladtam az állomásból. Előtte voltak a bódék és a taxik, mellette a buszmegálló. Kifújtam magam, és átmentem oda.

Ahogy megláttam a sorakozó buszokat, máris jobb kedvem lett. Csak meg kell találnom, melyik megy Németbe, és máris megint minden jó lesz. Megálltam az első busznál, Sibiu, ezt írta a papíron az elülső ablakban. Ez nem jó, állapítottam meg, továbbmentem. Timișoara, Tg. Mureș, Budapesta, București. Egyik sem Germania, ijedtem meg. Lehet, oda később indul, nyugtattam magam. Jó lenne megkérdezni valakit. Addig ténferegtem, míg az egyik busz mellett magyar hang ütötte meg a fülemet. Megörültem. Odamentem, megkérdeztem, nem tudják-e, mikor megy busz Németbe? Csaknem készülsz eperszedésre, nevetett az egyik bácsi cigarettával a kezében. Álltam, vártam a rendes feleletet. Ehelyett a másik bácsi kérdezte, hol hagytam a szüleimet? Mondtam, anyukám az állomás előtt vár, csak kicsit szétnézek, míg nagybátyám értünk jön kocsival. Gyere, visszakisérlek, nehogy elvesztődjél, akart kézen fogni, de én mondtam, hogy nem kell, már megyek is, azzal megint futottam.

Szaladtam vissza az állomás bejáratához, át az úton, egyszer csak hatalmas dudálást és fékezést hallok. Oldalra nézek, egy autóból bácsi ordít és hadonászik felém. Húha, nem néztem szét, meg nem is átjárón mentem, jutott eszembe, azzal rohantam tovább, el akartam tűnni szem elől. Beértem az állomásba, fel a lépcsőkön a váróterembe, ott szerencsére nem volt tömeg. Leültem, nagyon dobogott a szívem. Megittam a maradék vizemet. Itt maradok egy darabig, aztán újra megnézem a buszt, gondoltam.

Kicsit elszenderedhettem, mert mire észbe kaptam, besötétedett. A plafonon neonok sercegtek. Kitéröltem az álmod a szememből, aztán lekászálódtam a padról, hogy átmenjek a megállóba. Nagyot kordult a gyomrom. Majd a buszon eszek, gondoltam. Lementem a lépcsőn, ki az ajtón, úgy fújt a szél, majd' levitte a fejemet. Most csak két busz állt a megállóban. București, Tg. Mureș. Megrémültem, vajon alvás közben elszalasztottam? Többet ilyen nem történhet, határozta el, addig állok ott, míg meg nem érkezik a következő, nem megyek be, bármi is történjen.

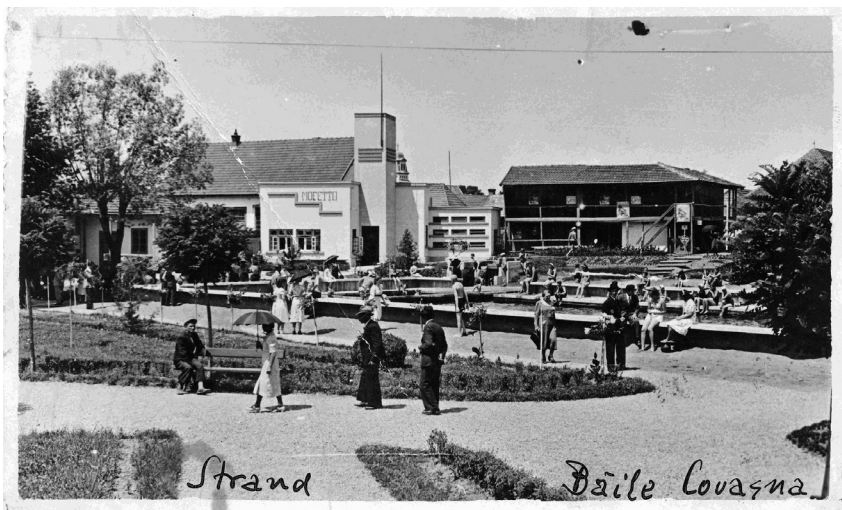
Kicsit odébb somfordáltam, ahol már nem jártak emberek, de ráláttam a buszokra. Álltam a cudar szélben, toporogtam, fáztam. A sapkám, jutott hirtelen eszembe. Levettem a hátizsákom, felforgattam benne mindent, de nem találtam. Újra átnéztem, végigtapogattam, semmi. Kezembe akadt viszont a sajt és a parizer. Elővettem őket, akkor kaptam észbe, kenyeret nem tettem. Ez is jobb, mint a semmi, biztattam magam, és a párizsit kezdtem rágcsálni.

Alig néhány falatot ettem, mikor egy falka kóbor kutya jelent meg a közelben. Lestem őket, reméltem, odébb állnak, de felém indultak. Az első ugatni is kezdett. Nagyon berezeltem. Ugattak és közeledtek, ugattak és közeledtek. Hirtelen feléjük dobtam a parizert, azzal rohantam, ahogy csak bírtam, vissza, be az állomásra. A pénzem felét ellopták, nincs kesztyűm, nincs sapkám, ételem alig, a busz sehol, este van, mi lesz így velem? Megint sírni kezdtem, lekuporodtam a lépcsőre.

Egy idő után az egyik bódéból néni lépett ki, egy pohárral közeledett felém. Elkezdett hozzám beszélni, kérdezgetni, nem értettem, még jobban sírtam. Közben egy vásárló lépett a bódéjához, ezért kezembe nyomta a meleg teát, mondott valamiket, miközben hátrált, a kezével olyasmit jelzett, maradjak a helyemen, aztán visszament.

Hüppögtem, szürcsöltem a teát, csupa takony volt már a kabátujjam, mikor egyszer csak ott termett előttem Ionel bátya. Szila árult el, ebben biztos voltam, de nem is haragudtam rá, már annyira féltem. Ionel bátya az állomásból telefonált anyának, megköszönte a bódés néninek a teát és a kedvességet, aztán kocsiba ültetett, és egyenesen hazáig mentünk.

Lehajtott fejjel gázoltam át az udvaron, a hóból csak latyak és sár maradt. Ahogy beléptünk, elfelejtettem lehúzni a bakancsot, de anya nem szidott meg, hogy mocskos cipővel becaplatok. Kisírt szemmel fogadott. Mit akartam csinálni, minek szöktem el, ezt kérdezgette. Előbb nem akartam, végül mégis kinyögtem, hogy apa gyilkosait indultam megkeresni. Erre anya magához szorított, aztán a két tenyere közé fogta az arcomat, szigorúan a szemembe nézett, és azt mondta, édesapa nagyon-nagyon el volt keseredve, amiért tönkrementünk, és ő tette, amit tett. Akkor értettem meg, apa gyilkosait nem Németben kell keresni.

Tamás Kincső

A POLGÁRMESTER SZERETŐJE*

NŐK

Mindig fülelek, ha férfiak egymás között a nőkről beszélnek. Ilyenkor valamiért láthatatlan vagyok számukra, vagy barátnak tekintenek, velük egyenrangú férfinak, fene tudja, de betekintést nyerek a legőszintébb gondolataikba.

Néha azért utazok férfiakkal, mert a férfiak isznak. Én vagyok a sofőr. Én nem iszom, ha vezetni kell. Viszem a négy férfit, négy polgármestert bulizni. Körbe kell mennem falvakon, egyiket egyikből, másikat másiktól vesszük fel. Kettő indulásból a kocsimban. A kocsni nem az enyém, a szeretőmé, velünk indul a tőszomszéd falu polgármestere, aki nekem is, a szeretőmnnek is barátja. Ismerjük egymást rég, együtt aikidóztunk évekig, utaztunk sokat Brassóba edzésre. Egyszer majdnem együtt zuhanyoztunk egy edzőtáborban. A hangulat egészen intim, de a lényeges történet akkor hangzik el, amikor már tele a kocsni polgármesterekkel, alig férnek. Hátral három, mellettem az enyém. Az utat nem kell figyelnem, ők dirigálnak, melyik elágazásnál hol térek le. Este van, november, sötét. Jókedvűen beszélgetnek, inni ezután fognak, lerakom őket, hazamegyek, pihenek, majd szól a szeretőm, amikor indulhatok értük. Szabadságon vagyok, ráérek mozogni az éjszakában, hétvége van, és iskola sincs éppen, őszi szünet.

- Emlékeztek, amikor a nagy egyes kirángatta a kocsiból a kicsi kettest? - kérdi az enyém.

A négy férfi közül háromról biztosan tudom, hogy vadászik. Minden év november elsején kezdődik a hajtóvadászat, tart február elsejéig. A nagy egyes a falkaállatoknál a domináns nőtényt jelöli, ebben az esetben a nőt, akivel régen a párom együtt élt. A kicsi kettés egy fiatalabb és - gondolom - szebb nő, akivel éppen csalja. És elmeséli részletesen, egy hasonló buli alkalmával, mint ahova éppen tartunk, a nagy egyes kinyomozza a helyszínt, s amikor a szeretőm megérkezik a

* Regényrészlet.

kocsijával, benne a kicsi kettessel, a nagy egyes feltépi az ajtót, a hajától fogva kirángatja a lányt.

- Alig tudtam szétválasztani őket, segítséget kellett hívjak! - nevet az utasom.

Hallgatok. Emészttem a dolgot, elképzelem az akkori élettárs csalódottságát, frusztrációját, dühét. Elképzelem a kicsi kettes félelmét, zavarodottságát. Lehet, nem is tudott a másíkról. Egy dolgot nem értek ekkor: miért nem szórakoztat engem is a jelenet, amely hosszú percekig bent reked az utastérben.

- Nini, az ott egy vadmacska? - kérdi hátulról az egyik polgármester.

Mindenki annak nézi. Én nem tudom, minek nézzem, egy pillanatra akad meg a tekintetem rajta, ahogy lompos, szürke farka eltűnik az utat szegélyező bokrok között. Az utat figyelem. Amerre mennem kell az utasítás szerinti legrövidebb úton, aszfalt nincs, csak gödrök és köves út. Lassan vezetek. Elkészni nem tudunk, kímélem az autót. Nem az én autóm, az önkormányzaté. A saját autómban soha nem ült egyszerre négy polgármester. Lehet, be sem ülnének.

Néha barátok vagyunk, amikor szeretkezés után csak fekszünk egymás mellett. Olyankor talán legőszintébbek a férfiak. Mondja, hogy kétféle nő van. Az egyik, aki mellől szex után azonnal fel kell állni és hazamenni. Vagy akárhová. „És egy, akihez oda akarok bújni, és aludni reggelig.”

Mi együtt alszunk hajnali ötig, amikor is indulnia kell. Néha, nagy ritkán, az öt év alatt talán kétszer alszunk reggel hétig.

AZ ALKOHOL

Néha jön részegen. Egy másik ember. Arrogáns, cinikus. Kibírhatatlan. Ha késő este vagy éjjel végez a dolgaival, és üzenetben kérdi, jöhet-e, mindig megkérdem: „Ittál?”

- Keveset.

A kevés is sok ilyenkor. Nem jöhet. Tudja, hogy nem bírom, nem erősködik.

Néha felvesz autóval a kapu elöl, visz magával a kutyáit, halait megetetni. Néha beletelik pár percbe, amíg rájövök: ivott. Másképp beszél, másképp néz rám. Másképp viszonyul. Késő kiszállni.

Senki nincs fent a házban, mégis ülünk a kocsiban.

- Csókolj meg!

Nem akarom. Ha megcsókolom, erőszakos, harap. Kötekedik.

- Nem is szeretsz!

Ilyenkor zavarban vagyok. Persze, hogy szeretem. Mégis menekülnek, amikor részeg, annyira zavar.

Utoljára a kútúrások után jön részegen egy vasárnap. A kapun beérve, ahogy a kutyák sündörögnek körülöttünk, mondja:

- A csúf kutyákat el kell rendezni innen. Az és az maradhat - mutat a kettőre, amit tőle kaptam. - A többinek mennie kell - legyint a kezével.

A saját udvaromon. A saját kutyáimra. Amiből egyik a házőrzőm, a másik meg olyan öreg, hogy nem oszt, nem szoroz.

Nézi a lyukakat, amiket ástak, amiket fúrtunk. Cinikusan mosolyog.

- Én mondtam, hogy hiába az egész. Mennyi pénzt költöttél el a semmire?

Kérdem, mennyit ivott így, vasárnap reggel és kivel. Ferivel. Egy pohár pálinkát. Hamar kiderül, hogy nem egyet, hanem vagy tizenegyet.

Érzem, hogy megbolondulok. Itt egy ragyogó, napsütéses májusi vasárnap délelőtt, amikor egyikünk sem rohan sehova, lehetne egy szép napunk együtt. Erre a reggelt ivással kezdi. A szomszédjánál.

Gyakran fejezi be a napot italozással, amolyan munkahelyi ártalom ez polgármestereknél. A polgármester piáros, legfőbb munkája a kapcsolattartás. Diplomáták. A diplomáták gyakran kell egyenek és iganak együtt, így ápolják a diplomáciai kapcsolataikat. Ha kérdem, hol van, azt válaszolja:

- Gyűlésen.

A sok délutánra eső evés-ivás-megbeszéléseket úgy hívják, gyűlés. Egész éjjel hány, másnap rosszul van. Nem bírja az alkoholt, a szervezete nem bontja. Utána néhány napig, néha egy hétig nem iszik.

Az én szervezetem bontja. Azonnal felszívja, elosztja az ötven kilóm minden egyes sejtjében. Sok jut az agyamba. Kikapcsol. A test működik tovább. Nem tudom, mit csinálok, alkalomadtán másnap elmesélik. Vad dolgokat. Arrogáns vagyok, szarkasztikus, megbántok embereket. Mindenkit, ahol csak lehet. A végső stádiumban egyetlenegy dolog érdekelt: a szex. Általában a kivitelezésig nem jutok el, nem működök jól kikapcsolt aggyal.

Valahol félúton a józanság és részegség között, amikor még csak mámoros és ellazult vagyok, bátor és vakmerő, fantasztikus partikat

nyomunk. A tónál tele minden alkohollal. Bort iszom. Az emberem nem iszik. Beszélgetünk. Csábítom. Eljátsszuk a kis játékunkat a fordított szerepekkel. Most én vagyok a vadász, ő az áldozat.

Sokáig azt hiszem, a jó szexhez kell az alkohol. Viszont ha iszom, az érző idegpályák lebénulnak, az orgazmus elmarad. Az enyém. Kudarc-ként éli meg. Nem szereti, ha iszom.

Ha nem vele iszom, vadászok. Bárkire. Egyik szilveszterkor, amikor nem jön hozzám, mert elalszik otthon, én meg elsején ünnepi ügyeletes vagyok, gyógyszert viszek a szomszédomban újévet ünneplő kolléganőmnek. Viszek egy üveg bort, ha már buliba keveredek, ne menjek üres kézzel. Hideg nincs, fagypont sem. Ruhát veszek, térdig érő, vastag, bársonyos anyagút, amit a halott apai nagymama hoztam el, magas sarkú csizmát. Harisnyát nem. A hátizsákba egy szép borospoharat rakok magamnak, arra az esetre, ha nem lenne a helyszínen rendes pohár. Fürdőruhát, mert tudom, hogy a dézsa be van üzemelve.

Iszunk, beszélgetünk. A kolléganőm kisebbik sógora lovas. Szép, magas, fekete, csillogó szemű, egyenes derekú fiatalember. Tudom, hogy barátnője van, de a kapcsolatuk nem halad semerre. „Van, hogy legyen”, mondja a kolléganőm, a lazaságáról híres férfi kollégát idézve. Kérdem, mit dolgozik.

- Ápoló a kórházban. Hordja kifelé a hullákat - nevet.

Leülök a férfiakkal pókerezni. Pénzben játszanak. Jól megy, hamar nyeresre állok. A texas holdem a kedvenc kártyajátékom, egyik nyáron egyetemistaként alkalmam nyílik betekintést nyerni a játékba, amikor három hónapot Nevadában töltök. Az ottani, moldáv barátom *dealer* egyik kaszinóban. Megtanít mindent.

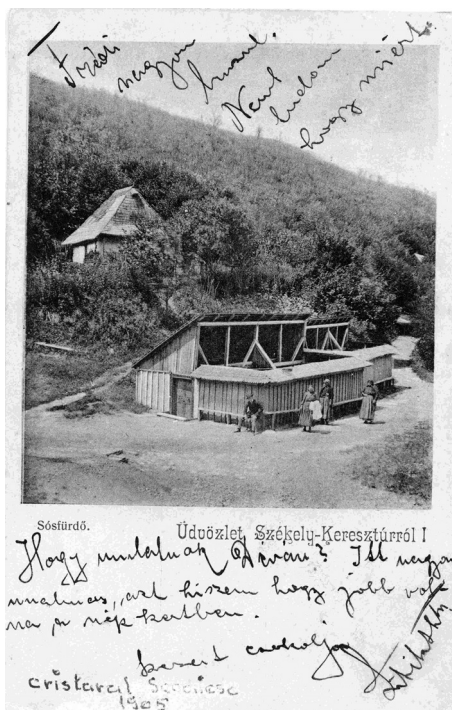
A bor, amit viszek, hamar elfogy. Töltenek a másból. Az utolsó, amire emlékszem, a virsli, amit rendelék, mert farkaséhes vagyok, aztán meg, hogy állok a táncparketten a fiatal sógorral szemben, nagyon közel hozzá. Ágyba akarom vinni. Nem lehet. Színjőzsanul áll velem szemben, mosolyog, ahogy bájoló, nem tudja, mihez kezdjen velem. Ágy sincs a közelben. A barátnője a távolból figyel, de én őt már nem látom. Hirtelen felkapom magam, hogy megyek haza, elindulok az autóm felé. Futnak utánam a nők, a kolléganőm és sógorasszonya. Nem akarnak hazaengedni ilyen állapotban. Az autóm felé tartva meglátom a dézsát, rögtön eszembe jut, hogy hoztam fürdőruhát magammal. Vetközni

kezdek, de túl hosszú a ruha hátán a cipzár, a nyaka, dereka szűk, kibújni belőle nem tudok. Csak az övemet vetem le. Végül lemondok a műveletről, beugrok a kis, piros Toyotámba és hazavágtatok.

Reggel az autót háttal parkolva találom a kapu előtt, kissé féloldalasan felhajtottam vele a dombra. Az akkumulátor lemerülve. Bal combomon, egészen fent, csípő környékén hatalmas kék zúzódás, tíz napon túl gyógyuló. A hálószobában felborult cserépes növény. Lepedő az ágyon nincs, éjjel összehánytam mindent, lerámoltam valamikor. A fűtőtestre dobott törölközőből virslidarabok potyognak, amikor megmozdítom.

Enni nem tudok egész nap, ritmuszavarom van. Haldoklom. A legsebbe január másodikai vasárnapon, a drága szabadnapomon, amikor lóra kéne ülni, és menni egy nagyot, alig élek. Sajnálom magam, sajnálom az elcsesztett napot. Szégyellem magam a történetekért.

Ekkor határozom el, hogy többet nem iszom. Soha.

Kopriva Nikolett

EGY IDEJE NEM

egy ideje nem követ.
amikor alszom, nem álmodik helyettem,
nem fojtogat hajnalonta,
amikor felkelek, nem mondja,
mitől kell ma félnem,
hova kell eljutnom,
milyen útvonalon.
amikor eszem, nem szól rám, hogy
köpjem vissza, ha
tükörbe nézek,
nem ellenkezik.
nem húzza rám a szúrós
pulóvert, az elnyűtt szőrmekabátot,
a cipőt, ami folyton feltöri a lábam.
nem mondja el, milyen
könyvet olvassak,
mit írjak, rajzoljak.
nem énekli el újra és újra,
vegyem észre, sivatagban élek,
ahol kígyók követnek.
nem mondja: szeret.
amióta sárga szembogara
nem figyel a kulcslyukon,
meghaltak a madarak a házban.

SZOBOR

miután álmodni kezdtek
a vasszagú éjszakában,
a monoton, fülledt zakatolásban,

egy kalauznak öltözött idegen
komótosan végigjárta
a vagonokat. halkan kinyitotta
a fülkéket, a rongyos üléseken
elnyúlt, szuszogó emberek
arcába hajolt. nem rezdültek.
szájuk szélén nyál,
végtagjaik megrándultak, amikor
fekete patakok és
évig érő hegyek között
a senkiföldjén
végignézte életüket.

végül meghúzódott egy fülkében,
leült az öregasszony mellé, aki
gyerekkoráról álmódott.

*talán unokáihoz utazott,
vagy férjéhez a temetőbe,
suttogták az emberek pirkadatkor,
amikor hiába ébresztették, mert
szoborrá változott.*

Káli István

FARSEBEK

Ha az ember körül folyamatosan zajlanak az események, és valamilyen módon függőségi viszonyba kerül velük, netán közvetlenül elszenvedője azoknak, de még úgy is, hogy csak pusztán külső szemlélője, általában nem jut elég ideje alaposan átgondolni, miképpen viszonyuljon egyikhez-másikhoz, ha szeretné elkerülni az azokból származó, számára előnytelen következményeket. Pedig igen-csak fontos lenne, hogy az egyre szaporodó hatások közepette alaposan mérlegeljen, felmértén, mikor engedjen a nyomásnak, ellazítva magát, lehetőleg észrevétlenül, a figyelem különösebb felkeltése nélkül beleolvadva a sodrásba, vagy mely esetben vesse be minden képességét, gyakorlatias eszközét, agyának csavarintosabb ötleteit is az ellenállásra, megsejtve, hogy ha az események természetes folyamára bízva életének fejleményeit, a passzivitás, a cselekvés hiánya várhatóan rossz irányba vinné el azokat.

Milyen kár, hogy nincs erre egy akár csak empirikusan is megállapított recept. Emiatt is adódik annak nyilvánvalósága, hogy a felgyorsult időben mindenki inkább a kényelmesebb, kevesebb erőfeszítést feltételező változatra hajlik. Habár soha nem készült ezzel kapcsolatos felmérés, akárkit kérdeznének meg erről, bizonyára ugyanezen a véleményen volna.

Az ilyen jellegű, kissé a megalkuvást is jelentő hozzáállásoktól Viola Mihály sem volt mentes. Jól benne az idő sodrásában, amelybe beleszületett, ő is a látszólag kényelmesek, a külső nyomásnak viszonylag könnyen engedők kategóriájába tartozott. Alkatáról, mozdulatairól, arcának vonásairól is leolvasható, feltűnően komótos beszédmodorából is kikövetkeztethető volt, hogy a személyes kihívások és megpróbáltatások elkerülését, ha nem is mindenekfölöttinek, de legalábbis elsődlegesnek tartja. Ennek önmentesítő magyarázataként alakult ki az a véleménye is, hogy a hétköznapi embernek a mindennapi cselekedeteit, alkalmi viszonyulásait az általa befolyásolhatatlannak tartott eseményekhez mindig és minden körülmények között az éppen uralkodó rendszerhez, szokásrendhez kell igazítania, amelyben élni kényszerül.

Főleg, ha ezt a rendszert annak vezetői az emberi élethez mérten az örökkévalósággal felérő ideig megmásíthatatlannak hirdetik. E felfogás segítségével igyekezett megteremteni a lehető legjobb körülményeket a saját életének, a mások által kialakítottakat pedig a maga számára kedvezően hasznosítani. Úgy hitte, ez a mindenkori lehetséges kulcsa az ember nyugalmának, békés boldogulásának.

Mérnököcskénk erre a felfedezésre csak a múltó évek során, a kettejük munkaviszonyából eredő, kényszerűen gyakori kapcsolataik következményeként jutott el. Nem mintha erre különösebben törekedett volna, csak éppen tudomásul vette a nyilvánvalót.

Első találkozásukkor, nem lévén szüksége jellembeli feltérképezésére, csak egy, az életörömököt az adott körülmények között látszólag mindenkor megfelelő és kedvére kihasználó, korban hozzá közel álló, víg kedélyű férfit látta benne. Mi másra is következtetett volna abból, amit megtapasztalt, amikor az új, felelősséggel telinek tartott munkahelyének elfoglalását követő harmadik hónapban – a Steiner Felix igazgatóval megvívott néhány szópárbajt követően, aki azt várta el tőle, hogy termelési adatokat tároló alázatos irodakukaccá fokozódjon le – sikerült a vezetőség majdnem új, piros szolgálati ARO terepjárójával, valamelyik főnököt kísérve, körbejárnia a vállalathoz tartozó valamennyi vidéki termelő- és szolgáltató egységet, és hét év kihagyás után – éppen annyi telt el az egykori, koronkai, viszonylagos aranyidők lejártától –, egy kellemes, verőfényes júniusi délelőttön első alkalommal nyílt lehetősége újra eljutnia az általa igencsak kedvesnek tartott cserepesi kőbányához meg a szovátai feldolgozó részleghoz.

Egy jubileumi hangulat közepébe csöppent, azokban a napokban múlt öt éve annak, hogy Misi – mindenkinek így mutatkozott be, mintha a családneve fölösleges volna, mert keresztnevének becézett változata mindent elmond róla – átvette a nyugdíjba vonult Sajgó Buci bácsi helyét, és elfoglalta a kopottas, szerényen berendezett irodában a sokat látott, sokat megért, sokat kibírt öregúr íróasztalát. Akkor és ott tudta meg azt is, miért remélték azok, akik már jó ideje egymás keze alá dolgozva keresték meg a mindennapi szükségletükre válót a bányában meg a kötőrónél, hogy e személyi változás nyomán új, lendületes korszak veszi kezdetét az egység életében. A részletekből azt is megértette, miért nem volt alaptalan ez a remény: az alatt a másfél év alatt, amíg gépészttechnikusként a kőbánya és a kötőrő állomás között ingázó,

billenőteknős teherkocsik meg a kirobbantott terméskövek mozgatására hivatott kotrógépek és buldózerek meg a lenti kupás rakodó műszaki állapotáért felelt, mindazoknak, akik a személyes hogyléte felől érdeklődtek, nem egyszer elmondta – néha nyíltan, néha csak utalásokból kikövetkeztethetően –, mekkora lehetőségek rejlenek abban a fenti, millió éves hegyben, meg az egész lenti, szörnyen zajos, alkalmi kócerájban. Ráadásul mindeközben sejtelmesen, mégis megnyerő-bizalmasan mosolyogva, mintha egyedülként birtokolná a felmérhetetlenül nagy lehetőségekre vonatkozó tutit. Egyetlen pillanatig sem volt kétséges tehát a szállítási minisztérium illetékesei számára, amelynek alárendeltségébe a szovátai egység – termékeinek felhasználása okán – tartozott a helyi ipari vállalatok rendszerének '77-es megszűnte és felszámolása után, hogy ki követi majd Buci bácsit az egység vezetői székében.

És a bizalmat hitelezőknek nem is kellett csalódniauk benne: kiharcolta az illetékeseknél, hogy a kis kapacitású szállítóeszközök helyett az egység kapjon nagy, 16 tonnás RÁBA teherkocsikat, az egy köbméteres kupájú kotrógép mellé kerüljön egy háromszor akkora kapacitású, kapjanak még egy kupás rakodót, hogy a meglévő esetleges műszaki hibája miatt ne legyen kiesés a termékek rakodásában. Ennek volt köszönhető az is, hogy az ő egységfőnöki státusza jóformán magától értetődően átmentődött a helyi ipar '84-es újfenti létrehozását követően. A frissében megalakult új vállalat – amelybe a szovátaiakat is besorolták – mindent úgy hagyott meg, ahogyan kapta, sem az átvételkor, sem az azt követő kezdeti napokban a vezetőségéből senki nem kérdőjelezte meg a Viola Mihály főnökségét. Sem a vele való első, sem a későbbi személyes találkozások nem gerjesztettek bennük olyan érzést, hogy bármi különös okuk lenne rá.

Az a már említett, sejtelmes, mégis feltétlen bizalmat – mert valami rejtett, különös tudást is sugalló, a belső derű kivetülését – jelentő mosoly fogta meg, kényszerítette megkülönböztetett odafigyelésre mérnököcskénket is. Nem kellett sokáig elmélkednie azon, hogy miért: a maga nemében valódi cukorhabnak tűnt számára azon a tortán, amelytől remélni lehetett, hogy képes lesz legalább ideig-óráig csillapítani a keserű viszonyok hervasztotta lelkében az édesebb emberi kapcsolatokra vágyódás kínjait. A saját magán mindegyre megtapasztalt, kellemetlen lelki jelenségen nem sokat morfondírozott, sem ideje, sem kellő

indítéka nem volt rá. A Viola Mihály mosolyát mindig az alkalomhoz illőként fogadta el, hordozójának külső habitusát pedig áldásos ráadás-ként fogta fel, noha megmagyarázhatatlan okokból volt rokonszenves neki a telt, kissé mackós, de semmiképpen nem a sokak által megveendőnek tartott túlsúlyosságra utaló alkat, a lassú, kimért, de soha nem lomhaságot, netán puhányságot sejtető mozdulatok már-már tökéletes összehangoltsága, a pirospozsgás, telt, kerek arc, a bőr visszata-szító zsírosságának legkisebb nyoma nélkül, a világosbarna, gondosan nyírt, hátra fésült, sima szálú haj, az égszínkék, élénk fényt sugárzó szempár, kézfogáskor a kissé nőiesen párnás kezek finomságot sugalló puhasága. És ami úgyszintén nem volt elhanyagolható szempont: valamennyi újabb találkozásukkor Misi tanúságot tett arról a szándékáról, hogy igyekszik minden jónak tartott ötletére, észrevételére feltételek nélkül ráhangolódni. Tulajdonképpen ezt tekintette eleinte a legmegnyerőbbnek a magatartásában, ezt is értékelte benne leginkább, s bizonyára mindez így is maradt volna, ha nem ugyanezt a típusú viszonyulást tapasztalja meg részéről mindenkivel szemben, aki valamilyen módon fölötte állt a vállalati ranglétrán, vagy az élet egyéb területén. Ahhoz azonban, hogy beigazoldják, mindez a joviális viszonyulás vele szemben – ahogyan másokkal szemben is – olykor csak alakoskodás, el kellett telnie egy bizonyos időnek, no meg számtalan önemésztő elmélkedésnek: az olykor felmerülő kétségei talán valamiféle irigységből eredeztethetők.

Azok a helyzetek tűnhettek volna igazán különlegesnek, vagy éppen furcsának bárki kívülálló számára, amikor nem egy, hanem több főnök jelenléte váltotta ki Misi részéről a megfelelési kényszert. Csakhogy ő az ilyen helyzetekben is remekelt, legtöbbször megtalálta a módját, hogy akkor is leválassa egyiket a másikról, ha éppen egyetlen, mindannyiuk számára közös témáról van szó, és külön-külön kezelve őket, a kedvükben járjon, anélkül, hogy visszatetszőnek tarthatnák a hozzájuk való viszonyulást, ami gyakran kimeríthette volna a visszatetsző hízelgés fogalmát. Ha pedig lehetetlennek tartotta, hogy mindegyikük kedvében járjon, szótlan-ságba menekült, s a némaságát burkoló mosolyát mindegyik vezető a saját igazságának egyértelmű igenléseként könyvelte el, még akkor is, amikor ők külön-külön nyilvánvalóan ellentmondtak egymásnak.

Amúgy nem igazán volt szüksége különösebb erőfeszítésre, hogy vezetői rátermettségét mások előtt bizonyítsa. Az egységben mindenki

– bányamester, kőfejtő, kőfaragó, kotrógépes, buldózeres, gépkocsivezető, gépkezelő, karbantartó, kisegítő hivatalnok – tudta a helyét, senkinek nem kellett többet tennie, mint amennyit elvártak tőle, nem is tett többet, de amit igen, azt mindig a tőle telhető legnagyobb hozzáértéssel, munkája meg személye fontosságának tudatában – valamiért így alakult jó értelemben vett beidegződéssé az évek folyamán –, ezért aztán minden a maga bejáratott rendjén ment, az egykori természeti csoda, a cserepesi andezit-hegy jó része, megtörve-zúzva és kirostálva, felbecsülhetetlen értékű exporttermékként az ő felügyelete alatt „költözött át fokozatosan Palesztinába”, kiváló alapul szolgálva az ottani, éppen építés alatt levő vasúthálózatnak, mert „azok a kurva zsidók mindig tudják, hogyan lehet bagóért a legjobbhoz jutni”. Nem rajta, még csak nem is az új vállalat vezetőségén múlt, hogy értékén alul kótyavetyélték el azt a mindenkori kincset, ami tulajdonképpen a természet kegyéből származott. De nem volt más esélyük, mint tudomásul venni, hogy a regnáló rendszerben a „zöld bankó”, amellyel az izraeliek fizettek a kőért, akkorra már túlon túl felértékelődött, az egyedüli igazi gazdagságot sugalló fogalomnak számított a legeslegfőbb főnöktől lefelé mindenkinek, aki rangban, befolyásban, tehetőségben, egyszóval hatalomban fölöttük áll.

Az élet persze az egységénél dolgozók egészséges és tisztességes hozzáállása ellenére sem mindig, és főleg nem folyamatosan zajlott gondok, sőt olykor komoly bajok nélkül. Hiszen fokozott odafigyelést követelt, néha egyenesen bosszúságot jelentett a büntetéstől fenyegettség közepette betartani a kőbányában a szigorúan megszabott kitermelési tervet, olyan feltételek mellett, hogy egy-egy robbantásnál nem ritkán a bányamesterek számításaitól, vagyis a várttól eltérő módon és jóval kisebb tömegben bomlott meg és omlott le a fal. Pedig a befúrások mindegyikét a lehető legszakszerűbben végezték, a lyukak feltöltését is a robbanóanyaggal, úgyszintén a lefojtásokat is. Csak hát ki lett volna képes belelátni a hegy belsejébe, hogy tudja, merre vannak a sokmillió éve megdermedt, megüvegesedett lávában a repedések, hol talál magának rejtett kifúvót a robbanáskor keletkezett nyomás; mennyi gondot igényelt és mennyi nyúggal járt főleg a néhány éve hadrendbe állított, nagy, tizenhat tonna teherbírású, billenő-teknős kocsik karbantartása, hogy mindig legyen belőlük elég működőképes a napi, egyenként négy-öt, netán éppen hat fuvarhoz, mert legalább ennyi szükséges

a megfelelő mennyiségű kirobbantott terméskő lehordásához a különböző méretű köveket átengedő, rostákkal felszerelt kötőrőig, hogy a rendszer egy percig se járjon üresben, mert ha mégis megtörténne, biztosan nem lenne meg a megrendelések kielégítéséhez szükséges, méretre külön választott kőmennyiség; milyen fontos annak a több mint húsz kilométeres, a Szováta-patak völgyén levezető, makadám erdei útnak a karbantartása, amelyen a teherkocsik ingáznak a bánya és a törő-rostálló állomás között; mennyire kiszámíthatatlan, hogy a kötőrő állomás nagy kopásnak kitett gépsorában éppen melyik alkatrész válik alkalmatlanná, amelynek sürgős kicserélése a feltétel ahhoz, hogy az egész, amúgy viszonylag jól összehangolt tevékenységbe ne csússzon termelés kiesést okozó hiba.

Mérnököcskénk úgy vélte, hogy mindezeket figyelembe véve Viola Mihály is, meg az emberei is jóformán csodálatot érdemelnek. És az első hónapokban részéről, de még a vezetőség részéről is jócskán kijutott nekik belőle, az őszinte dicséretekkel együtt. Már úgy értve, hogy márciustól decemberig. Mert december elején, az első nagyobb hóval jött a baj is, ráadásul nem is akármilyen.

Vasárnap, 2-án hajnaltól egyfolytában havazott, Erdély-szerte jókora adag hullt, összefüggő, fehér takaróvá állt össze. Hétfőn, 3-án Misi a hosszú éjszaka közepén felköltötte Bordás Jakabot, a sofőrök közül a legrégebbit, legtapasztaltabbat, hogy vigye fel a bányáig Gáll Eleket, a földgylust, azonnal be kell indítania a gépet, hogy fentről kezdve letakaríthassa az utat, legalább a lefelé vezető sávot, nyolcszáz méterrel tengerszint fölött, vagyis az útnak több mint fele bizonyára járhatatlan, ha idelent is ennyi hullott, fontos és sürgős, fél napnyi kihagyás is a zsebükre megy, a főnökök szájától meg a „jóisten mentsen meg”, ha nem hozzák helyre sürgősen, „amit az ördög ellenükben kiügyeskedett”, és nem teljesítik az exporttervet.

Gáll Elek, aki állítólag húzódkodott kicsit indulás előtt, pedig nem először került ilyen fajta bevetésre, ezúttal minden várakozást felülmúlt. Így kilenc óra tájban Bordás Jakab – aki a letakarítatlan úton is sikeresen levergődött a szerpentin aljába, s már pirkadattól ott várakozott, lesve a mindannyiuk számára megfelelő indulási alkalmat – leroboghatott a kötőrő placcára, hogy szóljon a másik öt, ott parkoló autó vezetőjének, szabad a vásár. Aztán újra vissza, ezúttal is a letakarítatlan sávon, hogy nyomot taposson fölfelé a többieknek, első-

nek állt oda rakodásra a kirobbantott kőhöz, a bánya terét a hótól részben megtisztító kotrógép mellé, és elsőnek indult le a terével. Noha akkorra a hajnali lefelé meg a felfelé menetből már megtapasztalhatta volna az Elek ügyeskedése ellenére is áldatlan útviszonyokat, a serpentin elhagyva kicsit „elengedte magát”, egy hosszabb egyenes utáni éles jobbra kanyarban nem vette észre a hó alatt a lefagyott átfolyást, a terű nyomásától az út bal oldalára sodródott, a megrakott kocsni a jégen kormányozhatatlanná vált, s a szegély menti nagy kőrakásnak farolva, mindenestől a patak medrébe borult. Szerencsére a vezetőfülkét nem érte nagyobb sérülés, így, noha roppantul fájt, sajgott, szúrt az oldala, Jakabnak valahogyan sikerült kikászálódnia. Első gondolata az volt, hogy visszafusson egy darabon, s az út szélén, még a kanyar előtt „stoppozva” várja a következő, lefelé jövő fuvart, figyelmeztetnie kell a kollégát a veszélyre, majd a következőt is, aki átvegye a riasztó szerepét, ő meg az elsőként utána jövővel hírül vigye a bajt a főnöknek.

Bordás Jakabnak az eset után még sokáig fájt a három törött bordája. Misinek legalább annyira, de az ő nagy fájdalmának oka mégis inkább a legjobb sofőrjének a kiesése volt az év végi hajrában. Az gyenge vigaszt nyújtott, hogy az eset rosszabbul is alakulhatott volna, mert „ha nem Bordás az, vajon mijét töri?!” De így is kész tragédiának számított. Ha csak a puszta borulás történik, hív egy darut, kiemelik a kocsit, két nap alatt rendbe hozzák, kijavítják, fene a rakományba, veszett máskor, máshol több is, leírják útjavításra, a kiborult kövektől elzáródott patak meg az első olvadáskor talál majd módot rá, hogy két-három méterrel odébb új medret vájjon magának. De így, hogy hiába erősködött Bordás Jakab, másnapra hipp-hopp kiheveri, mert reggelre nem volt ereje bár egyet tekerni a kormányon, le kellett jelenteni a munkabalesetet, s vállalni minden azzal járó hivatalos nyomorúságot.

Később Misi az átoksorozat első stációjaként fogta fel a Jakab patakba borulását. Mert ha az nincs, „nem teszi tiszteletét” a helyszínen a balesetet vizsgáló bizottság főnökeként Cerghizan Cornel „főmérnök elvtárs”, nem kezd el okoskodni a bajt okozó kanyar környékén lefelé és oda-vissza koslatva, hogy neki lenne egy kézenfekvő megoldási tippje a hasonló balesetek megelőzésére, „simplu, ca mintea prostului”,¹ ki kell egyenesíteni az utat, el kell takarítani azt a sziklanyelvet, ami ennek

1 Egyszerű, mint a hülye esze. (román)

az éles kanyarnak a bevételére kényszeríti a járműveket, semmi nem hiányzik hozzá, csak egy tapasztalt lőmester, egy kis fúrás, hogy legyen megfelelő ürege az anyagnak, a robbantás után meg egy buldózer és egy kotrógép, amivel a nyomás kilötte követ egy kupacba hordják, illetve eltakarítsák, és az új, kiegyenesített útszakaszt elegyengessék, használhatóvá tegyék; az nem érv, hogy nem fogható fel kitermelésként, nem származik belőle termék, amire elszámolható lehetne a komolyan számon tartott, az illetékes hivatalosságok által rendszeresen ellenőrzött robbanószer-mennyiség, hiszen lesz valamennyi felhasználható kő is az omlásból, a közé keveredett termőföld meg könnyen kirostálható belőle; de ha nem, egy ekkora semmi kis robbantásra a műtrágya is megteszi, ott van Vásárhelyen a vegyipari kombinát, nem kell tehát messzire menni érte, úgy tudja, sok helyen azt használják; nyolc-tíz méter széltében, ugyanannyi hosszában meg magasságában az a kis dombocska, az idő a munka nagy részét úgyis elvégezte már rajta; csak mondja meg valaki, mennyi műtrágya kell, két nap alatt előteremti, van annyi ismeretsége, befolyása, hogy ez ne okozzon különösebb gondot; arra pedig nem érdemes időt pazarolni, hogy kivétessék az erdészeti nyilvántartásból ezt a tenyérnyi földet, mi szükség lenne rá, mikor jóformán fa sincs rajta, nem is kell mindenkinek az orrára kötni, egykettőre megoldható; meri remélni, hogy utána nem kényszerül majd személyesen ilyen kellemetlen helyzetbe, mint most, mikor a főnököt, ezt a szegény Misit a bizottság elnökeként nem csak megrovásban kell részesítenie, de három hónapra tíz százalékos fizetésmegvonással büntetnie, mert ki más lenne a hibás a balesetért, hiszen nyilvánvaló, hogy nem biztosított megfelelő munkafeltételeket az alkalmazottainak.

Amióta ismerte, ez volt az első pillanat, amikor Viola Mihálynak a hirtelen sápadt-halovánnyá lett arcára fagyott a mosoly, amelyből még a nyoma is eltűnt a sejtelmességnek, vonásai lemerevedtek, az undor megnyilvánulásává lényegültek át. A hirtelen elhomályosult tekintetébe a derű helyébe értetlenség és valami különös elveszettség elegye költözött, miközben segélyt esdeklőn mérnököcskénkre emelte, bízva abban, hogy a kivizsgáló bizottság tagjaként lesz néhány, másokat meggyőzően jó szava az ő érdekében. És ezek a kifejezések még csak fokozódtak, amikor reményének beteljesülése helyett a néma választekinetből kihámozta, hogy az, akire heveny bajában számított, képletesen széttárja karjait, mintegy jelzésként annak, hogy ez esetben

tehetetlenségre kárhoztatott. Ettől kezdve számára már jóformán semmi jelentősége nem volt, hogy az, akinek pillanatokkal előbb még a segítségében bízott, legalább a másik megközelítésből igyekezett a helyzetet a javára átbillenteni.

Mérműköcskénk ugyanis, mivel nem szeretett volna annyira haszontalannak tűnni, mint egy fogantyú nélküli, üres bőrönd, elmondta közben az aggályait, miért nem tartja alkalmas megoldásnak az út kiegyenesítését a balesetek megelőzése szempontjából, indokként felhozva egy nem jelentéktelen, tehát nem is elhanyagolható részletet: az úton az erdőkitermelők rönkszállítói is közlekednek, az tulajdonképpen az övék, hiszen ők adminisztrálják, pusztán a tény maga, hogy az általuk koordinált egység is használhatja haszonélvezőkként a kő lehordására, nem jogosítja fel őket változtatásokra, főleg nem ilyen jellegűre.

De Cerghizan főmérnök ezt már nem hallotta, vagy tette magát, hogy nem hallja. Így történhetett, hogy a következő hétfőn az útban levő sziklanyelv ölébe fúrt lyukakba a biztos siker érdekében túlméretezett adagokban begyömöszölt, lefojtott, és berobbantott műtrágya szuflája letarolt másfél hektárnyit a patak bal partján büszkélkedő bükkös fiatal, ágaskodva égnek törő szálfáiból, hozzávetőleg emberi derékmagasságban metszve el azokat.

Se egyenes út, se fák. A látvány másnap is legalább olyan szörnyű volt, mint amilyennek a tettesek láthatták közvetlenül a robbanás hangjának és visszhangjának elülte, a porköd leülepedése után. Ezt nem csak mérműköcskénk tartotta annak, még Cerghizan főmérnök is belátta, hogy nem mindennapi a pusztítás. Ennek ellenére a számonkéréskor minden úgy folyt le és úgy alakult, mintha neki semmi köze nem lenne hozzá.

A helyszínre kiszállt ügyészség nem sokat teketóriázott a vétkesek megállapításakor. Misi megroggyanni látszott, amikor a kivizsgálást vezető ügyész ott helyben bejelentette, hogy feljelentést tesznek ellene és a robbantást vezető bányamester ellen Románia Szocialista Köztársaság nemzetgazdaságának gondatlanságból elkövetett megkárosításáért. Ráadásul minden abbéli kísérlete, hogy erőt merítsen a Cerghizan feltételezhető bátorításából, kudarcba fulladt. Mert a főmérnök nemcsak hogy nem segített felmentetni őt, ahogyan azt előtte, a rendkívüli befolyásoló képességére utalva megígérte, de még a tekintetét is úgy csűrte-csavarta, hogy senkinek ne sikerüljön elkapnia, különösen Misi-

nek nem, aki pedig igencsak igyekezett, hogy kiolvashassa belőle a biztatást a jövőjét illetően.

Gyorsított eljárásban tárgyalták az ügyüket, a bűnösök szabad lábon védekezhettek. Január végére már meg is született az elsőfokú ítélet: Viola Mihály egységvezető főmester, valamint Zsigmond Albert bánya-mester tíz-tíz hónap fogházbüntetést kapott, amelynek végrehajtását három évre felfüggesztették, szintén három évre megfosztották őket bizonyos polgári jogaiktól, fejenként hatvanhétezer-kettőszáz lej kártérítésre kötelezték őket a román állammal szemben. Mivel sem az ügyész nem fellebbezett, sem a két vádlott nem találta érdemesnek a másodfokú eljárást kieroletetni, az ítélet tizenöt napon belül véglegessé vált. A Misiék esetében főleg a fizetendő kártérítés összege volt az, ami meghatározta a gyors beletörődést, ugyanis az okozott kárt tekintve az viszonylag kicsi volt, noha majdnem egy új ezerháromszáz Dacia árával egyenlő. Cerghizan – legalábbis ő ezt állította és terjesztette minden lehetséges módon – járt közben a kárt megállapító gazdasági szakértőknél, s azok figyelembe vették, hogy a robbanással kidöntött fák első osztályú tüzelőként értékesíthetők. Ám egy gyors számítást követően Misi keserűen nyugtázta, hogy a jelenlegi bérét meg a törvény szabályozását figyelembe véve, amely szerint a havi jövedelmének legtöbb egyharmadát tarthatják vissza törlesztésként, még így is hat évig be van táblázva havonta majdnem ezer lej mínusszal, ami igencsak nagy érvágás, tekintve, hogy a tizenöt éves kislányának éppen ettől kezdve lenne nagyobb szüksége az apai szeretet kimutatására anyagi szempontból is. Még az a szerencse, hogy nem kell leülnie azt a tíz hónapot, úgy látszik a bíró is tudta róla, amit ő magáról, hogy azzal a „kényszer-sebbeddel a seggemen, amit az a Cerghizan nevű vadbarom mart oda”, egy órát sem lenne képes ülni, anélkül, hogy ne vesszen meg a keserű dühtől. De a keserűség igen-igen nagyra duzzadt benne, mert még hátravolt egy másik csapás, hiszen annak ellenére, hogy nem ültetik le, ki tudja, mi következik, milyen beosztást kap a továbbiakban, mennyivel kisebb bércatagóriába sorolják.

Ez utóbbin azonban fölösleges volt rágódnia. Mivel az ítéletben megszabott jogkorlátozásoknak semmi köze nem volt a munkahelyéhez, Steiner Felix igazgató, Cerghizan Cornel főmérnök és Bulc Edith személyzeti osztályvezető is úgy találta, hogy nem szükséges elmozdítani őt az egységvezetői beosztásából, tekintve, hogy a fizetését, nem

lévén a vállalat személyzetszerkezetében egységvezetői tisztség, eddig is gépész főmesterként kapta, és főnöki minősége csak abból eredt, hogy az ő személyes feladatkörébe írták be mindazt, ami nélkül az egység koordinálása nem létezne, tehát az egész hóbelevanc nem is működhetne.

A történetek után ezt a folytonosságot nem remélt kegyként fogta fel, s a belőle fakadó lehetőségek mindennapi kihasználása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy lassanként visszaváltozott a régi, mosolygós Viola Mihályá. A helyére billent mindenkori jó kedélyállapotába csak a fizetésnapok csöppentettek egy kevéske keserűséget. De azok sem sokáig, mert Misi hamar túltette magát a megnyirbált fizetés, a megcsappant jövedelem keserűségén, és megtalálta a módját a családi költségvetésből hiányzó pénz pótlásának.

A közvetlen környezete számára nem volt kétséges, hogy tudja, mit miért csinál, mit miért kockáztat. Az ő személyes ügyének tekintették, és nem foglalkoztak vele.

Mérnököcskénk mindebből természetesen semmit nem érzékelt. Ő csak annyit állapított meg tényként a hozzá befutó adatokból, hogy a szovátai egység legdrágább terméke, a kötörésből származó, igen nagy keresletnek örvendő, mert sokrétű felhasználásra alkalmas zúzalék, a murva aránya a havonkénti termelésjelentésekben az össztermeléshez képest hónapról hónapra fokozatosan csökken. Fogalma nem volt arról, mi okozza a jelenséget, várta, hogy előbb-utóbb minden visszaáll a természetes rendbe. Nem keltett benne semmiféle gyanút, hiszen sokáig még az a fontos információ sem jutott el hozzá, amit a Steiner igazgatónak címzett, névtelenül tett írásbeli feljelentés tartalmazott, hogy jóformán minden harmadik, zúzalékkal megrakott billenő teknős teherkocsi nem az ipari vágányra azonnali rakódás céljából betolatott vagon felé veszi az irányt, hanem meghatározatlan céllal kinyilaz az egység előtt húzódó főútra, sőt, ezen túlmenően olykor idegen járművek is beállnak üresen a zúzalékupac mellé a kupás rakodó mozgásterébe, hogy aztán csurig töltve húzzanak el, ki tudja, hová. Mindebből Boga Margitka, a két nagyfőnök egyik titkárnője árult el neki annyit egy óvatlan pillanatban, hogy a levélre, amit neki volt szerencséje beiktatni, így elolvasni se, Steiner nagyon felveszett, igencsak dühöngött, idegesen csapkodott, s még a jóistent is többször a szájára vette, mielőtt ezzel kapcsolatban behívatta volna magához Cerghizan főmérnököt, majd

sokáig a hangjukat visszafogva pusmutoltak odabent, amire abból lehet következtetni, hogy egy szemernyi foszlány sem szűrődött ki a párnázott ajtó mögül, semmi nem tudható tehát arról, amit beszéltek, csak annyit hallott a titkos purparléból, azt is csak akkor, amikor a már résre nyitott ajtónál állva Cerghizan visszaszólt Steinernek, hogy „Lasă-l, șefu, pe omul ăla să trăiască!”², és úgy tűnt neki, mintha kuncogott is volna rá egyet, de az biztos, hogy szinte kéjesen vigyorgott, amikor kilépett az igazgató irodájából.

Az esetek nagy többségében az ember akkor jár jobban, ha fenntartásokkal fogadja és diszkréten kezeli, azaz megtartja magában a nem kívánatos információkból szerzett tudást. Mérnököcskénk ezt a Margitától származót ilyennek tartotta, soha még csak érintőlegesen sem jelezte az ügyben egyik vagy másik oldalon érdekelteknek, hogy milyen eltört viszony ismeretének van birtokában. Ennek az eltökélt hallgatásnak volt az eredménye az is, hogy sem számonkérésként, de még érintőlegesen sem említette Misinek, milyen különösnek tartja a kötőrés nyomán keletkező murva mennyiségének ilyen hirtelen és megmagyarázhatatlan lecsökkenését. Pedig tudta, vállalnia kell, hogy ezt a későbbiek során valakik akár fel is hánytorgathatják neki.

Nem igazán erőltette a rejtély megoldását, mert amúgy különösebb beleszólása sem lehetett a fejlemények alakításába, ugyanis Cerghizan, aki addig zsigerből idegenkedett azoktól a környékektől, ahol többségükben magyarok laktak és dolgoztak, Szovátaival valamiért kivételt tett, és március végétől a saját fennhatósága alá vonta az egység koordinálását meg ellenőrzését. Hogy ez a következőkben mennyire nem okozott neki gondot, azt bárki megtapasztalhatta, akit valamennyire is érdekelt. Főleg abból, ahogyan heti rendszerességgel élt a vezetői tisztsége adta lehetőségekkel. De mindez abból a már-már bajtársias közvetlenségből is kiderült, ahogyan Viola Misihez viszonyult a rendszeres havi termelési értekezletek alkalmával: többnyire maga mellé ültette, s kezdés előtt percekig suttogva csak egymással beszélgettek, egymásnak kacarásztak, és közben, Steiner olykori rosszallása ellenére is félig suttogva, félig mormogva közölték egymással, ami mondanivalójuk volt.

2 Hagyjad, főnök, élni azt az embert! (román)

Mérvököcskénk jó ideig mentesült a termelésben tapasztalt rendelkezések elhallgatása miatti felhánytorgatástól. Ebben jelentős szerepe volt a szerencsének, de még inkább az események alakulásának. Bekerült a „nagyok” titkaitól elzárt beavatatlanok tömegébe, amely nemcsak hogy ellenállás nélkül befogadta, de nagy kegyesen fogva is tartotta. Ennek köszönhetően aztán semmilyen új információ nem jutott el hozzá a Viola Mihályt és a környezetét érintő ügyekkel kapcsolatban. Így arról sem volt honnan értesülnie, hogy Cerghizan a nyár folyamán kijárta magának a fegyverviselési engedélyt, és ezt követően felvételt nyert a megyei vadász-szövetségbe, amelynek szövatai „barátja” – ahogyan Misit mindenkor tüntetően nevezte – már közel tíz éve tagja volt.

Erre csak december legelején derült fény, amikor mérvököcskénk a vállalati igazgatótanács képviselőjében meglátogatta Misit a baleseti klinika sebészeti osztályán, ahol – a november végi súlyos vadászbalesetét követően – hason fekve, párnákkal aládúcolt testtel, arcának fél felét a fekhelyen nyugtatva, a helyzetétől kissé zavartatottan formálva és ejtve a szavakat, részletesen elmesélte a történeteket, szép sorjában, a maguk érthető összefüggésében. Olyan tisztán és részletesen, hogy közbe sem kellett szólni, rá sem kellett kérdezni ahhoz, hogy minden érthető és egyértelmű legyen.

Cerghizanból hiányzott az a fajta szégyenérzet, ami arra kényszeríti még a zsarolók többségét is, hogy finoman adja tudtára a megzsaroltnak, mit vár el tőle. Egyszerűen csak nyújtotta a markát, a szemhunyásért részt, sápot követelt magának a nem hivatalos bevételből. Na persze, nem pénzt akart, azzal, a viszonyokat, a tömegek ellátásának helyzetét tekintve nem sokra ment volna. Ráadásul a pénz veszélyes eszköze a zsarolásnak, követelője könnyebben lebuktatható. Sokkal nagyobb értéke volt az ő elképzeléseiben annak, amihez a kiváltságosokat kivéve más nem jut hozzá: kéthetente kellett szállítani neki egy-egy kisebb, két-három kilós gomolyát, kilónyi ordát a Kis-Mezőhavas környéki esztenák valamelyikétől. Lehetett volna rá nemet mondani, ha nincs a kényszerhelyzet, de az, sajnos, létezett. Igazán kényelmetlen követelés volt, lévén körülményes a majorig kijutni, de még körülményesebb volt vajat, tejfölt, tehéntúrót szerezni neki a helyi tejfeldolgozó üzemből, ugyanis komoly veszélyt jelentett azok számára, akik az ellenőrzést kijátszva, az exportszállítmányt megcsonkítva kicsempész-

ték. Igényét csak egyszer jelentette be, a legelején. A további szavatai kiruccanásaikor még érintőlegesen sem emlegette érkezésének okát, nem kommentálta a sarc mennyiségét és minőségét, látszólag mindketőt kielégítette, a leghétköznapibb dolgokról volt képes órákig beszélgetni, főleg olyanokról, amelyek őt érintették, és amelyek közben az építőtelepeken eltöltött éveinek nagy tetteiről szóló történeteket is beleszótta, jelentőségteljesen hallgatva utána kisebb reprízekben, mintegy elvárva hallgatósága csodálatát. Csak úgy július közepétől kezdett egy adott témába kapaszkodni, azután, hogy beszélgetés közben véletlenül szó esett a káros és a hasznos emberi szenvedélyekről, és Misi nagy óvatlanul megemlítette azt, amelyik őt a vadászathoz fűzi. Nem lehet tudni, hogyan csinálta, Cerghizan alig két hónapon belül megszerezte a fegyvertartási engedélyt, és sikerült soron kívül felvétetnie magát a megyei vadászegyesületbe. A nagyvadak elejtéséhez megfelelő puskát is vásárolt magának, szeptember közepén pedig már arról álmodott, hogy még a szarvasbögés lejárta előtt elejti a környék legnagyobb agancsú bikáját, amire azonban esélye sem lehetett volna, mert azt már évek óta minden őszön a legeslegnagyobb főnöknek kellett puskacső elé terelni. Ám attól kezdve folyamatossá lett a nyaggatása, hogy vigye magával az első vadászpartira. Egy ideig sikerült mindenféle ürüggyel kivédeni a rámenősségét, de nem lehetett a végtelenségig halogatni, hogy beavassa a vadászat néhány alapvető ismeretébe, ami azonban láthatóan nem elégitette ki az igényeit, ő mindenáron lódözni szeretett volna, egy igazi nagyvadat leteríteni. Ezért aztán, amikor a kibédi területéről úgy november közepén jött a hír az ottani vadórtól, hogy Szolokma és Makkfalva között a Három Ágyéktő dűlő környékén sok a dagonyahely, egyre szaporodik a test- és szőrleenyomat, az összesározott dörzsölőfa a környéken, három nagyobb vaddisznókonda is – teli szebbnél szebb, az idei gabonán hízott süldőkkel – dorbézol, „vircsaftozik” a vidéken, úgy határoztak, nem várják meg szokás szerint a Szent András-napot, az amúgy is szombatra, rendes munkanapra esik, az előtte való vasárnap hajnalban megszervezik a hajtást. Örvendetes volt a szándék, hogy az összeszokott társaságból mind a huszonhárman besorolnak a láncba, az időjárás is olyannak ígérkezik, hogy szél alatt állhatnak lesben, közel a nagy árokhoz, telefonon szólát hát neki, hogy készüljön, megérkezett számára a nagy nap, amikor kipróbálhatja magát. Természetesen arról is felvilágosította, hogy nem kalandozhat

el kedve szerint, be kell tartania a közös vadászat íratlan szabályait, végig mellette kell maradnia, újoncként, tapasztalatlanként nem lehet külön szem a láncban, mert ha felé tartanak a vadak, s ő elvétí a lövést, mellette egy egész konda kitörhet a szorításból, akkor meg hiábavaló volt annak a negyven-ötven hajtónak s vagy harminc kutyának a fáradozása, hogy puskacső elé tereljék a disznókat. Márpedig, ha jól működnek, a menekülő állatoknak futás közben esélyük sincs a takarást követni, hogy a kutyák elől valahogy szél alá jussanak, át kell csörtetniük az erdő ritkásabb részén, így jól láthatókká válnak, s megfelelő lőtávolságba kerülhetnek, kizárt tehát, hogy sikertelen legyen a vadászat. Mindenre rábólintott, mint aki érti, mi a szerepe, az adott napon idejében meg is érkezett, hajnali négyre beszéltek meg a találkozót a kötőróállomás bejárata előtt. Még sötét éjszaka volt, nyirkos és hideg, mint egy veremben. A csapat találkozóhelyéig, az elágazásig, ahol az út felkanyarodik a helységen át a fürdőtelep felé, a Cerghizan Daciájával mentek el, ott négy ARO terepjáró várt a társaságra, hogy elvigye őket Szolokmáig, ahová közelebb esett a vadas dülőnek az árok felőli része. Pirkadatra valamennyien beálltak a helyükre, addigra a hajtók is szétszóródtak a szemközti láncba. Nyolc óra után az erdőbe is beszűrődött már annyi fény a reggeli világosságból, hogy elkezdődhetett a hajtás. Ők ketten a vadászlánc jobb felére kerültek, de nem a szélére, azon a részen volt a legmeredekebb az árok, a láncon áttört disznók sem tudtak volna igazán könnyen menekülni, ha teljes erejükből futnak, felhengerednek, a meredeken lefelé bukdácsoló vadra pedig utólag is könnyű ráfordulni. Szerencséje volt, néhány méternyire a helytől, ahova beállni készült, talált egy V alakban szétágazott ikerfát, annak takarása a legkiválóbb hely egy kontár kezdőnek. Többször is elmagyarázta neki, hogy ne mozduljon ki a takarásból, csak akkor emelje vállhoz a puskát, s főleg csak akkor süsse el, amikor ő szól neki. A hajtók alaposak voltak, nem siettek, elég nagy zajt is csaptak ahhoz, hogy minden, az útjukba került vadat felzargassanak, üzték őket maguk előtt. Így is majdnem egy órát kellett várniuk, mire a hangokból jelét vehették az érkezésüknek. Akkor jelezte a főmérnöknek, hogy beállhat lövő helyzetbe. Nem egészen tíz perc múlva megjelent előttük egy menekülő remetekan. Az első lövése csak a tomporát érintette, attól elvadult, támadásra készen szembefordult vele, így a második már a szegyébe fúródhatott, főeret ért, emiatt csak alig néhány lépés megtételére volt

képes, könnyedén elugrott előle, s az be is hengeredett a meredélyen, majd úgy tíz-tizenöt méterre tőlük rugdalózva kimúlt. Cerghizan, aki a kan váratlan megjelenésekor meglepetésében elfelejtette elsütni a puskáját, a takarásból előlépve még javában lelkendezett a zsákmány elejtése ürügyén, amikor a fák között megjelent az anyamedve a két süldő bocszal. Azzal nem számoltak, hogy a hajtásba medve is kerülhet, a vadőr nem jelezte, hogy lenne belőlük a környéken, nyilvánvalóan véletlenül portyáztak arrafelé, a vidék jó gombászó helynek számít. Az ilyen eshetőségre is megvolt a társaságban a kellő protokoll, hagyni kell a nagyvadat szabadon kitörni, úgy senkiben, semmiben nem tesz kárt, az ösztöne segíti megtalálni a maga természetes útját. Csakhogy ezt egy kezdő vadásznak nem volt honnan tudnia, s mert éppen úgy állt, hogy egyetlen lépéssel visszaérhetett a takarásba, az első ijedség után elkövette, amit nem lett volna szabad: úgy tűnt neki, hogy a V takarásából ráemelheti a puskáját a medvére, s azt gondolva, hogy itt a remek alkalom, el is sütötte a fegyvert. Persze nem talált, az anya és egyik bocsza között csapódott be a golyó az avarba. Az anyaállat ettől megtorpant, bőszerűen két lábra állva felágaskodott, s mert a szemverésében maradt vadásztárs volt az egyedüli, akit tisztán látott, magától értetődő, hogy benne vélte felismerni a bocsait fenyegető gonosz támadót.

„Azt hittem, eljött a vég. Huszonöt-harminc méterre lehetett tőlem, amikor futni kezdtem az árok felé, azt gondoltam az egyedüli lehetséges menekülésnek, bízva abban, hogy talán nem hagyja magára a bocsokat. Tudtam, hogy ha utánam ered, pillanatok kérdése, hogy utol is ér, és leterít. Néhány lépés után az árok szélére értem, eléggé meredek volt, igyekezni kellett, ha még meg akartam tartani a megmenekülésem legparányibb reményét, nem foghattam vissza magam, ugráló léptekkel igyekeztem minél gyorsabban haladni. Úgy nyolc-tíz lépést tehettem meg lefelé futtomban, amikor megcsúsztam az avaron és elvágódtam. Tudatosan fél oldalra fordulva csúsztam lefelé, hogy minél kisebb legyen a felület, ami beleakadhat valami kiálló csonkba vagy nagyobb ágba, a két kezemet előrenyújtottam, hogy a fejemet védjem, a puskát még az első lépéseknél eldobtam, hogy ne akadályozzon a futásban, így tisztán láttam, miközben tehetetlenül és rettegve néztem, ahogy pár lépésnyiről az állat futás közben rám vicsorít, a habot fújtatva. Még mielőtt elért volna, ösztönösen hasra fordultam, s a karjaimmal igye-

keztem eltakarni a fejemet. A következő pillanatban belém nyilallt valami addig soha nem érzett fájdalom, majd egy furcsa zszibongást éreztem az ülepem tájékán, rögtön utána alig elviselhető hasogatást.”

A fenevad az árok meredekén lefelé a lendület okozta tehetetlenségtől nem tudott megállni a kiszemelt áldozatnál, a karmait kieresztve próbált meg lefékezni mellette, de csak annyi történt, hogy azok beleakadtak a hason fekvő ember farába, jókora, mély sebet tépve rajta, lényegében felszakítva a jobb farpofáját. Az anyamedvének sikerült néhány méterrel lennebb megállnia, vissza is fordult volna, hogy kiteljesítse a bocsait fenyegető bűnös lény testének megmocskolását, de a végzetes marcangolás ezúttal elmaradt, mert éppen csak elindult az áldozata irányába, amikor a mart tetején megjelent a hajtásra használt vadászkutya közül három, veszettül csaholva araszoltak lefelé az árok meredélyén, s a heveny fenyegetettségben az anya számára hirtelen fontosabbá lett a bocsok mentése, mint a már elindított vérbosszú befejezése.

A vadászat amúgy végül sikerrel zárult. Kilenc disznó került leterítésre: öt süldő, két koca, egy siheder kan és a nagy remetekan. A tizedik áldozat élve megúszta. Cerghizan percekig kétségbeesetten kiabálva igyekezett riasztani a hozzá legközelebb levő vadásztársakat, mire az egyik megértette, hogy baj van, szerencsére az tudta, hogyan kell összehívni a többi vadászt a baleset színhelyére.

Hiába volt minden próbálkozás, nem tudták teljesen megállítani sebének a vérzését, ezért sürgős volt, hogy mihamarabb gondos ápolásra kerüljön. Ha mentőt hívnak, az majdnem tripla idő, a csapatnak kell a sebesültet sürgősen kórházba szállítania. A szovátai közelebb volt ugyan, de Cerghizan ragaszkodott ahhoz, hogy Marosvásárhelyre vigyék be, mert bár kicsit hosszabb az út, de ott jobb kezekbe kerül. Ő is ült be kísérőként az ARO-ba, miután a szenvedéstől halkan nyögdecselő sérültet óvatosan a kocsijában hasra fektették.

A sürgősségi kórházban éppen Gliga doktor volt az ügyeletes sebész, szinte már barátja a főmérnöknek, annak kapcsán, hogy néhány évvel előbb is ő volt szolgálatban, amikor – akkoriban még csak mint építőtelep-vezetőt – behozták sürgősségi ellátásra, mert munkaidőben egy betonkeverő állomás felé menet egy keverőhengeres teherkocsival balesetet szenvedett, a betört szélvédő mély sebeket ejtett az arcán,

amelyeknek nyoma örökre megmaradt, annak ellenére, hogy a doktor gondosan kitisztította azokat.

Azóta már több mint egy hét telt el, de a főmérnök nem látogatta meg sebesült vadásztársát a kórházban. A furcsa inkább az volt, hogy nem is érdeklődött a hogyléte felől, igencsak lekötötték a vállalat ügyes-bajos dolgai, az a számtalan feladat, amelyeknek megoldásában oroslánrészt kényszerült vállalni. Az viszont dicsérendő gondoskodásra vall részéről a szenvedővel szemben, hogy kezdeményezte, majd megsürgette az igazgatótanács összehívását, amelynek egyetlen célja a Viola Mihály anyagi megsegítése lett volna, tekintettel a családjára, de aztán, elfogadva a vezetőség másik két tagjának ezzel kapcsolatos határozott ellenvetését, amit azzal a bizonyos, nem lojális magatartásával indokoltak, meglegedett annyival, hogy javasolta, az igazgatótanács kérje fel mérnököcskénket, a testület képviselőjeként látogassa meg a szovátai egységvezetőt a kórházban, lévén ő a balesetet szenvedetthez legközelebb álló munkatárs.

Ült tehát az ápolt ágya melletti széken, szótlan mozdulatlanságban. A hallgatás rájuk ereszkedő csendjében úgy érezte, néhány másodperc alatt mérhetetlen távolságra kerültek egymástól, s hogy itt az ő személye már nem számít, a jelenlétének nincs jelentősége, az egész teret a Misi magánbékéje tölti be. Erőlködött, hogy felfedje ennek az érzetnek a lehetséges okát, de nem ötlött fel semmi magyarázat azonkívül, hogy talán éppen most jutott túl a vezeklésen. Ez abban a pillanatban elfogadhatónak tűnt, persze, más okot sem zárhatott ki. Bele kellett törődnie, hogy erre már soha nem derülhet fény. Azt viszont szívből sajnálta, hogy rajta kívül senki nem volt tanúja, mély hallgatásuk közben miként, milyen csendes egyszerűséggel jelent meg a kényelmetlen póztól eltorzult arcán, majd terült el, vált folyamatossá rajta az a rá jellemző, mindenkor sejtelmes mosoly.

Vasas Tamás

MAJDNEM ELEGENDŐ EGY NAPLÓHOZ

akkoriban az ideje nagy részét azzal
töltötte, hogy leveleket kezdett meg
a laptopján, nem igazán örültek
a nővérek, hogy egyáltalán van neki
ott bent egy laptopja, de a főorvos
asszony megengedte „munkavégzési
okokból”, de hát milyen munkát kell
egy elmebetegnek laptopon
végeznie, így gyanús,
de inkább aggasztó jelenséggé
vált az osztályos személyzet
számára, az irkáló
pizsamás ember a laptopjával,
akitől a szökés sem áll távol,
mi van, ha egész nap csak
egy ostoba számítógépes
játékhoz püföli a billentyűket,
ami amúgy is csak tovább
hiszterizálja? de a főorvos
asszonynak tudnia kell, hogy
mit csinál. „drága anya, kedves
Anyafej, szeretném, ha tudnátok,
hogymeghalok, nagy bulit csapunk
majd odaát a purgatóriumban, csak úgy,
a többiekkel, és annyira be fogok rúgni,
hogy aznap tényleg nem biztos, hogy
hazamegyek majd”, ilyenek,
aztán „delete”

az öngyilkosság, mint etikai probléma,
talán camus fogalmazta meg először,
eklatáns gondolat, félelmetesen találónak

érzi a felvetést, bár nem biztos benne,
hogyan szó szerint igaz, mármint, hogy
camus mondta, és pont úgy, ahogy,
de fogadjuk el, hogy valami hasonlóról
van szó, és tényleg szuper, létezhet-e
fontosabb kérdés manapság annál,
hogy van-e jogunk eldobni a saját
életünket. de az az igazán szép
az egészben, hogy camus
valójában nem aprózza el
a kérdés megválaszolását
a szuicidum politikai, filozófiai,
etikai sallangjaival, a felelősség
homályos kérdéseivel,
az ő hipotézise sokkal költőibb,
vajon létezhet-e egyáltalán
fontosabb artikulálható kérdésünk
az öngyilkosságnál, és ez az,
ami annyira tetszik neki ebben
a problémában, maga a kérdés
és a kérdező bátorsága,
szíve szerint órákig beszélne erről,
akár a főnövérnek is. és azt gondolja,
a legegyszerűbb az lenne, ha a teljes,
kollektív emberiség rábólintana
az öngyilkosságra, majd a jóisten
megajándékozna mindenkit egy
általános hatáskörű személyi statisztával,
aki leéli helyettünk az életet. úgy érzi,
így lenne teljes és befejezett camus költői
gondolata. és el is kezdi írni, „camus és
az öngyilkosság”, de rögtön annyi minden,
és nem is érti, hogyhogyan pont ilyen dolgok
jutnak az eszébe, például az, hogy mikor,
melyik volt az első képregénye, amitől
felizgult, mondjuk, egy női láb ábrázolására,
kontúrjaira, ilyenek, és mi köze lehet

ennek az egésznek az öngyilkossághoz,
hát, szóval igen, volt azért ebben az
egészben valami mélyen abszurd is.

a rupika úr azt tanácsolja, aki amúgy
egy nő, egy indiai nő, de így sokkal jobban
hangzik a neve, gondolja, ha brechtnél
van keuner úr, aki egy igaz, entellektüel
kommunista, meg ott van még a gyagya
bácsi parancs jánosnál, akiket nagyon
szeret olvasni, akkor lehet rupika úr is,
szóval azt, hogy írjam össze, hogy az életem
mely területein vehetném még át az irányítást...
hát, ez nagyon jó, tudod mit, kikapám,
vagy kisanyám, nincs olyan területe
az életemnek, amit jelenleg én irányítanék,
nos, gyerünk, a magamfajtanak mit
üzensz az olcsó konzum-költészetteddel,
a nyomorult, használt kotonként
köszemlére tett, gyermekkori
sévelmeiden feltornáztatott
szennyfirkálmányaiddal?

„csak rád nézek, és rögtön tudom, melyik
ajtot tévesztetted el.” dühös volt, reménytelenül
dühös, tele gyűlölettel, mindenkit gyűlölt, aki
végül nem úgy járt, mint ő. mert a siker,
főként a fiatalok sikere, ami csak az ocsmányság
szerencsepornója lett a szemében, mások sikere
haragot keltett benne, és úgy érezte, ez már
örökre így marad. de nem érdekli,
ahogy más sem, semmi sem, mert most
már bármit leírhat, bármit kimondhat.
„semmit nem változtál, fiam.”

Magyarosi Sándor
FÜRDŐÉLET SZÉKELYFÖLDÖN –
MŰLT, JELEN, JÖVŐ
– Szerkesztői ajánlás –

V alószínűleg inkább csak a szakmabeliek vannak tisztában vele, hogy 1957-ben Bányai János geológus kiadott egy könyvet, amely a *Magyar Autonóm Tartománybeli ásványvizek és gázömlések* címet viselte. Maga a feldolgozott téma viszont nem ismeretlen a székelyföldiek vagy azok számára, akik valamelyest otthonosan mozognak ebben a régióban. Az említett gázömlések egy részéről, a mofettákról vagy szén-dioxid szárazfürdőkről a gyógyászatban betöltött szerepük kapcsán tudunk, a nedves gázömlések pedig tulajdonképpen közönséges ásványvizek, amelyek olyannyira jellemzőek e vidékre, hogy a székelyeknek saját szavuk is van rájuk: borvíz. Ezek jótékony hatását igen korán felfedezték: eleinte gözlők, népi feredők, majd fürdőhelységek jöttek létre körülöttük, és megszületett valamiféle fürdőkultúra, amely – mivel semmi nem állandó – szintén különféle változásokon ment keresztül. Jelen összeállításunk e fürdőkultúra alakulásának folyamatába kíván betekintést nyújtani.

A téma kapcsán az utóbbi időben számos tudományos vagy népszerűsítő kiadvány jelent meg, és az említett erőforrások feltérképezésével, valamint a 21. századi igényekhez alkalmazkodó felhasználási lehetőségek kidolgozásával pedig több projekt is foglalkozik. Az utóbbiak közül csupán egyet említenék meg: a *Székelyföldi mofetták hiánypótló és korszerű népszerűsítése* nevet viselő pályázatot, amely tavaly a Karlovy Varyban megszervezett Európai Gyógyfürdő- és Balneológiai Kongresszuson az *Innovatív Gyógyfürdőoktatás* kategóriában (Innovative SPA Education) ESPA-díjat nyert. (Az European Spas Innovation Awards – az Európai Gyógyfürdők Innovációs Díja – egyik legrangosabb elismerés az európai egészség- és gyógyfürdőiparban.)

A díjátadó ünnepségen, amelyre a Grandhotel Pupp grandiózus dísztermében került sor, Szóts Papp Zsuzsa kulturális örökségvédelmi szakelőadó (a Kovászna Megyei Múvelődési Központ munkatársa és a

Katona Csaba

A KÉSEDELEM ÁRA:
AZ ERDÉLYI FÜRDŐK HELYZETE
A SZÁZADFORDULÓN
ÉS A 20. SZÁZAD ELEJÉN

In memoriam Miskolczy Ambrus

1883 nyarán a *Bolond Istók* című élclapban négy gunyoros rajz jelent meg. Valamennyi alkotás az erdélyi fürdők kapcsán fogalmazott meg cinikus kritikát, gúny tárgyává téve az említett fürdőket népszerűsítő, erősen túlzó, néha szinte demagógnak ható hirdetéseket. Két karikatúra a négyből ráadásul egészen konkrétan nevezett meg egy-egy fürdőhelyet: „A »Székely-Gastein.« (Tulajdonos B. Orbán Balázs.) Levegője hamisítatlan ózon. Vize – az orvosok vegyelemzése szerint – elsőrangú hidrogén- és oxigéntartalommal bír. Tehát idült szervi bajokban csodaszerű gyógyhatása. Idült szülési bajokban fölülmúlhatatlan. Szomjúságot csalhatatlanul gyógyít. Magyarátival vegyítve a legjobb kvaterka-kúra.

A »Székely-Füred.« (Tulajdonos Ugron Gábor.) Franzensbad Transylvaniában. Ami Balaton-Füred Hebron hervadozó rózsáinak: az a Trefort miniszter szakvéleménye szerint Székely-Füred az egész néemberiségnek. Vize helyben fakad és hamisítatlan, borral vegyítve savanyúvíz lesz és hatása üdítő. Szabad levegője az európai fürdők niveljén áll.”¹

Aki picit is jártas volt akkortájt az erdélyi, közelebbről a székelyföldi fürdők viszonyaiban, tudta, hogy „Székely-Gastein” Szejkefürdőt takarja, amelyet tulajdonosa, báró Orbán Balázs (1829–1890)² nevezett előszeretettel a jeles osztrák fürdőhely mintájára „magyar Gastein”-nak³ és „székely Gastein”-nak.⁴ Székelyfüred esetében még csak nem

1 Fürdői képek. A világhírű erdélyi fürdők. *Bolond Istók*, 1883. július 29. 6. p.

2 Novák Károly-István: Udvarhely, a „boldog békeidők” jellegzetes székely városa. *Korunk*, 2021. 12. sz. 47. p.

3 Balázs Árpád: Orbán Balázs és a legendás Szejke. III. *Erdélyi Toll*, 2020. 3. sz. 18. p.

4 Gidó Csaba: *Vasszekér és gőzmozdony. A székelyföldi vasút története (1868–1915)*. Csíkszereda, 2013, Pro-Print, 277. p.

is palástolta a rajzoló és a szövegíró, melyik fürdőből úztek csúfot. Az Oláhfalu melletti Dobogófürdő közismerten Ugron Gábor (1847–1911) tulajdonát képezte: épp ezért Ugron-fürdőként is ismerték és emlegették.⁵

Okkal tehető fel a kérdés, minek volt köszönhető, hogy a *Bolond Istók* ilyen maró gúnnyal „magasztalta” a fent nevezett fürdőket, túl azon, hogy tulajdonosaik országosan ismert emberek voltak.

ERDÉLY FÜRDŐI: A FEJLESZTÉSEK MEGKÉSETTSÉGE

Ennek oka alighanem abban keresendő, hogy már a századfordulót megelőzően kezdetét vette az erdélyi fürdők – végső soron kudarcot vallott – felzárkóztatási kísérlete, legalább a legjobb magyarországi fürdők szintjére. E törekvés nem volt ok nélkül való, hiszen – Kósa Lászlót idézve – a „kiegyezés korát tekintve szembetűnő az erdélyi fürdőhelyek kiépülésének általában az Osztrák–Magyar Monarchiához, de azon belül a szűkebb Magyarországhoz is viszonyított megkészttsége.”⁶

A jelenséget illetően dőreség lenne elvonatkoztatni attól, hogy Székelyföld Magyarország, sőt Erdély kevéssé fejlett peremterületének számított. A terület gazdasági elmaradottsága, kedvezőtlen földrajzi helyzete, keleti határ-jellege miatt a modern infrastruktúra kiépítése csak a 19–20. század fordulóján vett erősebb lendületet.⁷ Ez a nem éppen kedvező helyzet a kortársak számára sem volt ismeretlen, amint az világosan kiderül például Herrmann Antal (1851–1926) egyetemi oktató, etnográfus Bálványosfürdővel kapcsolatos egyik írásából is: „A nemzeti élet lüktető vérkeringéséből igen kevés jut Erdélynek. Kivált a Székelyföld és a székelység sínlódik kedvezőtlen gazdasági és kulturális viszonyok közt. Itt nagy feladatok várnak a magyar társadalomra, a nemzeti munkára.”⁸ Ezt orvoslandó vette kezdetét az úgyne-

5 Mihály János: Kirulyi fürdőélet a XVIII. századtól az államosításig. Hermann Gusztáv Mihály – Kolombán Zsuzsánna – Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz*. Csikszereda, 2006, Areopolisz Történelmi és Társadalomtudományi Kutatócsoport – Hargita Kiadóhivatal, 160. p.

6 Kósa László: Az erdélyi fürdők aranykora. *Korunk*, 2009. 8. sz. 4. p

7 Gidó 2013, 279. p.

8 Herrmann Antal: Bálványosfürdő jövője. *Erdély*, 1911. 10. sz. 148. p.

vezett székely akció 1902-ben, kifejezetten azzal a céllal, hogy Székelyföld felzárkóztatását megkezdje.⁹

Mindez tökéletesen illeszkedett az Osztrák–Magyar Monarchia fokozatosan kiépülő és megszilárduló modern magyar államhatalmának polgárosító, modernizáló és egyúttal nemzetiesítő célkitűzéseinek sorába, valamint hatalomgyakorlási technikáiba. Ebbe ugyanis, ha nem is főszerepet kapva, beletartozott a székely fürdőkultúra fejlesztésére irányuló törekvés is, ahol az állami szándék nagyrészt találkozott a helyi elitek érdekeivel, azonban azt is fontos kihangsúlyoznunk, hogy az állam, illetve bármely felsőbb hatalom vélt vagy valós, túlzónak ható térnyeréséhez a helyiek gyakran az elmondottak ellenére is némi gyanakvással viszonyultak (arra is adódott példa, hogy bizonyos, a fürdőket érintő kezdeményezések a helyi tulajdonosok többségéből elutasítást váltottak ki). Ez történt például akkor is, amikor 1899-ben az Erdélyi Kárpát Egyesület kezdeményezésére Háromszék vármegye alispánja, Gábor Péter (1847–1899) kimutatást akart készíteni a fontosabb fürdőkről.¹⁰

Mindez persze nem gátolhatta meg az államot abban, hogy törekvéseit érvényre juttassa. Ebben a szellemben tüzték ki célul a székelyföldi fürdőhelyek vendégforgalmának emelését, sőt 1904-ben egy szakbizottság például terveket készített Szováta fejlesztésére is.¹¹ (Az már más kérdés, hogy mindezekből alig öltött testet valami a gyakorlatban). Visszatekintve elmondható, hogy a székely akció összességében a *Bolond Istók* által kifigurázott jelenséget is magába foglalta, bizonyos értelemben igazolva, hogy a lap szerkesztői jó érzékkel tapintottak rá a fürdőfejlesztési törekvésekre, évtizedekkel a székely akció kezdete előtt.

Ez a megkésetten is előremutató, ám végül dugába dőlt törekvés, ahogy az élclap is rámutatott, nem volt mentes a visszásságoktól – példának okáért a túlzottan önmagasztáló reklámoktól –, amit egy 1905. évi, Sugás fürdőjéről szóló szövegrészlet is ékesen példáz: „A bor-

9 Balaton Petra: A székely akció előzménye és története. *Székelyföld*, 2002. 6. sz. 62–91. p.; Balaton Petra: *A székely akció története I. Források I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések*. Budapest, 2004, Cartofil; Nagy Botond: Közteherviselés és fejlesztéspolitika a dualizmus kori Háromszéken (Gazdaságtörténeti vázlat). *Magyar Kisebbség*, 2017. 3–4. sz. 7–95. p.

10 Tóth, 2012. 32.; MNL KMO Fond. 9. 1898. XXI. 106.

11 Balaton 2002, 85. p.

vízfogyasztás mérhetetlen mennyiségekké növekedett, s a legkonokabb étvágytalanság is eltűnik Sugásban.”¹² A szöveg ennél is tovább megy: „Ha Petőfi szerint: hazánk bokréta az Isten kalapján, e bokrétában a legérdekesebb, legritkább virág a havasi gyopár: Bálványosfürdő.”¹³ E nagyzólo leírások, ahogy a fenti példa is igazolja, szemet szúrtak a kritikusabb kortársaknak. Ahogy az is, hogy a fürdőhelyek sokkal inkább a lokálpatrióta szölamokkal, illetve hazafias pátozzsal igyekeztek a vendégeket magukhoz csalogatni, semmint szolgáltatásaik színvonalának elvárható emelésével. Ez történt 1911-ben is, amikor Bálványosfürdő akkori tulajdonosai részvénytársaságot hívtak életre a fürdő fejlesztésére. A részvényesek toborzását célzó szövegből nem hiányozhatott a megszokott pátozz sem: „Végre fontos hazafias és nemzeti ügyet mozdítanak elő, midőn e székely fürdőtelep felvirágoztatásával közreműködnek a Székelyföld fellendítésében, a székely nép erősítésében, a hazának és hírnevének emelésében.”¹⁴ Kőváry László (1819–1907) történész és statisztikus viszont okkal tette szóvá: „hiányoznak a legfőbb kellékek: az indóház, a folyó, a tó. Patak, tengerszem ezt nem pótolja. Hiányzik a kényelem, tisztaság, szolgálat. De ásványvizeink gazdagságával nagy előnyben vagyunk.”¹⁵

Mindez persze nem jelentette azt, hogy nem akadtak olyan fürdőtulajdonosok, akik ne keresték volna a lehetőséget arra, hogy kitorjenek nehéz helyzetükből. Néhányan közülük kísérletet tettek arra, hogy a fürdőfejlesztés különböző modelljeit a gyakorlatba is átültessék. Ilyen volt például Jegenyefürdő, amit Herrmann Antal 1890-ben húsz évre bérbe vett az Erdélyi Római Katolikus Tanulmányalaptól,¹⁶ és ahol aztán valóságos etnográfusteletet létesített.¹⁷ Vagy a már említett Sugás, ahol 1899-ben Fülöp János bérlő turistaszállodát építtetett,¹⁸ holott: „Áldozatszamba megy tehát, ha Sugásban [...] valaki [...] bérlőképpen merészkedik reménykedni haszonra.”¹⁹ Sugást 1905-ig bérelte

12 Sz. n.: Sugás. *Székely Nemzet*, 1902. 115. sz. 3. p.

13 Herrmann: i. m. 157. p.

14 Herrmann: i. m. 155. p.

15 Kőváry László: *A lajtántuli fürdők szervezete és berendezése. Tekintettel az erdélyi fürdők kívánalmaira*. Kolozsvár, 1891, Ajtay K. Albert Könyvnyomdája, 38. p.

16 Hála József: Gyarmathy Zsigáné és Jegenyefürdő jelentősége a szerveződő magyar néprajztudományban. *Néprajzi Értesítő*, 1998. 80. évf. 31. p.

17 Búzás Pál: Jegenyefürdő fénykora. *Művelődés*, 1998. 10. sz. 29. p.

18 Tóth 2012, 35. p.

19 Sz. n.: Székelyfürdők. Sugás. *Székely Nemzet*, 1899. 113. sz. 3. p.

Fülöp; a város ebben az évben átvette tőle a fürdőt, de csak azért, hogy aztán ismét bérbe adja.²⁰ Ezek a kezdeményezések azonban inkább kivételnek számítottak, bár néhány – legalábbis időlegesen – sikeres kísérlet, amint a továbbiakban látni fogjuk, kétségkívül volt, magasabban kvalifikált fürdőhelyek esetében is. A székelyföldi fürdők kiemelkedő kutatója, Zepezaner Jenő gondolatait idézve: „A józanabb elemzők belátták, hogy nem lehet »hazafiságra« hivatkozva megoldani a helyzetet. A nagyobb fürdőhelyek, Borszék, Előpaták és Tusnád megkísérelték a felzárkózást, a fürdők modernizálásával elérni a divatos, felkapott nyugati fürdők színvonalát, az ottani vendégszámot, és nem utolsósorban az ottani bevételt.”²¹

Jelen írás tehát – a rendelkezésre álló szűk területi kereteken belül – arra keresi a választ, hol is jelölhetjük ki az erdélyi, azon belül pedig a székelyföldi fürdők helyét tágabb értelemben az Osztrák–Magyar Monarchia, szűkebb értelemben a Magyar Királyság fürdőhelyei között.

Ismeretes, hogy Erdélyt az 1876–1877. évi megyerendezést követően (ennek során számolták fel például a székely és szász székeket) 15 vármegye alkotta (Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Maros-Torda, Csík, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Udvarhely, Hunyad, Szeben, Nagy-Küküllő, Fogaras, Brassó és Háromszék).²² A parajdi születésű Hankó Vilmos (1854–1923) vegyész erdélyi fürdőket taglaló alapvető munkája összesen negyven fürdőt foglal magában, de „igazán fejlett, többféle szórakozási, étkezési és gyógyászati szolgáltatással csupán 8-10, legfeljebb 12 település rendelkezett. Ezek a következők: Algyógy, Borszék, Előpaták, Jegenye, Korond, Kovászna, Málnás, Marosújvár, Radnasztgyörgy, Tusnádfürdő, Vízakna, Zajzon.”²³ Fontos ezért leszögeznünk, hogy jelen tanulmányban részben érintjük Szatmár vármegye, a Partium és a Bánát egyes fürdőit is.

20 Sz. n.: Városi közgyűlés. *Székely Nemzet*, 1905. 71. sz. 3. p.

21 Zepezaner Jenő: „A székely fürdők felvirágztatásának módjáról” (Modernizálási törekvések a székelyföldi fürdőkön a dualizmus korában). In Rűsz-Fogarasi Enikő (főszerk.): *Fürdőélet Erdélyben*. Kolozsvár, 2016, Egyetemi Műhely Kiadó (Erdélyi Évszázadok. A Kolozsvári Magyar Történelmi Intézet Évkönyve I.), 141. p.

22 Bak Borbála: *Magyarország történelmi topográfiája – honfoglalástól 1950-ig*. Dabas, 1997, História Könyvtár, 130–131. p.; Misóczki Lajos: *Képek az erdélyi idegenforgalom fürdő- és gyógyhelyi életéből 1867–1914*. In *Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae*, 2015. 250. p.

23 Nagy Benedek: *Fürdőélet és marketing Erdélyben a dualizmus korában*. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2023. 2. sz. 58. p.

Hasonlóképp elkerülhetetlen jelezni, hogy a fenti kérdést csupán árnyalni tudjuk, részben a már jelzett területi korlátok miatt. Elsődlegesen azért, mert lehetetlen figyelmen kívül hagyni a Monarchia fürdőéletére vonatkozóan Kósa László (kisebb-nagyobb mértéken Erdélyt is érintő) alapvető munkásságát,²⁴ ahogy Hudi József²⁵ és Petneki Áron²⁶ Erdélyre kevésbé fókuszáló, mégis fontos fürdőtörténeti munkáit, legfőbbképpen pedig Zepezaner Jenő kifejezetten Erdély (és a Székelyföld) fürdői viszonylatában kiemelkedő eredményeit. Említést érdemel továbbá a *Korunk* folyóirat 2009. évi 3. számának *Történelmi fürdőhelyek Erdélyben* című blokkja,²⁷ valamint a *Fürdőélet Erdélyben* című kötet.²⁸ A felsoroltak mellett ma már több, a szűkebb vagy tágabb térség fürdőtörténetének szakirodalmát összegző bibliográfia áll a kutatók rendelkezésére.²⁹

ALAPVETÉS: A SZÉKELYFÖLDI FÜRDŐK LÁTOGATOTTSÁGA

Zepezaner Jenő egy fontos adattal jellemezte a székelyföldi fürdőhelyek századfordulós vendégforgalmát: „A székelyföldi fürdők a 19–20. század fordulóján, a legtöbb látogatót vonzó években is a magyar fürdők teljes vendégforgalmának alig 6%-át tudhatták magukénak.”³⁰ Mindez igen alacsony látogatottságot sejtet, aminek okát a kortársak egyfelől abban keresték, hogy a fürdőhelyek távol estek az ország centrumától, illetve hogy nem voltak elég ismertek a nagyközönség számára. Így

-
- 24 Kiemelkedő munkája: Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Budapest, 1999, Holnap.
- 25 Pl. Hudi József: A balatoni fürdőkultúra a reformkorban. In Bilkei Irén (szerk.): *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1988*. Zalaegerszeg, 1989, Zala Megyei Levéltár.
- 26 Pl. Petneki Áron: A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. In Borza Tibor (szerk.): *Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve, 1982*. Budapest, 1982, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 146–169. p.
- 27 *Korunk*, 2009.
- 28 Rüs-Fogarasi Enikő 2016.
- 29 Jánosi Kincső: A székelyföldi ásványvízkutatás irodalma. In Bálint Laura – Russu Tibor (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve, 2005. Természettudományok*. Csíkszereda, 2006, Csíki Székely Múzeum.; Ferenczi Szilárd: Erdély, Partium és Bánság fürdőtörténeti bibliográfiája. *Erdélyi Krónika*. <https://erdelyikronika.net/erdely-partium-es-bansag-furdotortenet-bibliografiaja/> (Utolsó letöltés: 2023. 10. 01.)
- 30 Zepezaner Jenő: A székelyföldi fürdők látogatottsága. In Hermann Gusztáv Mihály – Kolumbán Zsuzsanna – Róth András Lajos (szerk.): *Areopolis VII. Székelyudvarhely, 2007, Udvarhelyszék Kulturális Egyesület*, 113–143. p.

foglalt állást Nagy Elek is, amikor néhány fürdő történetének már felívelő szakaszából tekintett vissza a korábbi időszakra: „Előpatak, Málnás, Kovászna, Bálványos (torjai Büdös), Sugás, mindinkább kezdenek az ismeretlenség homályából kiemelkedni. Évente megfordul ezen fürdőkben 1500-2000 fürdővendég.”³¹

A számadatok magukért beszélnek: világosan példázzák, hogy ebben az időszakban a székelyföldi fürdőhelyek nem tartoztak nemhogy a Monarchia, de még Magyarország legismertebb és így leglátogatottabb nyaralóhelyei közé sem. Érdeemes a fenti állítást összevetni néhány konkrét számsorral. A fürdőlátogatók száma átlagosan és összesen az 1901 és 1915 években, tehát a 20. század hajnalán a következőképpen alakult a Székelyföld négy legfrekvenciáltabb fürdőhelyén. Az egy évre eső vendégek átlaga, valamint a tárgyalt időszak vendégeinek összesített létszáma a jelzett időszakban Borszéken 1209, illetve 15 722, Előpatakon 1441, illetve 18 745, Szovátán 1508, illetve 19 608, míg Tusnádon 1864, illetve 22 375 fő volt.³² Még konkrétabb számsorokkal támasztva alá a fenti tézist:

Év	Borszék	Előpatak	Szováta	Tusnád
1901	1153	785	745	1525
1902	1146	924	632	2091
1903	1305	775	322	1968
1904	1143	1751	1524	1840
1905	1617	1410	2218	2003
1906	1684	1448	1503	1822
1907	1219	1650	1607	1967
1908	1424	1656	1953	2959
1910	1832	2209	4056	1993
1912	1361	2080	2119	2232
1913	675	1883	1192	1439
1914	977	1619	1126	536
1915	186	555	611	- ³³

31 Nagy Elek: Közgazdaság. Általános rész. In Potsa József (főszerk.): *Háromszék vármegye emlékkönyv. Magyarország ezeréves fennállása ünnepére.* Sepsi-Szent-György, 1899, Jókai-Nyomda Részvénytársulat Nyomdája, 149. p.

32 Zepezčaner 2016, 161. p.

33 Zepezčaner 2016, 160. p.

Ha megkíséreljük összegezni, hogy milyen okok játszottak közre a látogatók számának ilyenén – nem éppen szívderítő – alakulásában, némileg vissza kell nyúlnunk az időben, hiszen a jelzett problémák nem voltak újkeletűek, hanem éppenhogy rögzültek. A már citált Kósa László a 19. század derekának erdélyi viszonyait az alábbi szavakkal jellemezte: „A 19. század közepéig az erdélyi gyógyvizek többségét nemhogy távoli tájakon, messzi országokban, de még magában Erdélyben is kevésbé ismerték. Amennyiben tudtak gyógyhatásukról, használóik naggyobára szűkebb környezetükből kerültek ki, amit leginkább a hátrányos közlekedési viszonyok és a fürdők kiépítetlensége magyaráz.”³⁴ A fürdők vonzereje tehát leginkább szűk körben érvényesült: mindez a megfelelő reklám és az ehhez szükséges kommunikációs felületek hiányával, illetve a potenciális fürdőzők kis számával is magyarázható (az utóbbiak közé azokat számíthatjuk, akik egyrészt műveltségi szintjüknek tulajdoníthatóan igényelték volna a fürdőre járást, másrészt pedig anyagilag is megengedhették maguknak az efféle kikapcsolódást).

A TERMÉSZETHEZ ÉS AZ IDŐHÖZ VALÓ HOZZÁÁLLÁS MEGVÁLTOZÁSA

A század derekától kezdődően a modern szemléletű, döntően városi emberek számára, akiknek életritmusát és időfelfogását nem a természeti ciklusok és/vagy a keresztény ünnepek szabták meg, a tudatosan pihenésre fordított szabadidő fogalmának megszilárdulásával a természetbe vágódás is egyre fontosabb szerephez jutott. Ahhoz ugyanis, hogy a fürdőre járás igazán divattá válhasson a polgárság körében, elengedhetetlen volt egy olyan természetszemlélet³⁵ elterjedése, amely gyökeresen eltért a korábitól, és amely azt feltételezte, hogy az ember a természetet önmagáért találja vonzónak.³⁶ Szabó Pál Csabát idézve: „A felvilágosodás világképében a természet többé már nem csupán

34 Kósa 2009, 4. p.

35 Erre nézve: Kósa László: Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig. In Kósa László – R. Várkonyi Agnes (szerk.): *Európa híres kertje*. Budapest, 1993, Orpheusz Kiadó; Kósa László: A fürdőélet mint a polgári életforma része. In Rüszt-Fogarasi Enikő (főszerk.): *Fürdőélet Erdélyben*. Kolozsvár, 2016, Egyetemi Műhely Kiadó (Erdélyi Évszázadok. A Kolozsvári Magyar Történelmi Intézet Evkönyve I.).

36 Lásd: Katona Csaba: A természet mint vonzerő a 19. századi balatoni fürdőéletben. *Múltunk*, 2021. 2. sz. 46–72. p.

korlátozó tényező, hanem az ember, az emberi közösségek megújítója, organizálója és gyógyítója is. A 18. században megjelenik az idő tartalmas eltöltésének problematikája, egyáltalán a szabadidő fogalma. Ilyen keretek között lesznek mintaadóvá az arisztokrácia európai körutazásai, a tájkultusz és a természet megismerésének és leírásának egy új, aktivista programja.³⁷ Ugyanerről a hagyományos rurális társadalomban élő, elsősorban földműveléssel foglalkozó, épp ezért az időjárás változó és kiszámíthatatlan terminusaihoz kötött népesség esetében természetesen nem lehet beszélni.³⁸ Az időhöz való hozzáállás dinamikus változása, a hétköznapokban megszokott környezettől való eltávolodás határozott vágya, a színes és változatos társasági élet, valamint a fürdők nyújtotta szolgáltatások együttesen mindinkább azokat csábították a fürdőhelyekre, akik nem az egészségüket akarták kúrálni, hanem pihenni és/vagy szórakozni vágytak. A fürdői szabadidő eltöltésének lehetőségeit bővítették a félig legális és/vagy egyenesen illegális szórakozási formák,³⁹ amelyek csábításának – a megszokott környezet kényszerítően fegyelmező, morális béklyóinak szorításából szabadulva – meglehetősen nehéz volt ellenállni. Számos nagyhírű fürdőn épült ki tehát az alapvető kényelmet, sőt az aktív szórakozást szolgáló komoly infrastruktúra (szállások, kuraszlon, étteremek, színház stb.). Ám ez a törekvés Erdélyben, azon belül pedig Székelyföldön is megkésett ütemben jelentkezett, igazodva a tágabb kontextusban is megragadható megkésettséggel kiszámíthatatlan ritmusához.

SORSDÖNTŐ KÉRDÉS: A VASÚT

A felsorolt tényezőkhez döntő mértékben járult hozzá a 19. század egy igen fontos vívmányának a fájdalmas hiánya, nevezetesen a vasúté, amelyről bizvást kijelenthetjük, hogy igen fontos szerepet játszott a kor

37 Szabó Pál Csaba: „Isten leesett könnycseppje”. Magyarország turisztikai kínálata és a Balaton a 19–20. század fordulóján. In Veszprémy László – Piti Ferenc (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 136. Szeged, 2014, Szegedi Tudományegyetem, 90. p.

38 Erre nézve: Fónagy Zoltán: „Minden helynek megvan a maga ideje”. Ember és idő viszonya a 19. századi Magyarországon. In Fónagy Zoltán (szerk.): *„Atyám megkívánta a pontosságot”. Ember és idő viszonya a történelemben*. Budapest, 2016, Magyar Történelmi Társulat – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (Századok Könyvek), 75–100. p.

39 Erre nézve: Katona Csaba: *Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából*. Balatonfüred, 2014, Balatonfüred Városért Közalapítvány.

gazdaságának, kereskedelmének és társadalmának átalakításában, és amely az ország belsejéhez mérten meglehetősen későn ért el Székelyföldre. Ez a hiányosság rányomta a bélyegét a regionális fürdőéletre is, ugyanis a területet „csak a múlt század első évtizedében hálózta be a vasutak, s akkor is gyéren. A Maros-völgyi vonal 1909-ben ért Borszék közelébe; az említett fürdőhelynek tudvalévően máig nincs közvetlen vasútja.”⁴⁰ Márpedig a 19. század második felében a vasút léte vagy hiánya döntő módon befolyásolhatta a már felkapott és sokak által látogatott fürdőhelyek sorsát is. Erdélyben a nyomvonalak kijelölésénél természetesen nem a fürdőhelyek érdekeit tartották szem előtt. Elsődlegesen a nagyvárosokat igyekeztek összekötni: a vasút hiába érte el Kolozsvárt 1870-ben, Marosvásárhelyt 1871-ben, Brassót pedig 1873-ban, nem eredményezett tetemes fellendülést a fürdőhelyek forgalmában. A pótolhatatlannak bizonyuló vasút hiányának jelentőségével a kortársak is tisztában voltak. Kőváry László határozottan fogalmazott: „Nálunk a balatoni, mehádiai, tátrafüredi, erdélyi fürdőcsoportok vasúthálózatunktól többet várhatnának. A szepességi fürdők, a Tátrafüredek is csak azóta kaptak lendületet, mióta a vasút legalább Poprádot érinti. Erdélyben mi legközelebb esik, Homoród, Előpatak, Tusnád is 2, 3, 4 órára van a vasúttól. Borszékre éppen egy nap kívántatik.”⁴¹ Nem véletlen, hogy amikor 1888-ban a Brassó–Háromszék vasút mellett kellett érvelni, gróf Nemes János (1863–1923) és társai többek között azzal lobbiztak, hogy ez a vonal a székely fürdők közül Előpatakot, Tusnádöt és Kovásznát is elérhető közelségbe hozza.⁴²

Hogy mit jelentett ez a gyakorlatban, azt Hankó Vilmos Székelyföldről írott munkája segítségével a legkönnyebb megérteni. Hankó szerint Borszékre főleg Brassó, Szászrégen és Moldva irányából érkeztek a fürdővendégek, de a barcasági Brassó vasútállomásától viszont még 189 kilométert kellett megtenni Borszékig. Igaz, az „út, mely Csík–Gyergyón átvonul, egyike a legérdekesebbeknek. Minden lépésre, minden fordulatra új meg új meglepetések várnak az utazóra. A látni-

40 Kósa 2009, 5. p.

41 Kőváry: i. m. 39. p.

42 Gidó Csaba: A Brassó–Háromszék helyi érdekű vasútvonal építéstörténete. In Hermann Gusztáv Mihály – Kolombán Zsuzsanna – Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és Társadalomtudományi Tanulmányok XI.* Székelyudvarhely, 2011, Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont – Areopolisz Egyesület, 139. p.; Gidó 2013.; MNL OL K 229. 177. cs. 17. t. 1888/ 54409.

valók sokasága, az útvonal mentében eső vidékek bámulatos szépsége bőven kárpótolja az utast az út fáradalmaiért.⁴³ A moldvai Karácsony-kő (Piatra) vasútállomása ezzel szemben „csak” 85 kilométerre fekvött a fürdőtől. Ezért is van az, érvelt Hankó, hogy a „Budapest-, Nagyvárad-, Kolozsvár-, Marosvásárhelyről jövő vendégek – tehát a vendégek zöme – Szászrégen felől érkezik. Szászrégenben – mint az utolsó vasúti állomáson – az érkezőket »Borszék« feliratot viselő kényelmes gyorskocsik várják, melyek a legújabban készült és 95 kilométer hosszú toplica⁴⁴ –székpataki utat, váltott lovakkal 8 és fél óra alatt teszik meg.”⁴⁵

Blaha Lujza (1850–1926), a „nemzet csalogánya” többször nyaralt Nagyvárad („Kijártunk a püspöki fürdőbe és a Félix-fürdőbe”⁴⁶) vagy Balatonfüred („Az idén töltöttem egyfolytában a 15-ik nyarat Balatonfüreden”⁴⁷) mellett Borszéken is. Visszaemlékezését nem haszontalan összevetni a fentiekkel, hiszen az út iránya, annak hossza, valamint szépsége is visszaköszön a leírásban, amely kiemeli, hogy az utazás kényelmetlenségére többen is figyelmeztették: „Elhatároztuk, hogy a nyarat Borszéken töltjük. Sokan ijesztgettek a nagy és fárasztó úttól, hogy egy egész éjszakai vasutazás után még másfél napig kell kocsin menni. De már feltettük magunkban, hát elindultunk. Reggel megérkeztünk Marosvásárhelyre, pár órai pihenés után Nagy János uram kocsiján útra keltünk. Szászrégenen keresztül báró Kemény Kálmán gyönyörűen fekvő régi várkastélya mellett elhaladva, Ilván a gyönyörű tájékat és vízesést megszemlélve Toplicára értünk, ahol megháltunk. Másnap reggel utunkat folytatva délben Borszékre értünk. Oly elragadó szép volt utunk, különösen a Maros völgyén át, hogy mire megérkeztünk, nemhogy fáradt lettem volna, hanem sajnáltam, hogy utazásunk már véget ért.”⁴⁸

Ne legyünk azonban igazságtalanok, hogy csak Borszék helyzetével példálózunk. Kovászna fürdője esetében a vasút megjelenéséig ugyancsak számolni kellett a nehézkes megközelítéssel: „Vagy Brassóból,

43 Hankó Vilmos: *Székelyföld*. Budapest, 1896, Lampel Róbert (Wodianer és Fiai), 288–289. p.

44 Gyergyótoplica – Maroshévíz.

45 Hankó 1896, 288–289. p.

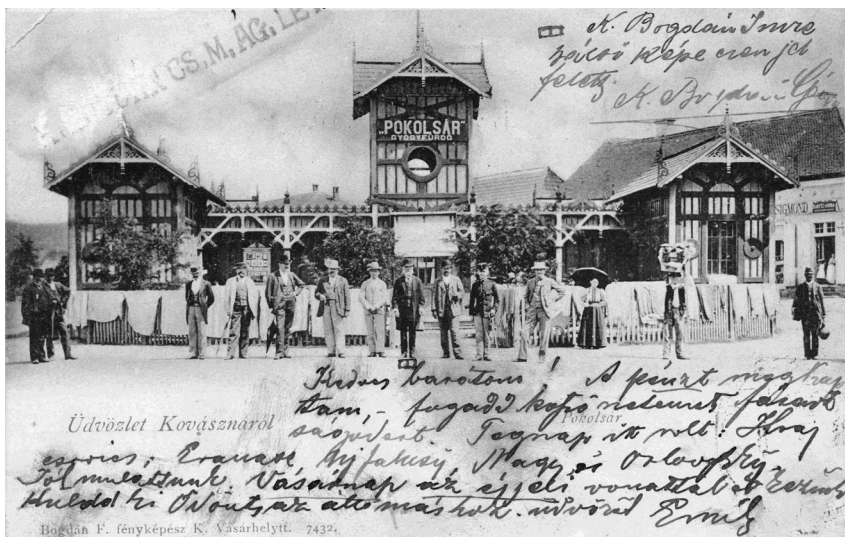
46 Blaha Lujza: *Életem naplója*. Budapest, 1920, Magyar Lap- és Könyvkiadó Rt., 68. p.

47 Blaha: i. m. 222. p.

48 Blaha: i. m. 165. p.

vagy Földvár vasútállomástól Sepsiszentgyörgyön keresztül kocsin kellett Kovásznáig utazni; a szépséges vidékek ezt az utazást mindenestre kellemessé tették, azonban időbeli veszteség, jelentékeny költségek és a kocsin való utazás nehézségei mind hátráltatóan folytak be a látogatottságra. Távolsága Brassótól kocsiuton 55 kilométer s csaknem ugyanannyi Földvártól. Sepsiszentgyörgytől 32, Kézdivásárhelytől 22 kilométernyire fekszik.⁴⁹ Más kérdés – később majd esik szó róla –, hogy a vasút éppen Kovászna esetében át tudta hidalni ezt a súlyos gondot.

Az utazással és távolsággal kapcsolatosan hasonló nehézségekről adott számot 1892-ben a hosszú életű költő, Lévy József (1825–1918) is, aki idős fejjel a Szatmár vármegyei Bikszádra indult útnak: „Augusztus 19-én indultam Miskolcra délután három és fél órakor esős, komor időben. 20-án Szinyérváraljától reggeli nyolc és fél órakor kocsin

A kovásznai Pokolsár látképe

49 Gyárfás Győző: Fürdők és ásványvizek. Bálványosfürdő. In Potsa József (főszerk.): Háromszék vármegye emlékkönyve. Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Sepsiszent-György, 1899, Jókai-Nyomda Részvénytársulat Nyomdája, 241. p.

folytonos esőzéssel, közben-közben záporral. Déli tizenkét órakor érkeztem a fürdőbe, melyből akkor a vendégek nagy része széljel riadt.”⁵⁰ Bő egy évtizeddel később, 1910-ben szintén ő nevezte a bikszádi utat rendkívül nehézkesnek, pedig ekkor már vasúton is meg lehetett közelíteni a fürdőhelyet. Lévay ezúttal Jucika nevű rokonát óvta attól, hogy útra keljen: „A bikszádi fürdőbe akart utazni épp azon a napon, melyen leesett a lábáról. Szó sem lehet róla, hogy most már ama messze levő fürdőbe utazzék, ahová csak tizenkét órai kimerítő vasúti törődéssel lehet eljutni.”⁵¹

Fontos tehát leszögezni: mindazok, akik a vasút megjelenése előtt akár önként, akár kényszerből utazásra adták a fejüket, megtapasztalhatták, hogy az efféle vállalkozás bizonytalan kimenetelű, kényelmetlen, lassú, sőt akár veszélyes is lehet. Ilyen körülmények között a legtöbb ember számára a bejárt táj, annak hegyei, völgyei, vizei alig jelentettek többet, mint lebírandó akadályt, gátló tényezőt, még ha bántja is mai felfogásunkat ez a szigorúan gyakorlatias szemlélet. Ha pedig a természeti adottságokra elsősorban akadályként tekintettek, amelyeket le kell küzdeni, akkor érthetővé válik, hogy egy ma már egyszerűnek tűnő utazás a kor embere számára komoly nehézségekkel járt. A Balaton jeles fürdőhelye, Füred kapcsán Écsy László, aki 1835–1889 között állt a fürdő élén, 1847. január 8-án elégedetten ecsetelte a fürdőt tulajdonló bencés rend tihanyi jószágkormányzójának, Krisztián Piusznak a tavon meginduló hajózással járó kényelmet: „...a reggel öt órakor Budáról megindulandó kocsi tíz órakor már Székesfehérvárott leend, ottani reggelizés után délutáni egy órakor Kenesére érkezendik, onnét pedig – Kisfaludy gőzösön – két órakor már Füreden lehetnek a vendégek. Ez már gyors utazás és kényelmes, ha ez lábra kapand, úgy hiszem, Füred számos vendégekkel dicsekedhetik jövő fürdői szakban.”⁵² Ezt figyelembe véve válik világosabbá, miért írta lelkesen Chyzer Kornél (1836–1909) balneológus, hogy meglehetősen sebesen lehet eljutni Temesvárról a várostól „csak három órányira fekvő Buziásra, a magyar Franzensbadba”.⁵³

50 Porkoláb Tibor (szerk.): *Szentpéteri üres fészek. Lévay József naplója I. kötet. (1892–1907)*. Miskolc, 2001, BAZ Megyei Levéltár – Hermann Ottó Múzeum – Miskolci Egyetem, 34. p.

51 Porkoláb: i. m. 107. p.

52 MNL VeML. XII. IV. h. 1. d.

53 Chyzer Kornél: *A magyar fürdőkről*. Budapest, 1886, Franklin, 17. p.

*ELMARADOTT FÜRDŐK,
AVAGY A TULAJDONOSOK SZEREPE*

A távolság és a vasút hiánya azonban nem szolgálhat elégséges magyarázatul arra nézve, hogy miből fakadt az erdélyi fürdőhelyek hátrányos helyzete. Székelyföldön különösen jellemző volt a tradicionális, a kapitalista piaci viszonyok között nehezen érvényesülő, a fejlődést gátló tulajdonszerkezet: számos fürdő közbirtokosság, települések, egyházközségek kezén volt.⁵⁴ Hogy jobban megértsük, mennyire összetett kérdéstről beszélünk, számolni kell azzal, amire a jelen írás elején bemutatott karikatúrák utaltak, ti. hogy a szükséges fejlesztéseket a tulajdonosok a megfelelő anyagi háttér, a határozott felismerés és/vagy a tenni akarás hiányában nem végezték el; ehelyett megpróbáltak a korban mindinkább izmosodó hazafias, illetve lokálpatrióta érzületekre hatást gyakorolni. Nem így tett Zerkovitz Emil (1870–1923) közgazdasági író, akinek – úgy fest – szívügye volt az erdélyi fürdők érdemi felvirágoztatása.⁵⁵ Kétségtelen ugyanakkor, hogy az ő érvrendszerének is sarkalatos része volt Erdély bámulatos tájainak magával ragadó szépsége: „...bátran állíthatjuk, Erdély hegyes-bérces vidékeinek bármely pontja győzelmesen vetekedik akár Svájcnak felmagasztalt, világhírű vidékeivel is.”⁵⁶ Ám a dicséretet kíméletlen korholás követte, a fürdőtulajdonosok felelősségét, még pontosabban felelőtlenységét okolva a nem elégséges látogatottság miatt: „...fürdőink legtöbbször még mindig nélkülözzük azt a kényelmet, mit pénzért jogosan követel a külföldi fürdők rafinált ízléssel és kényelemmel berendezett intézeteihez szokott közönség. A hazafiság jelszava nem kárpótolja a gyógyulást, üdülést és szórakozást keresőket a kezdetleges berendezés és egyéb hiányokért, és bizony mindenki szívesebben áldoz kétszer annyit jó ellátásért, mintha olcsó pénzért rossz ágyat és élvezhetlen ételeket kap.”⁵⁷

Hogy nem pusztán koholt vádakról van szó, az a tény is megerősíti, hogy Kőváry László is hasonlóan éles kritikát fogalmazott meg, pedig ő – tordai születésű lévén – szűkebb pátriáját kényszerült lesújtó

54 Tóth Szabolcs Barnabás: Potsa József Háromszék történetében. Sepsiszentgyörgy, 2022, Háromszék Vármegye, 46. p.

55 Pl. Zerkovitz Emil: *Bálványos-fürdő és a torjai kenes (büdös-) barlang, gyógyfürdő és klimatikus gyógyhely*. Budapest, 1897, Eggenberger.

56 Zerkovitz Emil: József főherceg és az erdélyi fürdők. In *A Mi Fürdőink. Az Erdélyi fürdőügyi melléklete*, 1898. 3–4. sz. 18. p.

57 Zerkovitz 1898, 18. p.

kritikával illetni: „Az erdélyi fürdők, ha nem hanyatlanak, de nem is tartanak lépést. A közönség a nyújtott kényelemhez képest drágának találja. A fürdőtulajdonosok azt hajtogatják, látogassák többen, több kényelmet és olcsóbban nyújtanak. E követelés még a vasút, a zóna előtt is csak akkor bírt volna jogosultsággal, ha több fürdő nem volna a világon.”⁵⁸

Fontos hangsúlyozni, a probléma nem kizárólag Erdélyt érintette. Igaz, máshol hamarabb kezdtek a fejlesztésekbe – például így Balatonfüreden is, ahol az 1860-as évek derekától –, több tényező együttes hatására indult meg a modernizálás.⁵⁹ Itt azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a fürdőt a tulajdonos bencés rend 1865-től nem a tihanyi uradalom részeként, hanem önálló üzleti vállalkozásként üzemeltette, amint Écsy fürdőigazgató Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapáthoz intézett, 1865. november 30-i keltezésű leveléből is kiderül.⁶⁰ Márki Sándor (1853–1915), a kiemelkedő történész 1898. június 23-án, a felföldi Szliácson töltött nyaralása során a tulajdonos nagy összeget megmozgató befektetési szándékáról hallva tartotta szükségesnek lejegyezni naplójába, hogy helyesli ezt, mivel „a szép hely nagyon el van hanyagolva”.⁶¹ Lévai József 1894. augusztus 28-án a Szatmár vármegyei Búdössár fürdő kapcsán kárhóztatta a tulajdonosi hozzáállást, a cselekvés hiányát: „Ma hallom, hogy Vámfalu határában a hegyek közt van egy Búdössár nevű csudatevő kénes fürdő, gróf Vay Ádám birtoka, mely köszvényes- és bőrbajokban igazán csodákat mivel. Példákat említett előttem dr. Ecsedy. A fürdő a legprimitívebb, s a hozzájutás a csinálatlan hegyi úton felette nehéz.”⁶² Ugyancsak ő szeptember 4-én több fürdőhely kapcsán fontosnak tartotta rögzíteni, hogy a felelőtlen tulajdonosi magatartás jól érzékelhetően visszahúzó erővel bír: „Most hallom, hogy itt egyik közeli faluban, Túrvekonyán, gróf Vay Ádám birtokán egymás közelében három-négy oly savanyúvíz-forrás van, melynek vize mind különböző tartalmú: bikszádi, parádi, viski, brébi

58 Kóváry: i. m. 3. p.

59 Erre nézve: Katona Csaba: Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez. *Századok*, 2002. 6. sz. 1423–1454. p.

60 PBFL Aa. 17. cs. III. d.

61 *Márki Sándor naplói. II. 1893–1903.* (S. a. r. Erdész Ádám). Gyula, 2018, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 211. p.

62 Porkoláb: i. m. 36. p.

vagy mi. De közhasználatnak átengedve nincs. Nem engedi a gróf önfejűsége és szűkmarkúsága.”⁶³

A Lévay által leírtakat tükrözi a Hunfalvy János (1820–1886) nagy munkájában olvasható leírás is: „Vámfalutól Északra az úgynevezett Lapos erdőben (tölgyerdő) vágott út Turvékonya oláh helységbe visz, ott valami 6 ásványos forrás s egy kis fürdő van, melynek gróf Vay Ádám a birtokosa. Turvékonya a völgymedence közepén fekszik, éjszaki szélén, az említett helységtől északkeletre Bikszádöt találjuk, 1378 – túlnyomóan oláh – lakossal. Ott négy ásványos forrás van, s fürdője már nagyobb körben ismeretes, noha sok kényelmet ott sem talál a vendég.”⁶⁴

A bírálatok tehát egyfajta Pató Pál-i restségre hívták fel a figyelmet. Mondandójuk veleje az, hogy a (mégoly jogos) öndicséret, amely a természet adta kincsekre (szép táj, hatékony gyógyvíz) alapozva ölt formát, felelősségváró és kontraproduktív magatartást próbál leplezni. Kétségkívül könnyen megragadható tehát a történeti források segítségével a Bolond Istók által is pellengérré állított hozzáállás az erdélyi fürdők kapcsán. Hankó Vilmos, aki elkötelezett támogatója volt a gyógyfürdőknek⁶⁵ – különös tekintettel az erdélyi fürdőkre –, maga is előszeretettel hivatkozott a régió páratlannak tekintett adottságaira, azonban rendszeresen felrótta azt is, hogy ezen adottságok nincsenek megfelelőképpen kiaknázva. „Az a tengernyi kincs, mit Erdély több százra menő s a legváltozatosabb összetételű ásványvizeiben bír, értékre nézve semmivel sem áll mögötte kitűnő fájának, szenének, vasának, rezének, márványának avagy aranyának. Hiszem is, hogy a felsorolt természeti adományok közül nem az arany, ezüst, nem a vas, réz, kőszén, só, hanem e csodával határos ásványvíz bőség fogja egykor megvetni az erdélyi részek anyagi boldogulásának, felvirágzásának alapját.”⁶⁶ Mindezt még egyszer megerősítette: „Ásványvizeink pedig páratlan összetételüknél fogva a leghatásosabb gyógyító vizek”⁶⁷ Mi-
közben tehát elismerte az elvárt minőségű szolgáltatások, az infra-

63 Porkoláb: i. m. 38. p.

64 Hunfalvy János: *A Magyar Birodalom földrajza különös tekintettel a néprajzi viszonyokra*. Budapest, 1886, Athanaeum, 207. p.

65 Pl. Hankó Vilmos: *Magyarország fürdői és ásványvizei. Tájékoztató a fürdők, gyógyítóhelyek és ásványvizek megválasztásánál*. Budapest, 1905, Toldi Lajos Könyvkereskedő Bizománya.

66 Hankó Vilmos: *Az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása*. Kolozsvár, 1891, Erdélyrészi Kárpát-Egyesület, 11. p.

67 Hankó 1891, 13. p.

struktúra és a modern fürdőkultúra hiányát, azzal érvelt, hogy Erdély természeti kincsei egyedülállóak, ami elégséges fundamentuma kell hogy legyen a jövőbeni nagy ívű fejlődésnek.⁶⁸ Ezzel szemben Kőváry László nyers egyszerűséggel gyökeresen másként foglalt állást: „Fel kell adnunk azt az álláspontot, hogy ásványvizeinkben Erdély oly monopóliumszerű cikkel bír, melyre a világ egészen reá van utalva.”⁶⁹

E ponton akár azt is gondolhatnánk, hogy a felelősséget elsősorban a cselekvés hiányában kereső, nem csupán az önostorozásra szorítókozó, ám mégis önkritikus attitűd Hankónál nem lelhető fel. Ez azonban korántsem igaz. Ő éppoly éles kritikával illette a fürdők tulajdonosait, mint Kőváry: „A tulajdonosok csak várnak, várják a jó akaratot, meg a sült galambot, de a fürdő ügyében nem tesznek semmit. Azaz hogy mégis tesznek valamit: szidják a közönséget, kik nem keresik fel fürdőiket, melyekben a lakások deszkafalán, törött ablakán, rozoga ajtaján kedvére jár a szél; melyekben ehetetlen és méregdrága a koszt; kritikán alul álló az ellátás, melyekben a nyugalmat kereső beteg épülésére szól a zene, cseng a pohár, folyik a bor és a dínom-dánom. Szidja a közönséget, mely nem vásárolja forgalomba bocsátott vizét, melynek palackjai úgy néznek ki, hogy az ember undorodik ajkaival érinteni elváltozott, piszkos, üledékes tartalmát.”⁷⁰

KIÚT AZ ELSZIGETELTSÉGBŐL? A FEJLESZTÉSEK HOZADÉKAI BÁLVÁNYOSFÜRDŐN ÉS KOVÁSZNÁN

Amint az eddigiekből láthattuk, az erdélyi fürdők állapota – részben a tulajdonosok hibájából – hagyott kívánnivalót maga után, ismerünk azonban olyan pozitív ellenpéldákat is, mint amilyennel például Bálványosfürdő is szolgált a 19. század végén. Egy 1890-es évek elejére datálható tudósítás még meglehetősen sarkosan fogalmazott az ottani viszonyokról: „Csak galyibák voltak, vesszőből készült sövénykunyhók, s ezekben kínlódták át a vendégek a fürdői saisont. Hogy milyen kényelmes élet volt a galyibákban, azt ma is emlegetik még. Zivataros időben e kunyhók, lakóikkal együtt, úsztak az esővízben. [...] Idő múltán azonban báró Apor Károly, ki a marosvásárhelyi kir. tábla elnöke volt, mint fürdőtulajdonos, három sor faházat építtetett a déli, északi és

68 Nagy 2023, 57. p.

69 Kőváry: i. m. 5. p.

70 Hankó 1891, 15. p.

nyugati oldalon, de ez épületek is oly távol állanak a célszerűségtől, mint Kecskemét Nagyköröstől. A szél, mely itt majdnem állandóan uralkodik, keresztülfúj a házak deszkahasadékain, s emiatt sokszor megtörtént már, hogy aki egészségesen jött ide, az is betegséget vitt magával innen emlékül. Nem egyebek e házak, mint lyukakkal ékeskedő fáskamrák.”⁷¹

A fürdőhelyen uralkodó állapotokat illetően a tulajdonos tudatosan előremutató döntése hozott jelentős fordulatot, hiszen báró Apor Gábor (1851–1898,⁷² 1891–1895 között Nagy-Küküllő vármegye főispánja,⁷³ majd 1895-től haláláig a király személye körüli minisztérium államtitkára⁷⁴) a busás haszon reményében jelentős összeget fordított Bálványosfürdő fejlesztésére. Ahogy a *Fővárosi Lapok* tudósítása fogalmazott: „Bálványos fürdő az idén lépett a nagyobb fürdőhelyek sorába.”⁷⁵ Ennek nyomán a fürdőkalauzok Erdélyben a legjobb fürdőként kezdték emlegetni, miközben Hankó még a következőképpen írta le a fürdőt: „...néhány szerény külsejű faépület: lakóház, vendéglő, fürdőház emelkedik. E kis telep a Búdös-fürdő.”⁷⁶ Konrád Géza pedig így fogalmazott: „...az épületek ma is oly primitívek, szegényes külsejűek, hogy csak a legegyszerűbb igényeket képesek úgy, ahogy, kielégíteni.”⁷⁷ De ugyancsak ő írta azt is: „Bálványos-Fürdön a legújabb időben már nyugat-európai komfortot is találunk.”⁷⁸

A *Fővárosi Lapok* részletesebben is taglalta a bekövetkezett változásokat: „A tulajdonos báró különben szem előtt tartja a noblesse oblige elvét, és elhatározta ott egy fürdőhely létesítését. Jelenleg ízléses, nagy

71 Miháltz Lajos: *Torja könyveke. Külön lenyomat a Fővárosi Lapokból.* H. n., é. n. 16–17. p.

72 Személyére nézve: Pál Judit: Erdélyi főispánok a Tisza-éra végén (1890–91) II. *Korunk*, 2009. 4. sz. 67–76. p. Ifjúkorára: Rébay Magdolna: Erdélyi főrangú családok gyermekei a kalsburgi jezsuita kollégiumban és a bécsi Theresianum gimnáziumában (1867–1918). In Rébay Magdolna (szerk.): „...szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...” *Arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században.* Szeged, 2017, Belvedere Meridionale, 109–143. p. A család iratai: RNL KMO F. 36.

73 Kinevezése: MNL OL K 27. 24. ülés. 1891. május 21. 2. napirendi pont.

74 Felterjesztése: MNL OL K 27. 1875. április 28. 28. ülés. 5. napirendi pont. Kinevezése: MNL OL K 27. 17. ülés. 1895. május 20. 2. Javaslat.

75 B. O.: Erdélyi levél (Bálványos fürdő, főispánváltás). *Fővárosi Lapok*, 32. (1895) 222. sz. 2576. p.

76 Hankó 1891, 205. p.

77 Konrád Géza: Barangolások Erdélyben. *Turisták Lapja*, 1906. 6–10. sz. 104. p.

78 Uo.

vendéglő épület emelkedik a meredek festői hegyoldalban. A báró építtetett két fürdőházat is. [...] A fürdőépületben úgy érezhetjük magunkat, mint akármelyik svájci penzionátusban. Kényelmet és komfortot találunk. Minden új, csinos és tiszta. A kétemeletes épület el van látva vízvezetékkel és a jövő saizonban villanyvilágítása is lesz.”⁷⁹

Bálványosfürdőt Apor felesége, Pálffy Fidelia grófnő neve után (az egyik forrást is róla nevezte el) Fidelis-fürdőnek is hívták, de ismert volt Bálványosfüred néven is.⁸⁰ A báró valóban a modern kor színvonalának és elvárásainak megfelelő, ötvenszobás, kétemeletes gyógyintézetet emeltetett a Sósmezőnek nevezett fennsíkron,⁸¹ ami idővel a már-már urbánus Penzió helyett az erdélyi délibábos romantikát megidéző Rabonbán nevet kapta.⁸² A fejlesztéssel hozható összefüggésbe az is, hogy József Károly főherceg (1833–1905) a „báró Apor Gábor államtitkár által létesített modern berendezésű telepen is járt, és az ottani szénsavgyárat is alaposan is megtekintette”.⁸³ Ez utóbbit a kézdivásárhelyi királyi törvényszéken jegyeztette be a báró.⁸⁴ Az alábbi hír 1892-ben, egy évvel a szénsavgyár alapítását követően látott napvilágot, és a báró személyének az állami intézmény- és hivatalnokrendszerbe való beágyazottságát, valamint állami szerepvállalását is jelzi: „A kereskedelemügyi m. kir. miniszter a m. kir. pénzügyminiszter hozzájárulásával az 1890. évi XIII. t.-cikkben meghatározott állami kedvezményeket báró Apor Gábor Nagy-Küküllő vármegye főispánjának a Háromszék megyében fekvő Bálványos nevű erdejében épített és üzembe tett szénsavsűrítő ipartelepe részére, az üzembevitel napjától számítandó tíz évre engedélyezte.”⁸⁵ Aligha véletlen, hogy éppen 1890-ben maradt fent egy kötelezvény és „törlesztési terv” is Apor nevéhez kötődően.⁸⁶ Az ősrégi erdélyi bárói családból származó férfi

79 B. O.: i. m. 2576. p.

80 Székely Bendegúz: Háromszék vármegye természeti viszonyai. Potsa József (főszerk.): *Háromszék vármegye emlékkönyv. Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*. Sepső-Szent-György, 1899, Jókai-Nyomda Részvénytársulat Nyomdája, 123. p.

81 Gömör Béla: Az erdélyi Bálványos-fürdőről. *Orvosi Hetilap*, 2020. 161. évf. 50. sz. 2131. p.

82 Herrmann: i. m. 149. p.

83 Zerkovitz 1898, 19. p.

84 Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. Egyéni cégek. *Központi Értéstitő*, 1895. 93. sz. 1813. p.; Nagy 2017, 66. p.; RNL KMO F. 9. 841. 1891. XXI. 335.

85 Állami kedvezmények, 1892. 1449.; Nagy 2017, 66. p.

86 BFL VII. 213. 1890. 1210,

részben születésénél fogva, részben pedig az általa betöltött pozíciók révén (Háromszék vármegye alispánja, majd Nagy-Küküllő vármegye főispánja) tagja volt a székelyföldi elitnek, de emellett teljesen betagozódott az országos elitbe, valamint a legmagasabb szintű állami hivatalnokrendszerbe is. Éppúgy otthonosan mozgott tehát szűkebb pátriájában, mint Bécsben (ahol született), személye így minden tekintetben alkalmas volt arra, hogy a helyi és országos/állami érdekeket és célkitűzéseket összhangba tudja hozni, ugyanakkor saját javára is ki tudja aknázni.

Az Apor Gábor befektetését megelőző fürdői viszonyokról Gyárfás Győző (1855–1912) szavait érdemes hosszabban idézni, Gyárfás ugyanis meglehetősen részletességgel szemlélteti azokat az állapotokat, amelyekről Hankó sokkal tömörebben számolt be: „...vizei azok, melyek Bálványosfüredet valóságos gyógyfürdővé predesztinálják és jövőjét biztosítják. [...] Alig pár év előtt még földkunyhókban, mondhatjuk csaknem barlangi lakásokban, rőzséből összetakolt kalibákban nomád módra, az időjárás viszontagságaival s a nélkülözés minden esélyeivel szembeszállva, úttalan-utakon ide igyekezve, kereste Háromszék és Csík megye lakossága »Büdös-feredőn« az egészséget, – kockáztatva meglevő épségét is. A gyógyulást keresők szükségleteinek csak tűrhető kielégítéséről is alig lehetett szó. Chyzer Kornél dr., Magyarország ásványvizeinek alapos ismerője méltán kiálthatott fel látogatása alkalmával, a csodálatos természeti adományok sokasága mellett szemlélve ezt a fürdői kezdetlegességet, hogy: megérkezett – Ázsiába.”⁸⁷ Apor halála után azonban örökösei nem folytatták a fürdővel kapcsolatos teendőket. Legismertebb fia, a Győrben mártírhalált halt püspök, Apor Vilmos (1892–1945) egy 1920. október 15-én Gyulán kelt, az édesapja örökségével kapcsolatos iratban, amelyben bátyját, ifjabb Apor Gábort (1889–1969), a későbbi neves diplomatát bízta meg az örökséggel kapcsolatos ügyek vitelével, meg sem említette a fürdőt.⁸⁸

Az uradalmat végül három székely birtokos – Sólyom Gyula, Csoboth János és Magyarosi Ferenc – vásárolta meg, akiknek „erejüket meghaladják azok az igen nagy és komplikált pénzügyi, közgazdasági, társadalmi feladatok, melyek a megszerzéssel és fenntartással járnak, s

87 Gyárfás: i. m. 226. p.

88 MNL BML VII. 154. 402/1920.

melyeket csak az ősi birtokaik feláldozásával oldhatnának meg, amire természetesen nem hajlandók”.⁸⁹ A vevők éppen ezért úgy döntöttek, részvénytársaságot alakítanak, azonban ezzel – bár ők akkor még nem tudhattak róla – eléggé elkéstek: mindössze pár év elteltével kitört az első világháború.

Nem Bálványosfürdő volt az egyetlen, amelyet a megfelelő előremutató fejlesztések nyomán sikerült legalább ideiglenesen valamelyest felvirágoztatni. Nagy Benedek a már említett, Orbán Balázs által fejlesztett Szejkefürdő mellett Kovásznát emelte még ki, rámutatva Potsa József (1836–1903, 1877-től haláláig Háromszék vármegye főispánja)⁹⁰ támogatására is.⁹¹ Potsáról nekrológia is megjegyezte, hogy komoly érdemei voltak a fürdők fejlesztésének előmozdítására is alakult, számos embert tömörítő Erdélyi Kárpát Egyesület⁹² megalapításában.⁹³ Az egyesület 1891. május 12-én jött létre Kolozsváron,⁹⁴ és már abban az évben fürdőkongresszust rendezett Marosvásárhelyen,⁹⁵ 1898-ban pedig összeírást kértek Háromszék vármegye akkori alispánjától, Gábor Pétertől, a megye területén levő jelentősebb fürdőkről és azok bérlőiről.⁹⁶ Közbevetőleg jegyezném meg, hogy a személyes kapcsolatok és összefonódások rendszerét sem teljesen érdektelen vizsgálni, hiszen a Bálványos fürdőjének fejlesztését kezdeményező és kivitelező Apor Gábort 1877-ben, főispánsága első évében épp Potsa nevezte ki aljegyzővé, elindítva ezzel fényes hivatali karrierjét.⁹⁷ Ezt követően később mellette volt alispán, 1892-ben pedig egyszerre terjesztették fel kettejüket Sepsiszentgyörgy díszpolgárává.⁹⁸ Érdemes mérlegelni a lehetőséget, hogy Potsa fürdők iránti személyes és hivatali

89 Herrmann: i. m. 150. p.

90 Személyére nézve: Tóth: 2022. A család iratai: RNL KMO F. 50.

91 Nagy 2023, 55. p.

92 Erre nézve: Ajtay Ferenc – Imecs László – Behabetz Magda – Dukrét Géza – Imecs László (szerk.): *Az Erdélyi Kárpát Egyesület. E. K. E. Múlt és jelen.* Kolozsvár, 1996, Erdélyi Kárpát Egyesület.

93 Sz. n: Hatolykai Potsa József (1836–1903). *Genealógiai Füzetek*, 1903. 7–8. sz. 94. p.

94 Gombóc Márta: Kárpát egyesületek a történeti Magyarországon. *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására közleményei*, 2012. 4. évf. 1. sz. 181. p.

95 Tóth Szabolcs Barnabás: *Az Erdélyi Kárpát Egyesület Háromszéki Osztályának története 1892–1945 között.* Sepsiszentgyörgy, 2017, Háromszék Vármegye, 10. p.

96 RNL KMO F. 9. 1898. XXI. 106.

97 Altorjai Bárány Apor Gábor. *Székely Nemzet*, 1898. 123. sz. 4. p.

98 Sepsiszentgyörgy új díszpolgárai. *Székely Nemzet*, 1889. 21. sz. 3. p.

elkötelezettsége⁹⁹ – amely Kovásznán transzparens módon megmutatkozott – vajon nem szolgált-e követendő mintául Apor számára is.

Kovásnán egy Vajna Mihály által jegyzett, az 1875 előtti időszakra visszatekintő emlékirat szerint a fürdőt számosan látogatták mindaddig, amíg a konkurens fürdők fejlesztésekbe nem fogtak: „Dacára eme kezdetleges állapotnak, fürdővendégben nem volt hiány. Erdélyben Szeben és Kolozsvárig, Havasalföldön Bukarestig terjedő vidékekről keresték föl Kovásznát. Ennek oka sokféle összetételű vizének kiválóságában rejlett, másfelől abban, hogy Tusnád, Málnás, Előpatak, Zajzon stb. csak 1850 után ébresztettek figyelmet s változtak át jól rendezett, kényelmet nyújtó fürdökké.”¹⁰⁰ 1891-ben a Pokolsárról ismertté vált Kovászna forrásait részvénytársasági formában kísérelték meg a modern idők követelményeinek megfelelően átformálni.¹⁰¹ Ez minden bizonnyal elválaszthatatlan attól a ténytől, hogy a Brassó–Háromszék vasútvonal¹⁰² megnyitásával számottevően gyarapodott Kovászna fürdőközönsége, hiszen a település ettől fogva saját vasútállomással rendelkezett.¹⁰³ A Brassó kiágazás és Kézdivásárhely végállomás között létesült nyolc közbeeső állomás egyike Kovászna volt.¹⁰⁴

Megjegyzendő, hogy a régi világ maradványaként továbbélő bérleti forma számos esetben volt akadálya – és nemcsak Erdélyben – a kívánatos modernizációnak. Meskó Pál nyíregyházi fürdőorvos például 1864. október 12-én kelt jelentésében Sóstó fürdője kapcsán hívta fel a figyelmet a szerinte tovább már nem halogatható változtatások szükségére: „A Sóstófürdő a régi haszonbérrendszer mellett kezeltetik a tulajdonos, Nyíregyháza város által, s ezen körülménynek kell, fájdalom, tulajdonítani a fürdőintézet jó hírvének hovatovább nagyobb mérvbeni alábbszállását, és azt, hogy az a fürdőintézetek a mai kor igényelte színvonalára nem emelkedhettek! Ahova nem is fog másként

99 Lásd pl. Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Elitek Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői*. Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, 2015, Háromszék Vármegye.

100 RNL KMO F. 65/121. 232. lelt. sz. 29. fol. Közli: Szócsné Gazda Enikő: Kovásznai fürdők és borvizek 19–20. századi leírások alapján. In Szerk. Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Sepsiszentgyörgy, 2007, Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Művelődési Központ, 165–173. p.

101 Tóth 2022, 47. p.

102 Erre nézve: Gidó 2011.

103 Gyárfás: i. m. 241. p.

104 Gidó 2011, 147. p.

felvergődtetni soha, csak úgy, ha más kezelési, a mostanival ellenkező módszer választatván, oly vállalkozónak adatnék több évre által, aki saját érdeke által vezéreltetve minden lehető eszközöket felhasználna a hanyatlásnak indult Sóstófürdő felvirágoztatására.”¹⁰⁵ Nem sokkal ezt követően, 1866-ban a sóstói bérletet 24 évre egy újonnan létrejött részvénytársaság kapta meg, amelyet Nyíregyháza arra kötelezett, hogy 24 000 forintot fektessen a fürdő felújításába, modernizálásába. További 10 000 forint befektetése pedig a bérlet tíz esztendőre szóló meghosszabbítását vonta (volna) maga után.¹⁰⁶

A Kovásznán újonnan életre hívott részvénytársaság a városbeli fürdőket szintén hosszabb távra, mintegy negyed évszázadra vette bérbe, elnökévé pedig Potsa József főispánt választották. A saját kezelést csak rövid időre váltotta fel (ismételten) a bérleti rendszer, de hosszú távon az igazgatóság a saját kezébe vette a fürdő fejlesztését.¹⁰⁷ A leginkább szükséges ilyen irányú teendőket a vezetés jelölte ki; intenzív munkájuk „az egész környék fellendülését, modernizálódását vonta maga után”.¹⁰⁸ Elfogadva Tóth Szabolcs Barnabás értékelését, Kovásznán idő szűkében „a rendkívüli kedvező adottságok ellenére az első világháború előtt nem sikerült színvonalas fürdőéletet kialakítani”.¹⁰⁹ Vagyis a „nagy háború”, ahogy Bálványosfürdő esetében is, végül meggátolta a fejlesztés folytatását. Eképpen a sajnálatos módon megkésve meginduló kezdeményezéseknek végül nem sikerült meghozniuk a kívánt eredményt.

A REGIONÁLIS JELLEG MEGSZILÁRDULÁSA

Ahol a már többször említett vasút érintette a fürdőket, legalább annyi fürdővendéget el is vitt onnan, mint amennyit hozott. Jól példázza ezt a folyamatot az a tény is, ahogyan Balatonfüreden az erdélyi és partiumi fürdővendégek száma a 19. század derekáról a 20. század hajnalára a vasútnak köszönhetően megemelkedett: Kolozsvár például 1908-ban a hatodik, 1916-ban pedig a harmadik legtöbb füredi

105 MNL SzSzBML V. 53/b. 1864:4.

106 MNL SzSzBML V. 51/a. 4. köt. 1866/3256.

107 Gyárfás: i. m. 241. p.

108 Szócsné Gazda Enikő: Polgárosodás és modernizáció Orbaiszéken. A kovásznai fürdők példája. In *Acta Siculia*, 2010. 566. p.

109 Tóth 2022, 47. p.

fürdővendéget kibocsátó település volt.¹¹⁰ Kelemen Lajos (1877–1963), a kiváló történész és levéltáros teljes természetességgel írt arról 1899. augusztus 16-án, hogy amikor a báznai fürdőn járt, egy bizonyos Lenke azért nem volt otthon, mert a felföldi Vihnyén fürdőzött, nem pedig valamelyik közelebb fekvő fürdőhelyen.¹¹¹ A távolabbi fürdőhelyek iránti vágy már korábban is ott munkált számos emberben, csak épp a megvalósítás ütközött több nehézségbe. Az erdélyi Kozma Katinka (1849–1919) naplójában 1864. január 21-én kendőzetlenül írt arról, hogy a viszonylag távoli Balatonfüredre szeretne menni,¹¹² és ugyan ezen év április 16-án bizalmas barátnője, Kvassay Irma kapcsán szintén azt jegyezte fel, hogy „külföldi fürdőre vagy Balatonfüredre vágyik,”, miközben Előpatakot például csak „Erdély egyik unalmas fürdője”-ként emlegette.¹¹³ Tehát annak ellenére, hogy vonattal valamelyest könnyebbé vált az erdélyi fürdők megközelítése, e közlekedési eszköz segítségével az erdélyiek más fürdőkre is sokkal könnyebben eljuthattak, a távolabbi fürdők pedig – részben az újdonság varázsának, részben pedig fejlettebb szolgáltatásaiknak tulajdoníthatóan – jelentős elszívó erőt gyakoroltak a helyi fürdőjáró közönségre. Ezzel együtt a földrajzi távolság is fontos szerepet játszott abban, hogy a legtöbb erdélyi fürdőhelynek a vasút térhódítását követően is inkább lokális vonzáskörzetére kellett támaszkodnia, és képtelennek bizonyult más közönséget magához csalogatni. E regionális jelleg szinte foglyul ejtette a kisebb fürdőhelyeket, aminek következtében egyfajta törzsközönségük is kialakult: „Így például csaknem »házi« fürdőnek számított Székelyudvarhely mellett Szejkefürdő, Sepsiszentgyörgy szomszédságában a Sugás, Szamosújvár közelében Kérő. Hunyad megye »úri közönsége« Alvácát kedvelte, Szebenből Vízaknára, Medgyesről Felsőbajomra, Brassóból Zajzonba jártak. Erdélyen kívül a régi Magyarország számos pontján találkozunk hasonló jelenséggel: például a temesváriak Buziást.”¹¹⁴ De ilyen volt Szentkeresztbánya mellett Szeltersz és Kiruly, illetve Csik-

110 Katona Csaba: Egy fürdőhely és „társadalma” az 1840–1860-as években. *Korall*, 2002. 1–2. sz. 74. p.

111 Kelemen Lajos: *Napló I. (1890–1920)*. (S. a. r. és szerk. Sas Péter.) Kolozsvár, 2017, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 206. p.

112 Kozma Katinka: *Csalódások könyve. Napló (1863. december – 1865. április)*. (S. a. r. Sebestyén Mihály.) Csíkszereda, 2012, Bookart, 38. p.

113 Kozma: i. m. 76. p.

114 Kósa 2009, 7. p.

szereda mellett Zsögöd is.¹¹⁵ Jellemző módon Sugást, ahol a már említett Fülöp János bérlő eszközölt fejlesztéseket, Sepsiszentgyörgy közgyűlése is támogatta: „A város ismét jelentékeny áldozatot hozott Sugás-nyaraló fejlesztése és szépítése érdekében. Meghatározta ugyanis a képviselő, hogy Fülöp János sugási bérlő által teljesített új építkezések és felszerelések, nevezetesen a régi négykabinos melegfürdő-épületnek még új 4 kabinnal történt megtoldása, új és az igényeknek megfelelő berendezése, a sugási városi ház renoválása stb. a város részére átvétetnek 700 forintnyi összegben.”¹¹⁶

ROMÁN FÜRDŐVENDÉGEK AZ ERDÉLYI FÜRDŐKBEN

A fentebb elmondottak kapcsán fontos szót ejteni azokról a fürdőlátogatókról is, akik nem a fürdők közvetlen vonzáskörzetéből érkeztek, ám ennek ellenére jelenlétük meglehetősen sajátos karaktert kölcsönzött az erdélyi, ezen belül pedig a székelyföldi fürdőknek: ezek a Regátból érkező fürdővendégek voltak, akik már a reformkor éveiben előszeretettel látogattak Erdélybe. A jelenségről Barabás Miklós (1810–1898) festő is tanúságot tett, aki korai pályája egy részét a román fővárosban, Bukarestben töltötte: „A bojárok különösen nagyon bíztattak, hogy ismerőseiknek ajánlani fognak; kezdtem is érlelni azt az eszmét, hogy a télire Bukarestbe megyek, mert nyáron azok is mind a fürdőkbe futnak szét.”¹¹⁷

A szepességi cipszer Fest Imre (1817–1883), a bánya- és vasipar, valamint a bankszakma kiválósága a Monarchia fürdőinek élvonalába tartozó Mehádián (Herkulesfürdön¹¹⁸) szerzett tapasztalatait 1870-ben örökítette meg: „A társaság tarka volt, mivel itt már észrevehető a kelet közelsége, és a vendégek többsége román a dunai fejedelemségekből, szerb, sőt török, örmény. Magyart keveset találtam közöttük.”¹¹⁹ Arra is példa, hogy 1896-ban három uralkodó találkozott itt: I. Ferenc József

115 Gidó 2013, 276. p.

116 Sz. n.: Városi közgyűlés. *Székely Nemzet*, 1899, 185. sz. 3. p.

117 *Barabás Miklós emlékiratai*. Közli: Kézdi Kovács László. Budapest, 1902, Franklin, 78. p.

118 Laurentiu Ovidiu Roșu: Turismul în Baile Herculane în prima jumătate a secolului al XX-lea. In *Patrimoniul balnear și de loisir din Banat. Nevoi și soluții*. București, 2020, Institutul Național al Patrimoniului, 12–19. A fürdő iratai: RNL KSZMO Fond 10.

119 Fest Imre: *Emlékirataim* (S. a. r. Korompay Bertalané – Korompay H. János). Budapest, 1999, Universitas Kiadó, 127. p.

osztrák császár és magyar király, I. Károly román király és I. Sándor szerb király.¹²⁰ Herkulesfürdön a 19. század végén a kurszalón főhommokzatán négy allegorikus szobrot helyeztek el, amely a négy, legtöbb vendéget adó nemzetet jelképezte: a magyarokat, a németeket, a szerbeket és a románokat.¹²¹ A vegyes lakosságú területeken a kiszolgáló személyzet számos tagja is a román lakosság soraiból került ki, ahogy erre a már többször idézett Lévy József naplójából is hozhatunk – nem éppen szívdérítő – példát 1894. augusztus 25-ről: „A kis piszkos oláh leány, Mari tizennégy éves. Szobatisztogató segéd. De fekete vézna testecskejével már a legnagyobb lupa.”¹²²

Ami a román fürdővendégek magas számát illeti, ezt Kósa László a következőképpen magyarázta: „Erdélytől délre és keletre egyáltalán nem alakult ki a Közép- és Nyugat-Európára jellemző fürdővilág.”¹²³ Mivel tehát a klasszikusnak tekintett fürdőkultúra ott sokkal kevésbé – vagy nyersebben fogalmazva: egyáltalán nem – nyert teret, a román társadalom tehetősebb elemeinek figyelme a hozzájuk legközelebb eső fürdőhelyekre irányult, nevezetesen Erdély és a Bánát felé.¹²⁴ A 19. század végén Bálványosfürdő esetében is említés történik a bukaresti fürdővendégekről: „...Segesvár, Brassó, Bukarest, Sepsiszentgyörgy (tehát magyar, szász, oláh) városok intelligens közönségének keresett fürdőhelye”.¹²⁵ Így eshetett meg az is, hogy 1907-ben a július végéig Tusnádra érkezett 1033 vendég közel tizede, 103 fő Bukarestből jött, és 34-en Brăiláról, 20-an pedig Turnu Severinből látogattak el a székelyföldi fürdőhelyre. A romániai vendégek száma ennek a szezonnak a végére már 222-re rúgott.¹²⁶

Grigore Moldovan/Moldován Gergely (1845–1930), a kiváló erdélyi román újságíró, etnográfus és tanár 1883-ban kiadott, a borszéki fürdő egy idényét ismertető műve szerint a munka megjelenése előtti évben 96 helységről érkeztek fürdővendégek Borszékre: legtöbbjük – 122-en – Marosvásárhelyről, míg 76-an Gyergyószentmiklósról, 42-en Kolozsvárról, 31-en Szászrégenből, 28-an Brassóból, 26-an Budapestről és

120 Roşu: i. m. 13. p.

121 Kósa 2016, 21. p.

122 Porkoláb: i. m. 35. p.

123 Kósa 2009, 4. p.

124 Nagy 2023, 58. p.

125 Sz. n.: Apor Gábor báró (1851–1898). *Magyar Hírlap*, 1898. 230. sz. 4. p.

126 Gidó 2013, 277. p.

23-an Kezdivásárhelyről jöttek. A számok cölöpökként jelölik ki a fürdő vonzáskörzetének határait, hiszen a megnevezett települések – a magyar fővárost kivéve – Erdélyben fekszenek, ugyanakkor azonban Jászvásár (Iasi) 21 vendéggel képviseltette magát, Bukarest pedig további 10-el.¹²⁷ Emellett 12 fürdővendég Karácsonykőről (Piatra), 3 Ploiești-ről, 1 Bákóból (Bacău), egy további pedig Botosánból (Botoșani) érkezett (stb.).¹²⁸

A borszéki vendégek között akadt néhány kiemelkedő román személyiség is, mint például Vasile Alecsandri (1821–1890) író, akinek jelenléte vélhetően további román vendégeket is a nevezett fürdőhelyre csábíthatott.¹²⁹ Blaha Lujza a már említett borszéki időzése során Alexandru Cantacuzino herceggel és leányával, Mariával került közelebbi ismeretségbe: „Megismerkedtem Urmánczi, Ráth, Dobránszky stb. családokkal; továbbá Sándor Kálmánnal, Moldován Gerelylyel,¹³⁰ Gubodival és több itt időző románnal is. Közöttük Kantakuzéne herceggel és leányával.”¹³¹ A színésznő és a román arisztokrata között Blaha Lujza emlékezései szerint fel sem merült bármiféle nemzeti ellentét, amit Moldován Gergely is megerősíteni látszik: „Cantacuzen Sándor román herceg az első dal eléneklése után – a kihívás alkalmával – kiválik a közönség közül s egy gyönyörű nemzetiszínű szalaggal, finom csipkével feldíszített virágbokrétát nyújtott át, amit a művésznő köszönettel fogadott. Ezt a bokrétát Marie hercegné asszony készítette általa szedett vadvirágokból, s mert csipkéhez másképpen nem juthatott, ruháiról szaggatta le a legfinomabbakat és kívánt kedveskedni a magyar művésznőnek.”¹³² Gergely feljegyzett egy másik esetet is, amely szintén azt mutatta meg, hogy a szükségszerűen szűkre szabott fürdői térben a különféle nációkat, társadalmi osztályokat és rétegeket, felekezeteket képviselő emberek – ha volt bennük erre szándék és nyitottság – a mégoly merev társadalmi normák ellenére is közeledhettek egymáshoz (természetesen merevebb hozzáállás esetén könnyen

127 Moldován Gergely: *Egy fürdőidény Borszéken*. Kolozsvár, 1883, Magyar Polgár, 122. p.

128 Moldován: i. m. 123. p.

129 Nagy 2023, 59. p.

130 Moldován: i. m. 58–65. p.

131 Blaha: i. m. 165–166. p.

132 Moldován: i. m. 63. p.

kialakulhatott súrlódás is).¹³³ Moldován a következő – igaz, inkább anekdotának ható – esetről számolt be: „Egy román úr fürdik az egyik medencében; egy magyar úr nézi, nézi. Egyszer, hogy igen sokáig fürdött a román úr, azt mondja neki oláh nyelven: »Domnule! Pre multu siedi!« (Uram! Igen sokat ülsz!) A román úr pedig azt feleli vissza magyarul: »Nem tudom magyarul!«”¹³⁴

Az óromániai vendégek jelenléte számos fürdőn – például Előpatakon, Tusnádon vagy Vízaknán – a vasúthálózat kiépülése után is megszokottnak számított,¹³⁵ azzal együtt, hogy a vasút elszívó ereje, ahogy erre Moldován is rámutatott, az ő esetükben is éreztette hatását: „Ma már Romániából korántsem jönnek át annyian. [...] A bojár felül a vasútra, s egy nap alatt a külföldi híressé vált fürdőkön találja magát. Addig, amíg Moldvának vasútjai nem voltak, igen számos bojár keresett üdülést Borszéken.”¹³⁶

ÖSSZEZGÉS

Ha megkíséreljük röviden összefoglalni a fentieket, egyet kell értenünk Zepezaner Jenő megalapozott értékelésével, kiterjesztve azt a legtöbb, Erdélyben található fürdőhelyre is: „Kedvező természeti adottságok ellenére a székelyföldi fürdők, még a legnagyobbak sem válhattak nagy forgalmú, nemzetközi gyógyhelyekké. Nem érték el a Balaton-part, a Magas-Tátra vendégforgalmát, és alaposan lemaradtak az osztrák, német és svájci fürdőhelyek mögött. A 19. század végén Wiesbaden forrásainak 95 000 látogatója volt, ezt Baden-Baden évi 54 000, Karlsbad 39 000, Ischl 22 000, Marienbad 17 000 vendéggel követi. Magyarország leglátogatottabb fürdője Trencsénteplic évi 5000 vendéggel, Pöstyénbe 3600-an látogatnak. Ugyanakkor Erdélyben 41 fürdőnek összesen 7000 látogatója volt”¹³⁷ Az előbbieket mellett érdemes odafigyelnünk Petneki Áron megállapítására is, amely szerint a 19. század közepén „a legnagyobb magyarországi fürdőhelyek többé-kevésbé ugyanabba a kategóriába tartoztak, mint a cseh és osztrák középme-

133 Katona Csaba: A füredi Savanyúvíz. Rendi és polgári normák ütközése a 19. századi Balatonfüreden. *Korall*, 2021. 2. sz. 24–54. p.

134 Moldován: i. m. 52. p.

135 Nagy 2023, 56. p.

136 Moldován: i. m. 12. p.

137 Zepezaner Jenő: Fürdők a Hargita nyugati oldalán a dualizmus korában. *Korunk*, 2009. 8. sz. 43. p.

zöny.”¹³⁸ A számoknál maradva – még akkor is, ha valamelyest visszalépünk az időben a századfordulóhoz mérten – azt tapasztaljuk, hogy 1870-ben Karlsbad 13 549, Baden bei Wien 9017, Teplitz 6506, Franzesbad 6210, Marienbad 6148, Ischl 4471 vendéggel zárta a fürdőidényt. Magyarországon az elit fürdőhelynek számító Balatonfüred évi vendégeinek száma ezzel szemben csak 2160 főre rúgott, amivel a Monarchia-beli – nem magyarországi – jelesebb fürdők közül az akkor mindössze 1264 főt fogadó Gasteint tudta maga mögé utasítani. Ugyanezen esztendőben Magyarországon a legnagyobb vendégforgalmat Herkulesfürdő bonyolította le, ám nemzetközi viszonylatban a herkulesfürdői vendéglétszám – 4252 fő – is igen gyérnek számít.¹³⁹ Bő két évtized múltán, 1893-ban Trencsénteplic 4885, Pöstyén 3657, Herkulesfürdő 3045, Félixfürdő 2513, Balatonfüred 2052 főt fogadott úgy, hogy ezek voltak a legtöbb vendéget felmutatni tudó hazai fürdőhelyek.¹⁴⁰ A felsorolt adatokat figyelembe véve kijelenthetjük: nincs semmi túlzás Zepezcaner Jenő értékelésében, amelyet legfeljebb azzal lehet megtoldani, hogy botorság lenne épp Erdély, közelebbről pedig Székelyföld fürdőin számon kérni az európai felzárkózást akkor, amikor erre Magyarország más fürdőhelyei sem voltak képesek. Ezen állapotok, ahogy azt fentebb is igyekeztünk bemutatni, igen összetett és bonyolult folyamatok és összefüggések eredményeként alakultak ki. A Monarchia részét képező magyar állam azon lépéseit, amelyeket a gyors modernizáció érdekében a mind centralizáltabb hatalomgyakorlás kiterjesztésével párhuzamosan tett, Erdélyben – és azon belül Székelyföldön – egyaránt indokoltnak tekinthetjük. Az már más kérdés, hogy e lépésekre meglehetősen késve került sor, és annak ellenére sem vezettek el a kívánt eredményhez, hogy a helyi, illetve az állami érdekeket például a vasútépítés révén többnyire sikerült összhangba hozni. Az első világháború kitörése, amint köztudott, gyökeresen és visszavonhatatlanul alakította át azt a világot, amelynek a tárgyalat fürdőhelyek is részét képezték.

138 Petneki Áron: Múzsák szabadságon. Az idő mulatásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken (1815–1848). *Helikon*, 1991. 1–2. sz. 240–241. p.

139 Konek Sándor: Magyar birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára. Budapest, 1875, Franklin Társulat, 50–51. p.

140 Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914). *Soproni Szemle*, 1998. 52. évf. 3. sz. 237. p.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

BFL = Budapest Főváros Levéltára (Budapest)

VII. 213. Kiss Aladár közjegyző iratai

MNL BVL = Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára (Gyula)

VII. 154. Márki János gyulai közjegyző iratai

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

K 27 Miniszterelnökség. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

K 229 Kereskedelemügyi minisztérium. Vasúti és gyári szakosztály iratai

MNL SzSzBVL = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára (Nyíregyháza)

V. 51/a. Nyíregyháza Mezőváros Közgyűlésének iratai. Jegyzőkönyvek

V. 53/b. Nyíregyháza Községi Választmányának iratai. Közgyűlési iratok

MNL VeVI = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára (Veszprém)

XII. IV. h. A Szent Benedek Rend tihanyi apátságának levéltárának üdvülöhelyi (balatonfüredi Savanyúvízre és fürdőre vonatkozó) iratai

PBFL = Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára (Pannonhalma)

Aa. – Acta archiabbatiae

RNL KMO = Román Nemzeti Levéltárak Kovászna Megyei Osztálya (Sepsiszentgyörgy)

F. 9. Háromszék vármegye alispáni iratai

F. 36. Az alsótörjai Apor család iratai

F. 50. A hatolykai Potsa család iratai

F. 65/121. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumtól átvett családi levéltárak gyűjteménye. A kovásznai Vajna család iratai

RNL KSZMO = Román Nemzeti Levéltárak Krassó-Szörény Megyei Osztálya

F. 10. A herculesfürdői fürdővállalat iratai

Jánosi Csaba

SZÉKELYFÖLDI KÉNKÖVES HELYEK

Napjainkra lassan kikopnak a köztudatból azok a régi szavak – a doh, az erő, a gőzlő, a бүdös, a párló –, amelyeket a vulkáni tevékenységhez köthető szén-dioxidos, kénhidrogénes gázömlések kapcsán használtunk, használunk szerte a Székelyföldön, Bělbortól Kovásznáig, Korondtól Gyergyóbékásig. Kutatásaink alapján tudjuk, hogy a ma divatos solfatara, mofetta szavak használata csak a múlt század derekán kezdett elterjedni a nép körében, bár e szavak még Bányai János geológus 1957-ben kiadott, *Magyar Autonóm Tartománybeli ásványvizek és gázömlések* című szakkönyvében is ritkán fordulnak elő, és ott is csak zárójelben vagy a szén-dioxid- és kén-hidrogénes gázömlések után (kéngödör-Mofetta). Székelyföld legismertebb gázömlésének vegyelemzését – a torjai Bүdös-barlangnál előtörő gázzról van szó – Ilosvay Lajos végezte el 1895-ben: amint az ő méréseiből kiderül, ez 95,49–95,82% szén-dioxid mellett 0,56% kén-hidrogénből, 3,64% nitrogénből és 0,01–0,14% oxigénből tevődik össze. Az újabb mérések (Szabó E. 1973, Vaselli O. 2002) már 0,44% metánt, 0,063% hélium, argon, neon, kripton, xenon nemesgázt, valamint radon gázt is kimutattak. A szén-dioxid gáz nehezebb mint a levegő, ezért mélyedésekben, üregekben, gödrökben halmozódik fel. A lejtőkön lefolyó vulkáni gáz útjában minden élőlényt megöl: emiatt koparak, sivarak a torjai Bүdös-hegy halálvölgyei. A kén-hidrogén gázból kicsapódott sárga kén a barlang falára rakódik le: az évszázadok során így felhalmozódott termést a torjai Bүdös-hegy környékén, a csiklázárfalvi Bүdös-patak völgyében, a futásfalvi Pokolvölgyben a középkorban ki is termelték.

A szén-dioxid gáz a Kelemen–Görgény–Hargita vulkáni övben nagyrészt a lassan kihűlő magmakamrákból származik, és a törésvonalak mentén tör a felszínre; Gyila Sándor és Csige István szerint azonban a Kovászna környéki szén-dioxid gázömlések, mofetták a Kárpát-kanyar szerkezetével magyarázhatók, és leginkább ahhoz köthetők.

Változik a világ – és vele együtt a nyelv is –, de sokan még mindig gödrözni – és nem mofettázni – járnak fel a Hargitára. Nemrég magam

is a szentimrei Büdösben gödröztem, amikor megszólalt a velem szemben ülő házaspár telefonja. Valószínűleg a gyermekük hívhatta őket, hogy megkérdezze, merre vannak. A válasz ez volt: a Süllögöben. A név arra utal, hogy feltehetően csíkszentimreiek lehettek, hiszen ők hívják így ezt a helyet. Bányai János, a székelyföldi borvizek, gózlók legjobb ismerője írja: „Ha a felszálló gáznak a felszínen víz állja el az útját, akkor azt erősen bugyborékolatja. Ennek sajátságos zaja, mozgása ugyancsak sokféle nevet váltott ki a változatos székely szókincsből. Lobogó, dobogó, fortyogó, rotyogó, dungó, puffogó, posszogó, sugó, hortyogó, tortyogó, buzogó, bolygó, fővő, bugyogó, sügős, stb.” A felsoroltakon kívül még a szortyogó, zubogó, süttögő és más elnevezések is gyakran előfordulnak.

Térségünkben sok helynév őrzi a mofetta megnevezés magyar megfelelőjét: Lázárfalván a Büdös-patak, a Büdösalja, a Fortyogó vagy az Erősárok, de hasonló a csíksicsói Büdös, a mai Hargitafürdő, a Csíkszentimrei Büdösfürdő vagy Süllögő, a csíkszentmártoni Posszogó, a borszéki Döglesztő, a gyergyóújfalvi Süttögő, a csíkszentgyörgyi – Gatalatti – Párló és a csíkszentsimoni Gödör is. A Kelemen–Görgényi–Hargita vulkáni vonulat mofettaövében kétféle gázömlés ismeretes: a száraz szén-dioxid és a nedves vagy vizes mofetta, a borvíz. Hargita megyében több mint harminc, Kovászna megyében pedig harminchat olyan hely van, ahol száraz és nedves gázömlések fordulnak elő. Udvarhelyszék valamivel szegényebb szén-dioxid gázömlésben: Korondon esős időben a Szőlómáli borvíz környékén hallani a Szortyogók hangját, Szejkefürdön pedig fúrásból nyerték, nyerik a 9-10%-nyi metánt tartalmazó szén-dioxid gázt (az 1970-es években orvosi felügyelet mellett az utóbbi fürdőhelyen mofetta is működött). Gyergyószék északi részén, Bélbor és Borszék környékén a Madárdöglesztő és a Döglesztő az ismert gázömlések. A bélbori Madárdöglesztő szénsavváza egy mésztufa forráskúp repedéseiből ömlik a felszínre. Ezzel szemben Borszéken Bányai János szerint „egy kisebbfajta tó volt, amely fölött a madarak ha elrepültek, a kiömlő szén-dioxid gáztól elszedülve hullottak le és pusztultak bele a tóba.” Az időközben kiszáradt Döglesztő helyén ma a Tündérváros feredő fából épült, meglehetősen szép tornyos mofettája működik. A 2022 decemberében megnyitott Fontana gyógyfürdő nem

rendelkezik saját gázömléssel: itt a tervek szerint „hozott” – azaz palackos – gázból szándékoznak majd működtetni a mofettát.

A Gyergyói-medencében két településen – Csomafalváról, illetve Kilyénről van szó – a házak alá ásott pincékben található száraz szén-dioxid gáz, amelyet itt-ott gyógyításra is használnak (a helyiek a burgonyát, illetve a különféle zöldségeket a gázszint fölött tárolják). Az ilyen „pincemofetták” úgy jönnek létre, hogy a pincébe ásott gödörbe egy létrát tesznek, s annak fokain le-fel lépkedve állítják be – keresik meg – a megfelelő gázszintet. Ilyen esetekben azért nem árt, ha a gyógyulni vágyók először nyílt lánggal ellenőrzik, meddig ajánlatos leereszkedniük egy-egy ilyen gödörbe.

Újfalu központjában, pontosabban a Maros árterén és a nagykerti Süttető környékén száraz gázömlés és nedves mofetta is található, sok-sok rovartetemmel: amint Vitos Mózes, Csíkszék krónikása írja, a „kaszálon, mintegy 5-7 vulkánszerű és tölcsér alakú lyuk van, melyeken a kén-gáz süttögve, susorogva tör ki. Ha az ember e lyukak közelében lefekszik, vihar- vagy menydörgésszerű földmorajt hall.”

Hargita megyében bűdös gödrökben és mofettákban Csíkszék, ezen belül pedig Alcsik a leggazdagabb. Dél felé haladva a Hargita vulkáni vonulata egyre fiatalabb – a Csomád–Bűdös–Bálványos–Nagyhegyes tűzhányó utolsó kitörése 27 000 évvel ezelőtt történt. A vonulat gerincén szinte minden völgyfej, vulkáni kráter ismert kénköves hely.

A Központi-Hargitában a csicsói Bűdös ikermofettája főleg az udvarhelyiek kedvenc gödröző helye. Benkő Károly 1853-ban már említi, hogy a Béta-patak eredetének közelében „van egy bűdös köves nagy gödör, a mely felett elrepülő madarak megdöglenek, s az odavetemedő állatok is bele fulnak.” Bétafeje Pesty Frigyes 1864–1865-ös helynévgyűjteményében is szerepel: a szöveg szerint „Nagyon hasznosnak mondják, kik hűlésben szenvednek. A testet rögtön felhevíti és izzadásba hozza.” A hargitafürdői mofetta, amelyet nemrég újítottak fel, kétkupolás bazilikához hasonlít.

A következő mofettás hely a csíkszentimrei Bűdösfürdő, majd ettől délre található a felhagyott bányapataki és vermedpataki mofetták, illetve a csíkszentsimoni Gödör gázömlései. A Csíkszentimrei Bűdösfürdő „sok kényköves és bűdösköves forrásairól nevezetes, az egész

tájékon szaga érezhető.” A Büdösben napjainkban két gödör van használatban: a Belső mofetta vagy a Süllögő, amelyet főleg a szívbetegségek használnak, és a Külső mofetta. Az utóbbi a gázt egy csövön keresztül a régi higanybánya egyik aknájából nyeri, és sokkal erősebb, mint a régi, hagyományos mofetta. A bányapataki, a vermedpataki és az aszópataki mofetták elhanyagolt állapotban vannak. Az Olt mentén Zsögödfürdőn, a Melegfürdőben van kiépített szén-dioxid gázfürdő, amely a gázt a mofetta alatti borvízforrásból és a szomszédos hidrogeológiai fúrásból kapja. Csíkszentkirályon egykor a kántori lak pincéjében jeleztek szén-dioxid gázt – haláleset is kapcsolódott hozzá –, de az Olt mentén, a Borsáros-láp mentén is vannak száraz gázömlések, amelyek csak árvízkor látványosak, ekkor ugyanis „főzik” az Olt vizét. A csíkszentkirályi Köves utca borvizes „kutai is többnyire kénkövesek, csudálatos némelykor megfullasztják a hozzájuk közeledőket, másszor mit sem ártnak, meg szokták próbálni gyertyával, mely ha kialszik, nem mennek belé, mindazonáltal nem egyszer történik emberhalál, mint közelebről is a n. Lésztyán Dénes Úr kútyába ereszkedett kotsissát – oda tett hust onnan kihozandó – a mult Augusztusban halva húzták ki.”

Csíkverebesen a település központjában, a Templom alatt, a patak bal partján volt egy Bolygó nevű terület, ahol száraz és nedves gázömlések is működtek, ezt azonban valamikor az idők során feltöltötték. Tusnádfürdőn működik a megye egyetlen olyan mofettája, az Imets- vagy Kovács-féle kénüreg, amelyet csak orvosi javallatra lehet használni. A mofetta a Tusnád Rt. kezelőközpont tulajdonát képezi, azonban felette, a község területén a Tusnád közbirtokosság épített egy új mofettát, amely a Holló-pataktól délre, az egykori Kristó-mofetta helyén található.

Az Alcsiki-medence keleti peremén húzódó Csíki-havasok völgyeiben több kisebb gázömlés ismert. A Lokon, a Fiság-völgyében (a kárpáti homokkő övben) Csíkszentgyörgyön a Gatal alatti „párló” használatára Ficz Gábor 1914-ben kért működési engedélyt a csíkszentmártoni főszolgabírótól: „Alulírott azon alázatos kérelemmel járulok Tekintetes Főszolgabíró úr elé, hogy a csíkszentgyörgyi határban a Gataldülőben birtokomon felbukkant szénsavgáz gödörré a nyilvános használati engedélyt saját felelősségemre megadni kegyeskedjék. A. alatt csatolt

bizonyítvány azt igazolja, hogy fentnevezett gödör gáztartalma tiszta szénsav, és ez főképp a hüléses betegségeknel, mint csúz, köszvény stb. nagy gyógyhatással bír, mit csak a sok meggyógyult ember tudna bizonyítani.” Csíkbánkfalván az Adorjánfürdő mofettája nevezetes, amelyet egy Amerikából hazatelepedett természetgyógyász, Ferenczi Erzsébet működtet. Mellette található a nemrég felújított Bákay mofetta. A Csíkszentmárton és Csíkcekefalva közötti mezőn posszog a Posszogó.

A térség legismertebb kén-hidrogénes szén-dioxid gázömlései a Csomád-hegység és Csíki-havasok előterében, Csíklázárfalva határából ismertek. Ezek a Nyír- vagy Büdösalji-fürdő, az Erősárok, a Büdös-patak völgye, a Sugó és a Szent Anna-tó krátere. Nyírfürdön 2001-ben a Székelyföldi Fürdőépítő Kaláka keretében épült meg egy kis méretű büdösgödör, ahol buffogva tör felszínre a mofettagáz, az épület kőből rakott falára pedig sárga kén- és timsóréteg csapódik ki. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a fürdő területén került felszínre a sárgás színű Uzonit nevű arzénszulfid ásvány, amely eddig csak a kamcsatkai Uzon vulkán kalderájában volt ismert, ezenkívül pedig még kimutatták itt a realgár, alacranit, pararealgár ásványok jelenlétét is. A száraz gázömlés mellett a fürdön több nedves mofetta, kentejes fortyogó, lábáztató ismert. Lázárfalva Nyír nevű részén több mint tíz ház pincéjében tör fel vulkáni eredetű szén-dioxid gáz. Bányai János szerint „a források vize több-kevesebb timsót, illetve kevert szulfátokat tartalmaz. A nép ezeket szemborogatásra használja, hurutos szembajok ellen – ugyanúgy, mint a torjai Büdös-barlang falának a csepegését is. Ilyen „szemvíznek nevezett tócsa különösen sok van” az Erős-árokban és a Büdös-patak völgyében. A település déli határában fekvő Kápolnamezőn, a Büdös-patak völgyében még láthatóak az egykori kénbányák és fűjtatók helyei, valamint a kén tisztítására használt vastagfalú kerámiaedények törmelékei. Nagy a valószínűsége annak, hogy valamikor a távoli múltban az itt tevékenykedő kénbányászok adhatták a krátertőnek a Szent Anna nevet, hiszen a középkorban a bányászok védőszentje Szent Anna volt. Egyébként a Szent Anna tűzhányó kráterében is jelen van a száraz gáz: a tóhoz levezető út egyik kanyarulatában, a kőből rakott támfal vízelvezető lyukai idegenforgalmi látványoságnak – afféle

„szaglóhelyeknek” – számítanak, ahol a turisták beszippanthatják a szúrós gázt. A tó északi peremén csak egy ásonyomnyit kell ásnunk, hogy szén-dioxid gáz törjön elő, de az egykori – időközben leégett – turistaszálló alapjainak ásásakor is észleltek mofetta-gázt. A Szent Anna-tó víztükrén a hatalmas gázbuborékok, télen pedig a befagyott víztükör jegén a természetes lékek szintén a gáz jelenlétére utalnak.

A Kászoni-medencében, főleg a kászonjakabfalvi Veresszéki és Salutáris borvizeknél, az egykori palackozók épületében szabadult fel szén-dioxid gáz a vízből és gyűlt össze annak a mélyebb részein, halált is okozva. A Csíki-havasok, a Bodoki-hegység, a Háromszéki-havasok és a Baróti-hegység homokkő- és agyagpala üledékeiből, a Gyimesekben, a Kászoni-medencében, illetve Csíkmenaság, Csíkszentmárton, Torja és Bodok határában több édesvízű kentejes, kénhidrogénes bűdös-forrás, ún. szejke-forrás ismert, amelyek vizét szemvízként használják a helyiek. Érdekes hagyomány kapcsolódik a Répát-völgyi Szejkéhez, ahol az „ördögfüles” forrás körüli fákon színes rongyokat lenget a szél (Kászonban a Szejke-forrás vizébe esett, kentejjel bevont falevelet nevezik ördögfülnék). András Ignác helytörténész jegyezte fel a szemvízhez kapcsolódó hagyományokat: „Akinek erősen csipásodott a szeme, egy rongyot vagy zsebruhát meg kell mártson a szemvízben s a szemeit meg kellett törölgesse vele. A baj elműlott. A rongyot szokás vót felkötni a forrás feletti mogyoróbokorra, onnan lehetett tudni, hogy milyen sokan meggyógyultak tőle. Fejfájás ellen is használták.” A betegséget tehát otthagyták a forrásnál. A szemvizet az állatok – főleg szarvasmarhák – szembajainak a gyógyítására is használták. Élő néphagyomány a Kászonokban, hogy szemvizet a faluba csak tarisznyába rejtve és csak férfiak vihetik be.

A torjai Szemmosó-kútnál és a bodoki Szemvíznél is színes áldozati rongyokat lenget a szél. Kőváry László *Erdély Földe ritkaságai* című könyvében írja a bodoki Szemvízről: „A forrás vize szép tiszta, azonban kénmáj szaga van. Forrásánál fehér, sík salakot rak le a kövekre. Ez a víz a fájós szemeknek megbecsülhetetlen orvosság. 1830-ban a hely a maga valóságában állt, a forrás azért mégis nagyon látogatott volt. A forrás mellett lévő bokrok be voltak terítve szemmosó lenrongyokkal.” Ez a népszokás a 19. században sokkal elterjedtebb volt, mint

napjainkban, tudjuk meg Vitos Mózes 1894-ben megjelent *Csikmegyei füzetek* című kiadványából: „Manapság is pl. a torjai Büdöshöz, a csicsói Kénbarlanghoz, a szentimrei Büdöshöz, Bányapatakhöz s más több gyógyhelyekhez és fürdőkhöz zarándokló beteg közember öntudatlanul is még mindig áldoz a szent berkekben áldozó ősök példájára, midőn e helyekhez közellévő fák, sziklák valamelyikére ruhadarabokat, rongyokat akaszt azon hiten, hogy ezzel megmenekszik betegségétől. Ilyen rongydarabokat nagy számban látni, különösen azon fürdőhelyek körül, a melyeket a köznép gyakrabban látogat.”

Kovászna megye, a Székelyföld, s talán az egész Kárpát-medence legismertebb mofettája a Kézdiszékhez tartozó torjai Büdös-barlang és környéke, amelyet a „Pokol tornácaként” is emlegetnek. A szálban álló, repedezett dacitkőzetben kialakult üreg falait sárga kénréteg, efölött pedig fehér timsóréteg fedi, amit a középkorban kitermeltek. A torjai Büdös első írásos említése 1344-ből, első részletes leírása pedig 1744-ből való; az utóbbi Bél Mátyástól származik. A barlang gázait elsőként Ilosvay Lajos vegyelemezte 1895-ben. A múlt század elején Apor báró Bálványosfürdőn gázpalackozó üzemet építtetett, ahová ólomcsöveken vezették le a szén-dioxid gázt a Büdösbarlangból. Ugyancsak a hegyen található a Kis-barlang, a Timsós-barlang, a Gyilkos-barlang és a Madártemető nevű száraz gázömlések is. A Kis-barlang a Büdös-barlang bal oldalán helyezkedik el; a kis üreg alsó részét sárga kénkiválás díszíti. Jobbra, azaz keletre a timsókristályoktól fehérlő Timsós-barlang fogad. A fehér réteg nagyrészt alumíniumtartalmú szulfátokból áll. A Madártemető gödre arról nevezetes, hogy az aljában összegyűlt gázban gyakori a madártemető, de nem ritkák a bogarak vagy a különféle vadállatok – őz, farkas, róka – tetemei sem. A hajdani kénbánya fölött elrepülő madarak vesztét a mélyedést kitöltő láthatatlan szén-dioxid gáz okozza. A Gyilkos-barlang gáza is gyilkos, innen ered a név. „Gyilkosnak nevezik, mivel egy ember, aki belement, ott vesztette hirtelen életét” – írja 1796-ban Teleki Domokos. Ez a barlang azért különösen veszélyes, mert itt a belépőt nem figyelmezteti sárga kénréteg az esetleges veszélyre, mint a más barlangokban.

A közelben levő völgyben alakult ki a Buffogó lánca, amelynek központi részén vizes mofetta található, a peremén pedig feltörő száraz

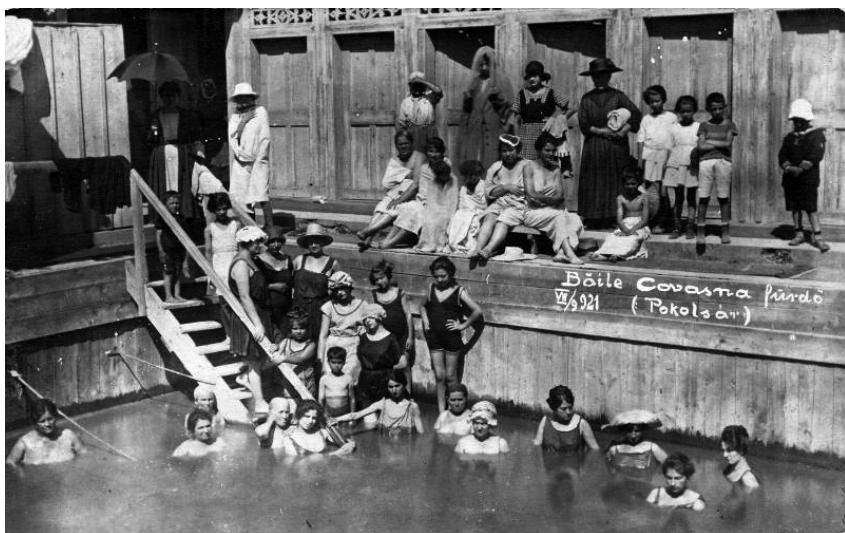
szén-dioxid gázömlések, amelyek mint terméskén csapódnak ki a repedezett homokkő-rétegek repedéseiben.

A halálvölgyként is emlegetett Timsós-fürdő kopár völgyének arculatát a szénsavgáz határozza meg. Csapadékos időben sok-sok apró szabad kénsavat tartalmazó timsós szortyogó teszi hangossá a helyet. Ezeket a forrásokat szemvízként használják. Hasonló halálvölgy a hegy délnyugati részén is kialakult, amelynek alsó részén egy rövid ideig kis népi бүдösgödör működött. A Бүдös-hegy alatt, a Sósmezőn álló Bálványos үдүлőben is tervezik egy mofetta kivitelezését. Bálványosfürdőn a műüttől északra, a Várpaták völgyében egy korábbi hidrogeológiai fűrásból származó gázömlésre építettek egy kis gáz- és lábfürdőt. Csiszárfürdőn jelenleg két бүдösgödör működik, a felűjtött régi mofetta és a Hammas-medence fölötti lejtőn kiépített egyszemélyes gőzlő.

A torjai Бүдöstől délre, Jajdon-patak forrásvidékén van a futásfalvi Pokolvölgy, amelynek névadója Papp Károly geológus, aki 1912-ben írt részletes tanulmányt a Torjahágaja-fürdőként is emlegetett terület látványos száraz gázömléseiről, borvizeiről. Az angolkertszerű Torjahágófürdő környékén a Bodoki-hegység töredezett, gyűrt homokkő rétegeibe bevágódott Nagycsoma-, Almás-Fóris-, Begyenkő- és Halaság-patakok völgyeinek több pontján is gyakoriak a száraz szén-dioxid gázömlések és kentejes fortyogók – különösen a borvízforrások környékén.

A kézdiszéki oroszfalvi Fortyogó területén is van egy mofetta, amelyhez a gáz Kisgyörgy Zoltán geológus szerint egy 32 méter mély fűrásnak köszönhetően jut el, Esztelneken a gyümölcsös területén lévő borvízfürdő mellett törnek fel száraz gázömlések, de van a faluban olyan családi mofetta is, amelyet a tulajdonos saját udvarában ásott és használ. Hatolyka központjában van egy felűjtött fürdőház, ahol kádas borvízfürdő és mofetta is működik, és a falu több pincéjében is megjelenik a száraz szén-dioxid gáz.

Kovácsnát a „mofetták városaként” ismerik. Kisgyörgy Zoltán írja: „Ha azonban csak a száraz vagy nedves gázfürdőkre gondolunk, nincs még egy olyan település a megyében, ahol annyi mofetta működne, mint itt. Jelenleg 12 rendezett mofettát ismerünk a városban, ebből három magánmofetta, de az үдүлő vajnafalvi részén a pincékben is megjelenik a száraz szén-dioxid, amit a helyiek doh néven emlegetnek.” A központtól, a híres Pokolsár nevű vizes mofettától nem messze van a Bene-, a

A fürdőként működő kovásznai Pokolsár belülről, 1921-ben

Bardócz- és a Banu-mofetta. A kovásznai dr. Benedek Géza szívkórház, a Hefaiostos, a Dacia, a Montana, az Őzike, a Kovászna, a Szarvas, a TTT, a Clermont, a Monte Cervo és a Fenyő gyógyszállók mofettáit fúrásokból nyert szén-dioxid gázzal működtetik. Gyila Sándor fizikus szerint a dr. Benedek Géza szívkórház mofettája Európa vagy talán a világ legnagyobb gázfürdője.

Ma már ritkaságszámba megy, de egykor elterjedtebb volt az ún. „lappancsos” gázfürdő, amelyről dr. Hankó Vilmos így ír: „A talajt kiemelték, a gödör falait megtámasztották, s a tetejére deszkából fedelet készítettek, a melyen csak oly nagy nyílást vágtak, hogy az ember feje kifért rajta. A bajára gyógyulást kereső, szénsavas gázfürdőt venni akaró egyén úgy ült bele a gödörbe, hogy csak a feje látszott ki a magára borított fedél (lappancs) nyílásán.” Így az egész testét felmelegítette a szén-dioxid gáz.

Orbán Balázs írja a Pokolsár vizes mofettáról, hogy „egy tombolva felfakadó vulcanicus forrás, mely helyét változtatva gyakran az egész falut elborítással” fenyegette. Jelenleg a kőfalakkal megszelídített Pokolsár Kovászna város idegenforgalmi látványossága.

Sepsiszek is igen gazdag száraz szén-dioxid gőzlőkben. Sepsibükszádon 2007-ben, a Mikes grófok által kezdeményezett fürdőépítő kaláka keretében épült meg a Vallató-fürdő mofettája, efölött pedig, a Zsombor-patak forrásvidékén még két büdösköves hely ismert, a Hammasfürdő és a Bükki-fürdő, ahol fürdőmedencék vizén keresztül tör a felszínre a nagy mennyiségű vulkáni eredetű gáz. A Hortyogó-, a Fortyogó- és a Hammas-gázömléstől délkeletre található a térség legerősebb gázömlése, a Bükki-fürdő, amelynek, „kigőzölgése oly erős, hogy felületére elkábulás nélkül nem lehet a főt lehajtani” – írja Orbán Balázs. Száraz évszakban a fürdőmedence elapad, s ekkor száraz mofettaként használható. A sepsibükszádi Tó-patakának a Zsombor-patakba ömlése előtt a laza vulkáni homokfalán gázömlés jelei figyelhetők meg. Száraz időben fehér, kristályos timsóásványok borítják a falat, amelyek azonban esős időben ragacsossá válnak.

Málnásfürdő nemcsak Semseyné „Bugyogójáról” nevezetes, hanem a nagy száraz gázömléseiről is. A Siculia fúrás szén-dioxid gázfőlöslegét még a 2010-es évek elején is sűrítve, acélpalackban forgalmazták. A település déli részén kőből épült mofettában, gőzlőben lehet gyógyulni, amely „hüléses, köszvényes bajokban nagyon hatásos”. Az Olt bal partján, a Málnásfürdővel szemközti oldalon, a Száldobos-patak völgyében, a hasonló nevű borvízforrás környékén is ott vannak a száraz gázömlések, bár ezek kihasználására mindeddig semmilyen módon nem került sor.

A Málnás községhez tartozó Zalánpatakán 2014-ben, kalákában készült el az Ánás-pataki Bugyogó-fürdő és egy takaros mofetta, amely az angol király zalánpataki birtokának közelében van. Az Ánási borvízforrás környékén található erős szén-dioxid feltörések a gyermekek jóvoltából sípolnak. Ötletes gyermekjáték munkára fogni az egykori vulkánok leheletét: tavasszal, amikor „duvad” a fűzfa, a gyermekek sípot készítenek, és azt sárral a szén-dioxid gázkitörés fölé ragasztják, írja Kisgyörgy Zoltán geológus. Az így előállított „földi síp” a nyomás alatt lévő gáz hatására megszólal, a játék pedig inkább a gyerekek eszét, mint tüdejét teszi próbára.

Oltszemen – az ártéren, a Bagoly borvíz szomszédságában – a *Borvizek útja* elnevezésű program keretében felépített kezelő mellett

létesült egy mofetta is, ez azonban kissé szellősre sikerült, így ha van is gáz benne, azt a légáramlat gyorsan kiviszi.

A mofetták kapcsán meg kell „említenünk S[epsi]-Sz[ent]-györgynek saját külön nyaralóhelyét, a Sugás nevű kis fürdőtelepet”. A fürdő központjában látható Gózlót vagy Gyilkosbarlangot egy Farkas nevű kapitány ásatta még 1845-ben, aranyat, ezüstöt keresve. Aranyat nem talált, de szénsavgázt igen, s „azóta a »leb«-je állandó légfürdőként van használatban, s odatóduló sokasága használja és emlegeti a sugási Gózlót.” Mátyus István írja, hogy „a hol pedig megreked az a kénköves gőz, valóságos bűdös kő-virág léssen belőle”. Az Előpataktól északra emelkedő Görgő-hegy alatt eredő Nagylik-patak forrásvidékén, a borvízforrások szomszédságában szintén tudunk még száraz szén-dioxid gázömlésekről.

Hogy mikor kezdett az ember mofettázni, gödrözni, ma már nehéz lenne megmondani. Tudjuk, hogy az állatok – főleg a vaddisznók – szintén előszeretettel dagonyáznak a fortyogókban. Lehet, hogy ennek a viselkedésnek kettős célja van számukra: egyrészt megszabadulni a bőrükbe kapaszkodó élősködőktől, másrészt a csíki és háromszéki fagyos teleken összeszedett reumatikus fájdalmaikat kikúrálni. Szénsavas fürdőink, fortyogóink gyógyhatásának felfedezése a néphagyományok szerint is az állatokhoz – főleg a kecskéhez – kapcsolódik: a pásztorok rájöttek, hogy amennyiben rühös kecskéiket szénsavas vízben, borvízben fürösztik, azok meggyógyulnak. Hasonló módszert alkalmaznak a kovásznai asszonyok is, amikor a molyos gyapjúcsergét a „dohos” szén-dioxid gázba teszik. De miért csak a kecske szerepel a borvízfürdők gyógyhatásának felismeréséről szóló történetekben? Valószínűleg azért, mivel egyes kaukázusi rokon népek hitvilágában a kecske a víz, az eső istene, és elképzelhető, hogy talán ez a hagyomány él tovább – ha nem is tudatos módon – a székelyföldi pásztoroknál. Ha már az állatoknál tartunk, azt is ki kell emelnünk, hogy a bűdös gödrökben látható elpusztult bogarak, hüllők, madarak, emlősök tetemei arra is figyelmeztetik az embert: bűdösköves helyen jár.

Feltehetően a pásztorok, a hegyet járó emberek jöttek rá legelőbb, hogy a bűdös gödrös helyeken állva melegedni kezd a lábuk (s nemcsak).

János Pál történész, a csíkszeredai múzeum egykori igazgatója hívta fel a figyelmemet arra, hogy egykor a csicsói Büdösbe igyekvő öregek az összebordonálható fiatalokat is vitték magukkal abban a hitben, hogy a gödörben hamarabb szerelemre gerjednek. És ezzel már elérkeztünk a mofettahasználat legfontosabb pontjához, ugyanis a székely ember ismerte a szén-dioxid gáznak azt a jótékony hatását is, ami miatt újabban „székely viagraként” is emlegetik. Ez azonban csak mellékhatása a gödörösnek: a helyiek – s újabban a más tájakról ideseregülő emberek is – általában reumatikus bántalmak, érszűkület, szembajok, bőrbetegségek stb. kúrálására használták, használják. Torja község helynévanyagának 1864-ből fennmaradt összeírásában a torjai Büdös-barlang használatáról ez olvasható: „Szádáinkban a betegek csak is alsó ruhába öltözve maradnak s úgy is nagy melegséget kell kiálljanak – mert főleg a szemeket – és szeméremtesteket a felgőzölgő büdös és füstös lég oly erősen égeti.” Az említett kúra kapcsán az is ismeretes, hogy általában 10-14 napon át tartott.

Ahogy az az előbbiekből is kitűnik, a mofetta, a szén-dioxid gáz jótékony hatással van a szerelemre, a betegségekre, de ölni is tud, vagy, ahogy Bosnyák Sándor írja, „egyben a Halál országa is”. Egykor sok idős ember ment önként a halálba a segítségével; a jelenségről sepsi-bükszádi származású Kossuth-díjas írónk, Sántha Ferenc írt megható novellát *Sokan voltunk* címmel. Szerelmi bánatukban fiatalok is előszeretettel ölték magukat a mofettába; erről szól Gárdonyi *A székely ember még a halállal is viccelődik* című novellája. Természetesen Jókai sem maradhatott ki a sorból; ő a Pokol tornácáról, a Büdös-barlangról írja: „a barlangszáda körül sárgán van zománcozva szikla és padmaly; mint penész, úgy lepi be a halaványsárga nyirok az egész környéket. S a bejárat előtt reszketni látszik a lég, mint délibáb: a kövek táncolni látszanak; az örökké nyitott kapu reszket, és a föld maga libeg-lobog. Itt van a pokol tornáca.” Fodor Sándor *Büdösgödör* című kisregényében a megszemélyesített gödör gyógyít, fiatalít, de nem öl, de Jósika Miklós, Nyirő József műveiben is történik említés e jelenségről. Végezetül álljon itt néhány verssor a tusnádfürdői Kovács-féle kénüreg „gyógyhatásáról” (a rigmus az említett mofetta falán is olvasható):

Kovács doktor бүдös lyuka,
Meggyógyít, ha beteg vagy,
Feküdj le a fenekére,
S nem kell kenyér jövőre.

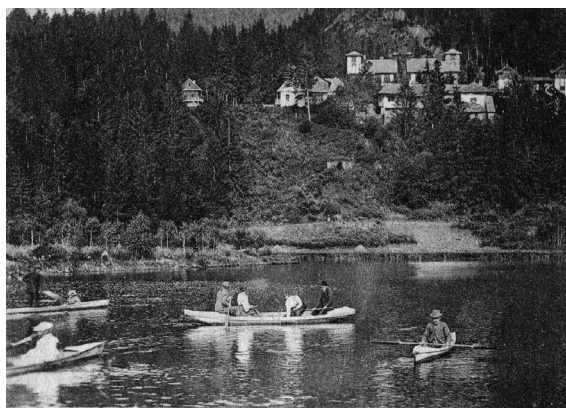
Kovács Károly Бүдös lika,
Mit adhatna egyebet,
Hajolj le a fenekére,
S nem eszel több kenyeret.
Kovácsnak a бүдös lika
A rehomát meggyógyítja,
Ha nem gyógyulsz ki belőle,
Simulj le fenekére,
S nem kell kenyér jövőre.

Mindezt ingyen, бёрmentve kapjuk: a természetben található бүдös-gödrök, gözlők, mofetták nagy része az év és a nap bármely pontján térítés nélkül látogatható és használható. A szocializmus éveiben az ismertebb fürdőkön a – így a csíkszentimrei Бүдösfürdőn vagy Hargita-fürdőn – a fürdőszezonban fiatal orvosok vigyázták a mofettázó betegeket, tanáccsal látták el őket, de ez a jó szokás a gyógyszergyártóknak köszönhetően mostanra elmaradt: ma már ki-ki a maga doktora.

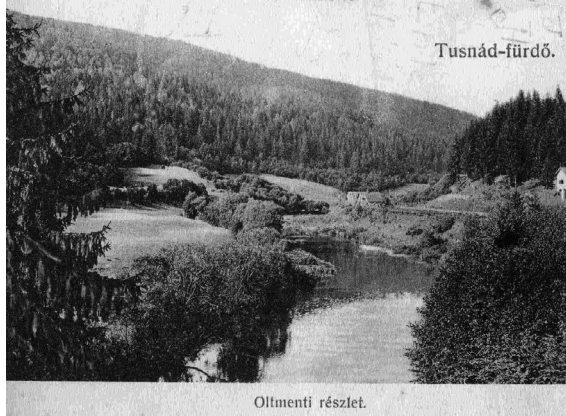
IRODALOM

- Bányai János: *A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai*. Odorhei, 1938, Könyvnyomda R.-T.
- Dávid József (szerk.): *Székelyföld írásban és képen*. Budapest, 1941, „Kaláka” ny.
- Hankó Vilmos: *Székelyföld*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó.
- Incze Réka – Jánosi Csaba – Kisgyörgy Zoltán – Tatár Mária: *Székelyföldi mofettás könyv*. Sepsiszentgyörgy, 2017, Háromszék Vármegye Kiadó.
- Jánosi Csaba – Berszán József – Péter Éva: A Csomád-hegység ásványvizes fürdői. *Acta Siculica*, 2011, Sepsiszentgyörgy, 41–56. p.
- Jánosi Csaba – Berszán József – Péter Éva: *Székelyföld fürdői*. Csíkszereda, 2013, Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület.
- Jánosi Csaba – Péter Éva: A Csomád-Bүдös hegycsoport felszíni vizei. *Csíki Zöld Füzetek*, 1995, Csíkszereda, 41–55. p.

- Jánosi Csaba – Péter Éva (szerk.): *Székelyföld borvizei*. Csíkszereda, 2009, Polgár-Társ Alapítvány – Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület.
- Karátson Dávid – Veres Daniel – Gertisser Ralf – Magyar Enikő – Jánosi Csaba – Hambach Ulrich (szerk.): *A Kárpátok legfiatalabb tűzhányója, a Csomád*. Barót, 2023, Tortoma Kiadó.
- Kisgyörgy Zoltán: *Háromszéki borvizeskönyv*. Sepsiszentgyörgy, 2013, Háromszék Vármegye.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Pest, 1869, Ráth Mór kiadása.
- Pesty Frigyes: *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége I–II*. Budapest–Sepsiszentgyörgy, 2012, 2013, Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum.

Csónakázó-tó.

Tusnád-fürdő.

Olmenti részlet.

Incze Réka

BÁNYAI JÁNOS EMLÉKEZETE

BEVEZETÉS

Néhány évvel ezelőtt, amikor a disszertációm¹ az utolsó simításokat végeztem, úgy éreztem, hogy a szakmai információkon túl megosztanék az olvasókkal néhány gondolatot a doktori kutatásom időszakából is. Így került a dolgozat végére egy *Utószó helyett* című írás, amelyben többek között arról is beszámoltam, milyen különleges emberekkel kerültem kapcsolatba így vagy úgy kutatásaim során. Az egyik ilyen tudós Bányai János (1886. november 6. – 1971. május 13.) volt, Wanek Ferenc véleménye szerint Székelyföld legnagyobb geológusa.² Noha személyesen soha nem találkozhattam vele, különböző munkáit olvasgatva gyakran tűnt úgy, mintha az általam (is) megfogalmazott kérdésekre válaszolna oly módon, hogy számomra ismerős viszonyítási rendszert, megközelítést használ.

Bányaival – földrajzi vonatkozásban, illetve érdeklődésünket tekintve –, körülbelül egy évszázadnyi eltolódással, meglehetősen hasonló utat jártunk be. Ő is Kézdivásárhelyen született, és háromszéki diákévei után szintén Kolozsváron, majd Budapesten és Szegeden folytatta tanulmányait. Számára is meghatározó volt szakmailag az az időszak, amit ezt követően Németországban töltött. Végül egyet sem fogadott el a felajánlott külföldi munkalehetőségek közül: helyett úgy döntött, inkább itthon dolgozik tovább. A tudományos munka mellett az oktatás és a publikálás is fontos volt számára, azonban legjelentősebb nexusnak kettőnk között az ásványvizek és gázömlések, valamint a fürdőkultúra iránt tanúsított kiemelt figyelmet tartom. Különféle tanulmányait lapozgatva végül egyre inkább az ember kezdett érdekelni

-
- 1 Incze Réka: *Természetes és mesterséges radioaktivitás Kovászna megyében- környezet és egészségügyi vetületek.* [Aspecte de mediu și sănătate umană, din perspectiva radioactivității naturale și artificiale în județul Covasna.] Doktori értekezés. Kolozsvár, 2017, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Környezettudományi és Környezetmérnöki Kar, 130. p.
 - 2 Wanek Ferenc: Székelyföldi geológustalálkozó Bányai János emlékezetének jegyében. *Örökségünk. Történelem – Népelet – Néphagyomány.* III. évf. (2009) 4. sz., 2–3. p.

az írások mögött: az, hogy ki volt ez a szerteágazó tudású személy, aki felbecsülhetetlen értékű tárgyi hagyatékát a székelyudvarhelyi múzeumnak adományozta, és akinek szellemi öröksége mindannyiunkat gazdagít.

BÁNYAI MUNKÁSSÁGA

Bányai jelentősebb életeseményeiről, szakmai tevékenységéről és fontosabb munkáiról számos írás látott napvilágot.³ Mielőtt ezekről szót ejtenénk, érdemes röviden kitérnünk arra a közegre is, amelyben tudósként dolgozott. Az I. világhárorút követő időszak szakemberei közül mindenképpen meg kell említenünk Szádeczky-Kardoss Gyulát, a Kolozsvári Tudományegyetem geológus professzorát, valamint három kiemelkedő középiskolai tanárt: Balogh Ernőt, Török Zoltán és Tulogdy Jánost. Csíky Gábor azt írja róluk, ők voltak „a magyar geológus társadalom nagy nemzedéke [...] mint az erdélyi föld legjobb ismerői és tanítói, lankadatlan hittel és helytállással oktatták és nevelték a természet és tudományai szeretetére és megismerésére a két világháború közötti időkben a fiatal nemzedékeket.”⁴ Maga Bányai több mint száz tanulmányt, valamint körülbelül ötszáz ismeretterjesztő jellegű írást publikált, emellett pedig változatos szakmai és közösségépítő tevékenységeket folytatott. A magyar és román mellett közölt francia és német nyelven is, szövegeit pedig olykor Siculusként vagy Székely Tivadarként szignálta.

Szerteágazó életművének mondhatni központi témaköre a Hargita–Görgény–Kelemen vulkanikus vonulathoz kapcsolódó ásványvízforrások és gázömlések tanulmányozása volt. Első, ásványvizekkel foglalkozó tanulmánya, az *Adatok a hargitai ásványvizek geológiájához* 1929-ben jelent meg a Székely Nemzeti Múzeum *Emlékkönyvében*, és további munkásságának jelentős része is az ásványvizek és mofetták kutatásához kapcsolódik. Emellett írt az iszapvulkánokról, gyógyiszapokról és

3 Kónya Ádám: Dr. Bányai János (1886–1971). *Földrajzi Közlemények*, 1971. 2–3. sz. 235–236. p.; Vofkori László: Bányai János tudományos hagyatéka. *Művelődés*, 1974. 4. sz. 51–52. p.; Kisgyörgy Zoltán: Dr. Bányai János emlékezete. *Földtani Közöny*, 1973. 103. kötet, 2. Füzet, 117–122. p.; Csíky Gábor: Bányai János a Székelyföld kutatója és hűséges fia. (Születése 100. évfordulóján). In Csíky Gábor (szerk.): *Földtani tudománytörténeti évkönyv 1985–86*. Kézirat. Budapest, 1990, 64–82. p.

4 Csíky: i. m.

gyógylapokról is. Székelyföldre leendő fürdőországként tekintett: a kutató geológus és hidrológus perspektíváján túl egy korszerű és gazdaságos – mai szóhasználattal élve: fenntartható – fürdőélet kialakításán, fejlesztésén fáradozott.⁵

1947-ben nyugdíjba vonult, ez azonban korántsem jelentette munkásságának megszakadását: az erdélyi fürdőkultúra szempontjából talán legjelentősebb könyvet, a *Magyar Autonóm Tartománybeli ásványvizek és gázömlések: ásványvizek és természetes gázok kémiai, radiológiai, geológiai és fiziológiai vizsgálatát*, amelynek egyik társszerzője, 1957-ben – tehát nyugdíjas éveiben – adták ki Bukarestben. A könyv megjelenését követően Kelemen Lajos és Kós Károly mellett az akkori romániai magyar szellemi élet kiemelkedő egyéniségeként Bányai is külön személyi nyugdíjban és állami kitüntetésben részesült.⁶

Amellett, hogy kutatóként dolgozott, Magyarországon és Romániában is számos szakmai közösségnek – így például a bukaresti Földtani Intézetnek, a Kelet-Magyarországi és Erdélyrészi Fürdők Szövetségének, az Erdélyi Múzeum-Egyletnek, a Mérnöki Kamarának, az Országos Természetvédelmi Tanácsnak, valamint a Hidrológiai és Földrajzi Társaságnak – is aktív szereplője volt. Szaktudományi munkássága elismeréséül 1928-ban elnyerte a budapesti Természettudományi Társulat Bugát Pál-díját, 1965-ben pedig megkapta a Földtani Társulat Aranydiplomáját. Elvállalta az Orbán Balázs Borvízkutató Központ elindítását is, ebben azonban a II. világháború kitörése megakadályozta őt. 1931–1944 között a havonta megjelenő *Székelység* című honismereti folyóirat szerkesztőjeként dolgozott; székelyföldi geológiai kutatásainak eredményei a folyóirat mellékleteként jelentek meg. Az itt közölt anyagok főleg a hasznosítható ásványi nyersanyagokkal és a fürdőélet fellendítésének kérdéseivel foglalkoztak – Bányai a későbbiekben ezekből állította össze 1938-ban kiadott, *A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai* című munkáját. 1929-től – a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum fennállásának 50. évfordulóján tartott jubileumi tudományos ülészakot követően – nyaranta megszervezte az ún. Hargita-expedíciókat is, amelyeken a Székelyföldet megismerni és kutatni akaró tudósok, tanárok, egyetemisták és természetbarátok

5 Uo.

6 Uo.

vettek részt. Ennek a körülbelül húsz tagot számláló kutatócsoportnak a vezetője Szádeczky-Kardoss Gyula professzor volt.

HÉTKÖZNAPOK ÉS ÜNNEPEK A BÁNYAI CSALÁDBAN

Bármennyire is népszerű volt tudósként, emberként meglehetősen kevesen ismerték Bányai Jánost. Az köztudott volt róla, hogy figyelme már gyermekkorában a természettudományok felé fordult, és rendszerint nagy lelkesedéssel számolt be arról is, hogy már fiatalon járt Fortyogófürdőnél, a torjai büdösbarlangnál és más háromszéki borvízforrásoknál, gázömléseknél.⁷ Ezek az utak döntően befolyásolták a természettudományokhoz, azokon belül is a geológiához való vonzódásának kialakulását, és kétségtelenül kihatottak pályaválasztására is. Ismerősei nagy tudású, szerény, szorgalmas és következetes emberként írták le, többnyire olyan tulajdonságait emelve ki, amelyek főként szakmaiságához kötődtek. Tulogdy János például így vélekedett róla: „Orbán Balázs óta a Székelyföld legszorgalmasabb kutatója, legkiválóbb ismerője”. E vélekedésekből azonban nem derült ki, milyenek lehettek a hétköznapijai, ünnepei, milyen volt a napi vagy heti rutinja, hogyan viselkedett családjá, illetve barátai körében, és honnan merített ihletet, erőt évtizedeken keresztül. Kérdéseim jelentős részére végül unokájától és a dédunokájától kaptam választ Zsombori Vilmos segítségével, aki közeli viszonyt ápol a családdal, és készségesen segített felvenni a kapcsolatot a leszármazottakkal. Az első beszélgetésre az unokával – őt szintén Bányai Jánosnak hívják – Marosszentgyörgyön került sor, a találkozást pedig stílusosan egy gyógyfürdős programmal kapcsoltuk össze (a marosszentgyörgyi sós vizet és iszapot már a 19. század végétől hasznosítják ilyen célokra). Különös érzés volt kezét fogni a legifjabb Bányáival, akinél aligha akad alkalmasabb személy arra, hogy Bányai Jánost mint embert bemutassa: egyrészt azért, mert ő maga háromgenerációs családban nőtt fel, tulajdonképpen együtt a nagyszülőkkel, másrészt pedig, mert szakmailag sem elfogult vele szemben, hiszen teljesen más területen, informatikusként dolgozik. Mint mesélte, nagyapja azt szerette volna, ha ő öröklí meg a szakmáját: alig kezdte el az első osztályt, máris egy teljes ásványgyűjteményt kapott tőle, azzal a

7 Dobos Irma: Emlékezés az erdélyi ásványvíz élenjáró kutatójára: Bányai János hidrogeológusra. *Hidrologiai tájékoztató*, 2011. 1. sz. 6–7. p.

magyarázattal, hogy most már iskolás, kezdjen kissé komolyabban tanulni. A gyűjtemény egy mives falárában kapott helyet, amit a nagyapa saját kezűleg készített, ugyanis gyakran és szépen rajzolt, festett és barkácsolt.

Otthon a gazdag ásványgyűjteményen túl is bőven lett volna mit tanulni: a ház tele volt könyvekkel, kőzetekkel és egyéb természeti kincsekkel, valamint néprajzi tárgyakkal, amelyeket a nagyapa gondosan és gyakran rendezgetett. Emellett a család rendszeresen – hetente akár többször is – kirándult közeli helyekre (például a Csicsér, Budvár, Szarkakő voltak ilyenek), és a túrák alatt szintén sok természettudományos magyarázat hangzott el. Ezeken a kirándulásokon rendszerint a kézdivásárhelyi származású nagyanya, Bányai (születési nevén: Solyom) Edit is részt vett. Az unoka szerint gyerekként már-már kínos volt látnia, hogy mennyire gondosan vigyáz a természetre nagyapja. Mindez a '60-as években történt: ekkoriban még barátok is gyakran látogatták a családot. Ilyenkor az öregek együtt kártyáztak, és a legifjabb Bányainak néha az volt az érzése, mintha nagyszülei valamiféle külön világban élnének, ami csak számukra hozzáférhető.

Bányai János a hétköznapokban nagyon szigorú ember volt, különösen, ha tanulásról volt szó. Gyakran kikérdezte unokájától az aznapi leckét, és ha például az egyszer is elakadt egy hosszabb vers felmondása során, kezdhette előlről a tanulást, és később a nagyapa újra ellenőrizte az eredményt. Amolyan igazi régi vágású tanár volt, aki a büntetésnek legalább akkora fontosságot tulajdonított, mint a jutalmazásnak. Ugyanez a szigorúság érvényesült az életmód, illetve az egészséges táplálkozás tekintetében is: Bányai nem ivott, nem kávézott és nem cigarettázott, és húst is csak mértékkel (általában vasárnap és ünnepnapokon) fogyasztott. Kedvenc étele hétköznapokon a rakott krumpli, kedvenc édessége pedig a zserbó volt. Bár a család telente úgy próbált spórolni a fűtéssel, hogy közösen használták ugyanazokat a helyiségeket, a nagyszülők és a szülők még ilyenkor is külön konyhát vezettek.

A kirándulások mellett a Bányai nagyszülők másik jellegzetes tulajdonsága, az unoka elbeszélése szerint, a zenéhez fűződő viszonyulásuk volt: nem csupán fogyasztották a muzsikát, hanem maguk is rendelkeztek zenei képzettséggel, olyannyira, hogy ünnepnapokon amolyan családi koncerteket tartottak: Edit mama klasszikus darabokat énekelt, amiket a nagyapa zongorán, a fia – az interjúalany édesapja – csellón

kísért. „Szívesen idézem fel ezeket a gyermekkori eseményeket, érzéseket – így az unoka –, csendes perceimben a rengeteg közös élmény, emlékkép olykor Bach, Mozart vagy Händel egy-egy dallamával együtt ötlik fel bennem.”

„ANGYALOK ÉS ÜDVÖZÜLT LELKEK TÁRSASÁGÁBAN”

A leszármazottakkal folytatott következő beszélgetésre Székelyudvarhelyen került sor, halottak napján, ugyanis Bányai János az itteni református temetőben nyugszik. (Temetésén a kor geológusnemzedékének nevében az akkor még ifjú, ma már Zoli bácsiként ismert Kisgyörgy Zoltán mondott búcsúbeszédet.⁸) A temető bejáratánál elhelyezett térképen, amelyen a jeles emberek sírhelyeit tüntették fel, természetesen Bányai sírja is szerepel, de mi nem a tájékoztatóra, hanem az utódok kalauzolására hagyatkozunk. A család által hozott gertyák és krizantémok mellett a sírra helyezett számos virág is jelezte, hogy évente hány meg hány magánszemély és intézmény rója le itt tiszteletteljes kegyeletét.

A korábban említett unoka ezúttal fiával, Bányai Attilával érkezett. Miközben elidőztünk a temetőben, a Bányai-családfa is szóba került. A híres nagypapa Binder János és Szotyori Ilona gyerekeként született, és eredetileg Binder János Tivadar névre keresztelték, azonban családnevét – részben hivatása miatt,

Négy generáció: jobb oldalt Bányai János, a tudós unokája, bal oldalt pedig Bányai Attila, az egyik dédunoka látható a sírnál, ahol Bányai feleségével, fiával és menyével pihen. (Fotó: Incze Réka)

részben hasonló nevű anyai rokonsága családnevéből inspirálódva – 1905-ben Bányaira magyarosította (a család a Binder nevet – a korábbi Kádár családnév helyett – a brassói szászoktól kapta). Sólyom Edittel (a későbbi Edit mamával) kötött házasságából három gyermeke született: János, Edit és Éva. A legnagyobb, János még Abrudbányán látta meg a napvilágot, ugyanis ekkor Bányai még ott tanított (ugyanis tanári pályájának kezdete az említett településhez kapcsolódik). A fiú felnőve Hegyi Évát vette nőül; ebből a frigyből született a kérdéseinkre készségesen válaszoló unoka, azaz a legifjabb Bányai János, akinek három gyereke és hat unokája van. A leszármazottak többsége Marosvásárhelyen, Kolozsváron és az említett két város környékén él, néhányan azonban Magyarországon, illetve Angliában laknak.

A TUDÓS, AKIRŐL UTCÁT, ISKOLÁT NEVEZTEK EL

Bányai János életének második felét, mintegy 40 évet a tudományos központoknak helyet adó nagyobb városoktól távol, viszonylagos elszigeteltségben élte le Udvarhelyszéken. Sokoldalú munkássága mellett azonban – vagy éppen annak köszönhetően – a szakmai körökkel és a helyi közösséggel egyaránt jó kapcsolatokat alakított ki. Amolyan egyszemélyes tudományos és szellemi központként működve korának számos jelentős személyiségével folytatott levelezést. Közel 60 évnyi szakmai munkájának elismeréseként Székelyudvarhelyen iskolát neveztek el róla; a Bányai János Műszaki Szakközépiskola ma Hargita megye egyik legnagyobb szakképző intézménye (korábban 1-es számú ipari líceumnak hívták). A Bányai-leszármazottak is elkísértek ide, ahol Feleki Csaba igazgató fogadott bennünket. Elmondása szerint a körülbelül 2 ha területen fekvő tanintézményben közel 500 diák tanul különböző szakmákat (többek között számítógépkezelői, villanszerelői, fodrász és kozmetikus képesítést lehet itt szerezni, de a kínálatban a fa- és fémmegmunkálás – például CNC gépkezelői képesítés – is szerepel). A felsoroltak mellett az iskolában sportosztály és fenőttképzés is működik. Az intézmény modernizálásának elindítása a korábbi igazgató, id. Szakács-Paál István nevéhez fűződik. Feleki Csaba arról is beszélt, hogy rendszeresen megszervezik a Bányai Napokat. Ilyenkor – számos egyéb rendezvény mellett – megemlékeznek az iskola névadójáról, és az eseményre általában meghívják a leszármazottakat is. Az ükunoka mindehhez annyit fűzött hozzá, hogy az erdélyi fiatalok

körében dédapja munkásságát alig ismeri valaki, és legfennebb csak Udvarhelyen vagy szakmai körökben kérdeznak rá olykor, hogy van-e köze a hasonló családnevű tudóshoz. Bányai János nevét azonban nemcsak az iskola, hanem egy kovamoszat, az *Amphora Banyaiana*, valamint Udvarhelyen a háza melletti utca is viseli. A tudós egykori otthona a stadion szomszédságában, a róla elnevezett és a Mihai Eminescu utca kereszteződésénél található, ez az ingatlan azonban ma már nincs a család birtokában. Végezetül elevenítsünk fel egy Bányai professzorhoz és a névadáshoz fűződő anekdotát is. Ez a dobostortapálhoz kötődik, amelyet ő nevezett el így.⁹ A szóban forgó kőzet rétegződése és színe valóban nagyon hasonlít az említett cukrászsüteményhez, de egy másik székely származású tudós, Pávai Vajna Ferenc ennek ellenére sem tartotta szerencsésnek az elnevezést. A két tudós vitájára állítólag éppen Székelyudvarhelyen került sor, mégpedig úgy, hogy az inkriminált kőzet mellé szemléltetés gyanánt egy szelet dobostortát is tettek. A beszélgetés közben Pávai professzor egyszer csak úgy döntött, megkóstolja a süteményt, azonban mit sem sejtve, a kőzetet emelte a szájához. A vita tulajdonképpen ezzel el is dőlt: Pávai jót nevetett saját tévedésén, és elfogadta a megnevezést.

UTÓSZÓ HELYETT

A 2016-ban megtartott XVIII. Székelyföldi Geológus Konferencia alkamával, Bányai József születésének 130. és halálának 45. évfordulóján egy fekete márványtáblát lepleztek le a tudós kézdivásárhelyi, a Kanta utca 13. szám alatt található szülőházának homlokzatán. Bányai emlékét – mint az eddigiekből is láthattuk – nem csupán ez a márványtábla őrzi: írt róla Kisgyörgy Zoltán, Jánosi Csaba, Wanek Ferenc, Kónya Ádám, Vofkori László, Csíky Gábor, Hermann Gusztáv Mihály, Kristó András, Boér Hunor és sokan mások. Bisztray Ádám szerint „félíg tudós, félíg tanár s kicsit varázsló” volt, és azt hiszem, én is valami hasonlót gondolok a személyéről. Aki a róla szóló írásokat fellapozza, láthatja, hogy az egyes szerzők más-más szempontok szerint közelítettek a tudóshoz és munkásságához, azonban minél több részletre derül fény vele kapcsolatban, annál közelebb jutunk ahhoz, hogy róla

9 Boér Hunor: Bányai János, a székelyföldi építő. *Honismeret*. 39. évf. (2011) 6. sz. 17-19. p.

és tevékenységéről hitelesebb képet alkossunk. Mindebben számos forrás lehet a segítségünkre. A Haáz Rezső Múzeum honlapján rövid ismertetőt olvashatunk az intézményben megtekinthető Bányai-emlék-szobáról, Székelykeresztúr város honlapján pedig elsősorban tanárként emlékeznek rá (természettudományt, mezőgazdaságtant és kézimunkát tanított itt). A néhai tudós neve különféle elektronikus adatbázisokban – például a *Hargita Megyei Személyiségek Adatbázisában*, az *Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtárban* – is feltűnik, de a *Liget*¹⁰ vagy az *Erdélyi Gyopár*¹¹ lapjai is találkozhatunk vele. A Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület a Bethlen Gábor Alap támogatásával a közelmúltban öt nagyméretű posztert készített, amelyek segítségével a tusnádi Borvíz Múzeumban mutatják be az utolsó székely polihisztor életét, és a borszéki Borvíz Múzeumban is sok vele kapcsolatos információt tudhatunk meg róla. Kőzet-, ásvány- és kővületgyűjteményének egy részét a szejkelfürdői borvízmúzeumban tekinthetjük meg. Meglehetősen sokat írt az ásványvizekről, amelyek kapcsán egy tematikus térképet is szerkesztett, ez a munkája azonban – bár tulajdonképpen egy erről a kérdésről írt kézikönyv fejezeteként is megállná a helyét – mindmáig nem került kiadásra, mint ahogy értékes kézirat hagyatéka feldolgozása is várat még magára.¹² Ahogyan egykoron lapos fém poharával ő a forrásvizekből merített, valahogy ahhoz hasonlóan meríthetünk mi is inspirációt és motivációt Bányai János írásaiból, tárgyi hagyatékából, valamint a róla fennmaradt emlékekből.

-
- 10 Katona Zoltán: A Hargita geológusa: Bányai János. 2021. május 17. <https://liget.ro/regmult/a-hargita-geologusa-banyai-janos#> (Utolsó letöltés: 2023. 11. 06.)
 - 11 Jánosi Csaba: Dr. Bányai János, az ásványvízkutató. *Erdélyi Gyopár*, 2023. 1. sz. 16–18. p.
 - 12 Bárdi Nándor: Bányai János kézirat hagyatéka a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban, 2020. https://adatbank.ro/html/cim_pdf2573.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 11. 06)

Nagy Benedek

**AZ ERDÉLYI FÜRDŐHELYEK
MARKETINGTEVÉKENYSÉGEI
A 19. SZÁZADBAN ÉS MA**

A TARTALOM ÉS A FORMA VÁLTOZÁSAI

Jelen tanulmány egyrészt azon történeti munkák szintézise, amelyek az erdélyi fürdők történetét dolgozzák fel, másrészt a korszak marketingeszközeit, a fürdőélet napjainkig történő evolúcióját is igyekeznek áttekinteni. Az erdélyi fürdők 17–18. századi helyzetéből kiindulva részletesen vizsgálja ezek 19. századi helyét és szerepét a reformkori, majd dualizmus kori Magyarországon, egyúttal pedig igyekeznek rámutatni arra, hogy e fürdők – bár a Monarchia-beli, de főleg más európai, hasonló fürdőkhöz képest némileg megkésve indultak fejlődésnek – viszonylag gyorsan és jól átvették a fürdőkultúra fontosabb elemeit. A marketingeszközök terén három fontosabb tényezőcsoportot azonosítunk és mutatunk be – a presztizsértékű látogatásokat, a publikált tudományos (és egyéb) dolgozatok hatását, valamint a tulajdonképpeni reklámokat, hirdetések és képeslapokat. Az utolsó rész a 20. századi átalakulásokat – és ezzel az áttekintett korszakra jellemző fürdőélet megszűnését – vázolja fel.

BEVEZETŐ

Az, hogy Erdély ásványi kincsekben gazdag, olyan közhelyszerű – és néha meglehetősen rezignált színezettel elhangzó – megállapítás, melyet kutatóktól, előljáróktól és újságíróktól egyaránt hallhatunk. Az említett természeti adottságok kihasználtsága, turizmusban való értékesítése mindig csak részlegesen valósult meg, és általában elmaradt a tőlünk nyugatra fekvő, magasabb fürdőkultúrával rendelkező országokétól. Az is ismeretes – különösen a szakmabeliek számára –, hogy az itt fellelhető ásványi kincsek meglehetősen változatosak: a sós vizektől és sóbányáktól a különböző összetételű ásványvizeken keresztül a mofettáig sokféle olyan erőforrás található a régióban, amelyet a gyógyászatban és a turizmusban egyaránt lehet hasznosítani. Az utóbbi

évtizedek jelentősen átrendezték a szocializmus által meghatározott, államilag finanszírozott és felépített rendszert: új szereplők jelentek meg a színen, desztinációk sülyedtek el, a gyógyturizmus és az egészségturisztika kínálatpalettáján pedig új igények és kommunikációs módozatok hódítottak teret. Sajnos a közelmúltban az építészeti összhang a legtöbb üdülőhelyen nagyon látványosan megbomlott: a századfordulós villák és fürdőépületek emberi léptékét először a szocreál betontömbök váltották fel, majd a rendszerváltás után a legkülönbélebb szállodák, panziók és más célú építmények jelentek meg, amelyek legtöbbször sem szín- és formavilágukkal, sem pedig méreteikkel nem igazodtak az üdülőhelyi kultúra és a természeti környezet által meghatározott tájképi rendszerhez vagy hagyományokhoz. Ugyanakkor sokat változott a kommunikációs kultúra is. A világháborúk előtti időszakban már megjelentek a nyomtatott anyagok, főként képeslapok és fizetett hirdetések, de az útikönyvek, tudományos dolgozatok vagy éppen a közismert személyiségek látogatásai is meghatározó jelentőségűek voltak a közvélemény formálásában. A szocializmus irányított és cenzúrázott világában a kommunikációnak minimális szerep jutott: ebben az időszakban nem a meggyőzés, hanem a hozzáférhetőség kérdése volt az elsődleges. A '90-es években a nyomtatott anyagok, prospektusok, térképek, szórólapok határozták meg az eszközállományt, bár ezek is csak sporadikusan, többnyire magánvállalkozások és civil szervezetek alkalmi ténykedésének eredményeként készültek, jószerint összefüggő stratégia nélkül. Az ezredforduló után fokozatosan jelentek meg a különféle elektronikus közlési formák – főként a világháló terjedésének köszönhetően, de ide sorolhatók például a CD-re írt katalógusok, illetve a települési és vállalkozási weboldalak is. Ezek még egyirányú, csupán tájékoztatási funkcióra alkalmas felületek, de a digitális világ fejlődése révén a 21. század második évtizedére valószínűleg már ennél jóval változatosabb kommunikációs formák hatolnak be a turizmus világába is. Közben maga a gyógyturizmus is professzionizálódik, Szovátán, Kovásznán, Tusnádfürdön (és máshol is) egyre jobb gyógyszállodák, wellness funkciójú bázisok, természeti tényezőkre és orvosi, gyógyászati szaktudásra is alapozott szolgáltatások jelennek meg – persze még mindig csak szigetszerűen, mivel legtöbb helyen csak a szálláshelyfunkció áll rendelkezésre, némi étkezéssel és „házon belüli” egészségturisztikai szolgáltatással kiegészítve.

A következőkben azt szeretnénk megvizsgálni, milyen változásokon ment keresztül az erdélyi fürdőzés – és főként annak kommunikációs dimenziója – az elmúlt két évszázadban, egészen napjainkig: a fürdőéletről szóló anyagok és kommunikációs eszközök tanulmányozása által pedig a változó és a kevésbé változó tényezőkre szeretnénk rámutatni. Azt feltételezzük, hogy kezdetben, az erdélyi fürdőkultúra kialakulásának fénykorában a különféle szolgáltatások – és a marketingkommunikáció is – jobban kapcsolódtak a rendelkezésre álló természeti gyógytényezőkhöz. Napjainkra ezt a gyakorlatot több szempont határozza meg – emiatt diffúzabb is –, és a tényleges gyógyászat a fürdőkről és a desztinációkról szóló üzenetek tartalmában és a termékek kialakításában is egyre inkább veszít korábbi vonzerejéből.

ELŐZMÉNYEK: A 17–18. SZÁZAD FÜRDŐÉLETE

A 17–18. század során meglehetősen erős fürdőellenes hangulat terjedt el Nyugat-Európában. A polgárosodás kezdete, a prűdebb erkölcsi felfogás is lehetett az oka annak, hogy az emberek a fürdőzés kapcsán egyre jobban tartottak a különféle betegségek – például a vérbaj – terjedésének veszélyétől. Ezzel egyidejűleg – részben az empirikus megfigyeléseknek, részben pedig a fejlődő vízelemzéseknek köszönhetően, de általában amiatt, hogy sikerült alaposabban megismerni a kémiai elemek élettani hatását – elterjedt az ásványvizek ivókúra céljából történő felhasználása.¹ A felvilágosodás kora már a 18. század közepétől egyre több figyelmet szentelt az ásványvizek összetételének és élettani hatásainak, és ez természetesen Magyarországon sem történt másként. Mária Terézia idejében a nagyszombati egyetemen elkezdődött az orvosképzés (1769), 1772-ben pedig H. J. Crantz a királynő megbízásából először vette számba a birodalom egészségügyi szempontból értékes forrásait.² Ugyanehhez az időszakhoz köthető az is, hogy bizonyos városokban kezdték kereskedelmi célból forgalmazni a különféle ásványvizeket. A fürdőzést fokozatosan lehetővé tevő átalakulás – főként a fürdőhelyekre való utazás és a társasági étellel egybekötött kúrák, ivókúrák alkalmazása – egyelőre az ország nyugati

1 Imecs-Magdó Eszter: Egy állami beruházás története vidéken – a vizaknai gyógyfürdő kiépítése. In Rüszt-Fogarasi Enikő (szerk.): *Fürdőélet Erdélyben*. Kolozsvár, 2016, Egyetemi Műhely Kiadó.

2 Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Budapest, 1999, Holnap Kiadó.

felére volt jellemző. Erdélyben a fejedelemség kora után még zavaros idők jártak: a régió, ahová a különféle fejlesztések is nehezebben jutottak el, viszonylag elmaradottnak volt mondható. Az erdélyi utak jóval több nehézséget jelentettek az utazónak, mint az alföldiek, a szétaprózott birtokviszonyok pedig – különösen Erdély keleti felében, Székelyföldön – jellemzően inkább a kis és közepes méretű fürdők megjelenésének kedveztek. A tárgyalt időszakban csupán Algyógy, Herkulesfürdő és a Nagyvárad melletti Szentmárton (a mai Félixfürdő) község fürdője számított fejlettebbnek. Kezdetben csupán a nemesség próbálgatta a divatosná váló tavaszi tisztítókúrákat, amelyek általában a reggeli órákban, 4-5 liter „savanyúvíz” – esetenként pedig más víz és hashajtó szerek – elfogyasztásával kezdődtek, és amelyekhez néha fürdőzés, illetve a nem teljesen veszélytelen érvágás is társult. Az ivókúra fürdőzéssel szembeni elsőbbségére derül fény abból a korabeli utazási naplóból is, amelynek szerzője három hétnyi fürdön való tartózkodása alatt naponta folytatott ivókúrát, de csak háromszor fürdött meg, hogy lábfájását gyógyítsa.³

Az egészségügyi és a fürdőügyi szabályozások II. József uralkodása idején is folytatódtak. A fürdőfejlesztés állami feladattá vált, akárcsak a vizelemzések és források befogása, illetve esetenként a palackozás fejlesztése is. A kor divatja is meghatározta az utazással, ezen belül pedig a fürdőhelyekkel szembeni viszonyt. Maga a természetfelfogás is átalakult: a hegyvidék vagy az erdő a korábbi veszélyes, sötét, akár természetfeletti vagy mitikus térdimenzióból⁴ fokozatosan egy másik dimenzióba került át, ennek során pedig a jó értelemben vett ősiség és a természetesség lakhelyévé vált, gyógyító, kozmikus és szakrális erők otthonává, amelyet fel kell fedezni, igénybe lehet venni, és látványos elemeit akár élvezni is szabad. A polgári középosztály ugyanakkor azt is felismerte, hogy az idegenben tartózkodás, az utazás mint létforma új kapcsolatok, ismeretségek megszerzésének lehetőségét is magában hordozza. Az említett változásoknak köszönhetően a fejlődő fürdőhelyek fokozatosan már nemcsak spártai ivókúrákat, hanem egyre színe-

3 Fehér Andrea: Fürdőkultúra a 18. századi erdélyi emlékiratokban. In Rüszt-Fogarasi Enikő (szerk.): *Fürdőélet Erdélyben*. Kolozsvár, 2016, Egyetemi Műhely Kiadó.

4 John Aberth: *An Environmental History of the Middle Ages. The Crucible of Nature*. London, 2013, Routledge.

sebb társasági életet és egyre változatosabb szórakozási lehetőségeket is nyújtottak látogatóiknak ott-tartózkodásuk időtartamára.

Megfigyelhető, hogy a birodalomban a természet iránti rajongás és a tudományos megközelítés igénye néha ütközött a túlbuzgó vallásos-katolikus szemlélettel, máskor pedig a kultikus misztikusság épült be a vallásos társadalom rendjébe. Ez utóbbira jellemző, hogy a korszak klasszicista építészeti stílusát, az antik világra egyértelműen utaló formavilágát helyenként keresztrel díszítették (jó példa erre a marienbadi Kreuzbrunnen). Természetesen a vallásos érzület mellett babonák is tovább éltek ebben az időszakban. Jó példa erre Herkulesfürdő, ahol a román parasztok a kút vizét mindenféle babonás módon, pl. a szobrokról lekapart porral elvegyítve használták, lehetőleg a reggeli órákban, mert úgy vélték, a forrás szellemei ekkor a legaktívabbak.⁵ Érdeemes megvizsgálni a vallásosság és a gyógyulás között fennálló viszonyt Erdélyben is, ahol a vallási tolerancia ekkor már köztudottan több évszázados múltra tekintett vissza. A régióra jellemző volt a gyógyvizekkel szemben táplált félig vagy egészen vallásos, misztikus viszony, a gyógyulás csodaszerű értelmezése – kijelenthető tehát, hogy a térség lakói valamiféle szakrális jelentőséget is tulajdonítottak az itt előforduló vizeknek. Ez a kultikus viszonyulás helyenként még napjainkban is fellelhető. Félreeső forrásoknál, melyeket többnyire csak helyiek használnak (ilyenek például a Bálványoshoz közeli források, vagy Oroszhegyen az Urusos-kút), a fákra, bokrokra felkötözött színes rongyok arra a régi szokásra utalnak, amely szerint a beteg, sebes végtagot vagy testrészt a gyógyító vízbe mártott ronggyal kell megmosni, de a betegséget hordozó, ártó rongyot a gyógyulásra számító betegnek – ahelyett, hogy hazavinné – ott kell hagynia a forrás környékén.⁶

A székelyföldi ásványvizes lelőhelyek már a 17–18. században ismertek voltak, de csak helyi szinten. A források vegytani elemzése és fejlesztése a 18., de inkább a 19. században kezdődött el. A 18. században csak ritkán és csak kevés erdélyi fürdőhelyre érkeztek

5 Kósa: i. m. 1999.

6 Lásd bővebben Barna Gábor: Szent kutak, szent források a bűcsújáró helyeken. In Barna Gábor: *Vallási néprajzi tanulmányok*. Szeged, 2014, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 61–66. p.; Grynaeus Tamás: Fára aggatott rongyok. In Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet (szerk.): *Test, lélek, természet*. Budapest–Szeged, 2002, Szegedi vallási néprajzi könyvtár 9.

fizetőképes vendégek; mindazok a tehetősebb személyek, akik gyógyulásra vágytak, ekkor még a birodalom más fürdőire igyekeztek. Az egyik jelentős korai fürdőhely Székelyföldön, amely már a 18. század második felében elkezdett kiépülni, Előpatak volt. Először gróf Nemes János királybíró épített nyaralóházat a források közelében 1770-ben, azonban fürdőtársaság és fürdőépületek az említett helyen csak a 19. században létesültek. Egy másik fürdő, amely meglehetősen korán szert tett némi ismertségre, Borszék lehetett. Felfedezését egyes források 1773-ra teszik és gróf Bánfi Dénesnek tulajdonítják, de Orbán Balázs szerint⁷ ez az adat téves, hiszen több dokumentum jelzi, hogy a 18. század korábbi évtizedeiben egyrészt a határőrvidékhez tartozó laktanyák, másrészt fürdőházak is lehettek itt. Bethlen Farkas *Historiája* (1847) említi, hogy 1594-ben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem köszvényes lábát a borszéki Lobogó-forrás vizével kezelte, a vizet pedig vasabroncsos hordókban szállították Gyulafehérvárra. A Borszék mezejeként ismert hely ekkor még nem volt lakott terület, de Erdélyben már ismerték számos forrásának jótékony hatását.⁸ Az igazi fejlesztések 1804 után kezdődnek el, amikor Zimmethausen Antal bécsi geológus vette bérbe a telepet a szárhegyi és ditrói közbirtokosságoktól, és palackozóüzemet létesített ott.

A fentiek mellett több kisebb fürdőhely is kialakult: a mai Uzonka-fürdő helyén a Pisztrangos, a székelyszáldobosi fürdő, Korond község mellett pedig Árcsófürdő, amelynek vizét már a 18. században használták, sőt távolabbi helyekre is szállították. A század közepén a helyet a Molnos család vásárolta meg, és oly módon fejlesztette, hogy a 19. század elejére az erdélyi nemesség egyik kedvenc fürdőhelyévé vált.

Általánosan elmondható, hogy az erdélyi fürdőzés a 18. században még kezdetleges, csak a nemesi sorban élők számára elérhető tevékenység volt, és főleg ivókúrákra szorítkozott. Ürögdi Nagy Ferenc (1804–1876) kolozsvári református kollégiumi tanár megállapítása, amelyet valamikor a 19. század közepén a kovásznai fürdők kapcsán tett utazási naplójában, valószínűleg a korszak más fürdőire is érvényes

7 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból* (Vol. 2). Reprint kiadás. Békéscsaba, 1982, Helikon Kiadó és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése.

8 Farkas Aladár: *Fürdőkultúra és gyógyturizmus Borszéken. A borszéki fürdőélet aranykora*. Borszék, 2018.

lehetett: „A fürdői lakok, ha nem is kényelmesek, de tűrhetőek. Nagyobbára úgy vannak bútorozva, mint azon vendégfogadók, hová ritkán vagy nem is várnak vendéget. A szolgálat restül megy.”⁹

KIBONTAKOZÁS ÉS FÉNYKORSZAK: A HOSSZÚ 19. SZÁZAD

A 19. század a Monarchia fürdőinek igazi fellendülését hozta el. I. Ferenc császár hathatósan támogatta a fürdőfejlesztést; az ő korában indult virágzásnak Karlsbad és Marienbad, Franzensbadot pedig egyenesen róla nevezték el. A Bécs melletti Baden bei Wien, ahol egy század eleji tűzvészt követően jelentős újjáépítési munkálatokra került sor, a császári igények kiemelt célpontjává vált.¹⁰ A korabeli fürdők sokfélék voltak: az egyik végletet az igencsak fejlett, a kor elvárásainak nemzetközi szinten is megfelelő ún. „Nobelbad”-ok jelentették, a másikat pedig az egyszerű, helyi jelentőségű „parasztfürdők”.¹¹ A fejlettséget, vonzerőt a források összetétele, gyógyhatása és a természeti táj szépsége mellett az épületállomány minősége, sokfélesége és méretei is meghatározták. A kor elvárása volt, hogy a fürdőhelyeken mindenekelőtt szépen befedett, jól megközelíthető forrásbefogások legyenek, emellett sokféle szálláshely (a vendégszobáktól az elegáns szállodáig, amelyek étkezést is biztosítottak), továbbá fürdőház és/vagy kültéri, ún. tükörfürdő is álljon a vendégek rendelkezésére (strand, esetenként kútház, amely nemcsak védte a forrásokat, hanem egy látványos épülettel meg is jelölte az értékes gyógyvizek lelőhelyét). A magasabb színvonalat az ún. kurszalón képviselte, amely a társasági életnek, a hangversenyeknek, báloknak vagy a mindennapi találkozásoknak adott helyet. Fontos szerepe volt továbbá a kurpark- vagy fürdőparknak is, amely lehetőséget nyújtott a mérsékelt testmozgással, sétával és társalgással egybekötött ismerkedésre is. A legtöbb tőkét koncentráló, gazdag üdülőhelyeken persze nemcsak park, hanem fedett ivócsarnok, ún. kollonád is létesült, amely szintén az ivókúra ideje alatti sétáknak adott helyet, illetve természetesen a nagyon fontos társasági élethez szolgált helyszínül – akár rossz idő esetén is.

9 Egyed Ákos (szerk.): *Az utazás divatja: útleírások, útijegyzetek az 1848 előtti Erdélyről*. Bukarest, 1973, Kriterion Könyvkiadó, 97. p.

10 Kósa: i. m., 1999.

11 Kósa László: A fürdőélet mint a polgári életforma része. In Rüszt-Fogarasi E. (szerk.): *Fürdőélet Erdélyben*. Kolozsvár, 2016, Egyetemi Műhely Kiadó.

Az erdélyi és azon belül a székelyföldi fürdők kisebb mértékben a reformkorban, de főleg a század második felében indultak fejlődésnek. A központi kormányzati támogatás ritka volt (kivéve Vízaknát, ahol viszonylag későn, a 20. század elején egy remek szecessziós stílusú fürdőépületet húztak fel). Az egyes telepeket általában közbirtokosságok vagy magánszemélyek birtokolták, és esetenként – több-kevesebb sikerrel – vállalkozóknak adták bérbe őket. Néha a fürdőket felpártoló vagy bérbe vevő nemesek adták meg a kellő lendületet a fürdőfejlesztéseknek (mint például Bálványosfürdő esetében báró Apor Gábor, Kovászna esetében Potsa József főispán, Szejkefürdő esetében pedig Orbán Balázs). Az is gyakran előfordult, hogy a fürdőket éltető vállalkozások részvénytársasággá alakultak, ami kedvező hatással volt a székelyföldi fürdők fejlődésére.¹²

A fürdőkultúra fokozatos fellendülését azonban nemcsak a növekvő beruházások, a sikeres tulajdonlasi és vállalkozási formák hozták el, hanem – akárcsak máshol is Európában – egy sor társadalmi és gazdasági átalakulás, változás is, amelyek közül hármat kell kiemelnünk. Az első a polgárosodás, amely ugyan jelentős késéssel indult be a térségben, hatása azonban Erdélyben is tetten érhető a 19. században. A korábbi nobilis réteg mellett megjelent a középpolgárság, amelybe olyan tisztviselők, katonatisztek, ügyvédek, értelmiségiek, kiskereskedők, iparosok tartoztak, akiknek életvitele a földművelésből élő parasztság és az arisztokraták zárt kasztjának életmódjától egyaránt különbözött. A szabadidő, amelyet tényleges pihenésre, kikapcsolódásra és szocializációra lehetett fordítani, egyre jobban elvált a munkaidőtől – mondhatni ebben a korszakban találták fel.¹³ A másik jelentős változás, amiről említést kell tennünk, az orvostudománnyal kapcsolatos, amely a tárgyalt korszakban jelentős társadalmi tekintélyre, elismertségre tett szert. Bár az orvosi képzés már a 18. század végén elindult – sok helyen a fürdőorvosok is megjelentek –, a fürdőzés gyógyhatásainak szakszerű kiaknázása igazából a 19. században lett általános gyakorlat. Különösen

12 Kósa László: Az erdélyi fürdők aranykora. *Korunk*, 2009. 3. folyam, 20. évf., 8. sz.

13 Lövei-Kalmár Katalin: A fürdőélet átalakulása Magyarországon a 20. században a társadalmi, politikai változások tükrében. In Berecz Anita – Gál Máté – Péterffy Gergely (szerk.): *Vörös és fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19–20. század fordulójától*. Eger, 2002, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, 177–192. p.; Wirth István: *Fürdőcultúra*. Budapest, 2011, Szent István Egyetem.

Vincenz Prießnitz híres gräfenbergi fürdője és sikeres hidegvíz-módszerei váltottak ki nagy hatást: a pesti egyetemen több orvostudományi értekezés is készült a témában, és ezeket rendre ki is adták. Prießnitzhez hasonlóan Sebastian Kneipp (1821–1897), a ma is ismert Kneipp-kúra kifejlesztője is meglehetősen népszerűvé vált, akárcsak a magyar Boleman István (1839–1905) vihneyi fürdőorvos vagy Chyzer Kornél (1836–1909) bártfafürdői orvos, akik szintén elismert szakembereknek és a korszak meghatározó személyiségeinek számítottak. Ugyancsak erre az időszakra tehető az Erdélyre is vonatkozó kémiai kutatások megjelenése, amelyek közül elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia 1845-ben meghirdetett pályázatára készült munkát – *A két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdőintézetei* (Pest, 1848) címűt kell megemlítenünk: ez Török József nevéhez fűződik, és évtizedekig alapmunkának számított az adott témát illetően.¹⁴ Erdélyben dr. Hankó Vilmos vegyész (1854–1923) írt hasonlóan átfogó dolgozatot, amely 1891-ben jelent meg Kolozsváron *Az Erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása* címmel.

A harmadik tényező, amely hozzájárult a 19. században a turizmus, azon belül pedig a gyógyturizmus, a fürdőhelységek fellendüléséhez, a közlekedés fejlődése volt. A korszerű utak kiépülése (a közegészségügyi törvény 1876-ban – tehát viszonylag későn – rendelkezett a fürdőhelységeket érintő utak kiépítéséről) megkönnyítette a szekeres vagy postakocsis közlekedést, ugyanis a korszak fürdővendégeinek jelentős része még mindig az említett járműveket vette igénybe, ha utazni kívánt. A vasút persze sokkal gyorsabb és sokkal kényelmesebb megoldás volt, amennyiben már kiépült az illető fürdőhelyig vagy egy annak közelében fekvő településig (pl. Siófok, Balatonföldvár), ez legtöbb esetben azonban csak későn, a század utolsó negyedében történt meg, vagy akkor sem. (Az előbbire jó példa Előpatak – ezt a fürdőhelyet 1873-tól lehetett Földvárig vasúton megközelíteni –, illetve Vízakna, majd 1897-től Tusnádfürdő. Ezzel szemben Szováta vagy Borszék irányába nem épült vasút.) Ugyanakkor azt is fontos kihangsúlyozni, hogy a kezdeti korszakban ezt a közlekedési módot csak az igazán tehetősek engedhették meg maguknak, a széles rétegek számára nem mindig volt elérhető: „Egy igen nagy hátránya e szép fürdőknek a hozzá

14 Kósa 1999.

vezető vasutak magas árszabályzata. Az államvasutak más fürdőknél nagyon jól felfogták úgy a fürdő, mint a saját érdeküket, midőn a fürdőkre szóló tour-retour jegyeket a rendes tarifánál lejjebb szállították, csak éppen Tusnádnál nincs még ez behozva.”¹⁵ Mindazonáltal a vasút és általában a közlekedés fejlődése segítette az utazást, így a fürdőre utazás is egyre elterjedtebbé vált, egyre szélesebb rétegeket „fertőzött meg”. Mások szerint a vasútfejlesztés nemcsak előnyöket hozott, hanem hátrányokkal is járt, hiszen így az addig helyben nyaraló tehető vendégek egy része távolabbra merészkedett, a Monarchia elegánsabb fürdőhelyeire, ahol ráadásul az előkelőségekkel való találkozásra is nagyobb esély mutatkozott.¹⁶

Az erdélyi és székelyföldi fürdőhelyek – fejlődésük beindulása után – földrajzi elhelyezkedésükből adódóan kerültek viszonylag kedvező helyzetbe. A Kárpátok vonala az adott korban jelentős kulturális vízvonal volt: e vonalon túl, a román Ókirályságban az ilyenfajta fürdőkultúra – kiépített fürdők hiányában – ekkor még nem alakult ki.¹⁷ A román vendégek viszont egyre gyakrabban látogatták meg Előpatakot, Tusnádfürdőt vagy éppen Vízaknát, különösen a vasúthálózat kiépülése után.

Hankó Vilmos a 19. század végén kiadott fürdőkalauzában¹⁸ 40 erdélyi helyszínt mutat be, azonban ezek nagy része csupán ásványvízben, tájképi-természeti adottságokban gazdag fürdő, amelyek esetében a minőségi szolgáltatások, a jó megközelítési infrastruktúra és a modern fürdőkultúra még teljességgel hiányoznak. Azon helyszínek esetében, ahol viszont már vannak fürdőzési lehetőségek vagy más szolgáltatások, a szerző nem mulasztja el ismertetni az árakat, a legkülönbélebb szolgáltatásokat, az elérhető étkezési, szórakozási, valamint kirándulási lehetőségeket. A kalauz nagy érdeme, hogy mind a 40 helyszín forrásait felsorolja, legtöbb esetben pedig a források vízkémiai

15 Csiki Lapok, 1899 – Ferencz-Mátéfi Kriszta: Fürdőélet és építészeti törekvések a 19. sz. végén, 20. sz. elején Tusnádfürdön. In Rűsz-Fogarasi E. (szerk.): *Fürdőélet Erdélyben*. Kolozsvár, 2016, Egyetemi Műhely Kiadó.

16 Zepezsaner Jenő: A székelyföldi fürdők látogatottsága. In Rűsz-Fogarasi E. (szerk.): *Fürdőélet Erdélyben*. Kolozsvár, 2016, Egyetemi Műhely Kiadó.

17 Kósa: i. m. 2009.

18 Hankó Vilmos: *Az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása*. Kolozsvár, 1891, Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület kiadása.

összetételére vonatkozó elemzéseket is összegyűjti (ahol szükséges, a szerző saját vegyelemzési eredményeivel pótolja a hiányosságokat), és mindezt kiegészíti az esetleges (akkor ismert) élettani hatásokkal, javallatokkal. A fürdőbemutatók tartalmazzák a helység természetföldrajzi leírását (néhol ezt történelmi áttekintés vagy a helyhez kapcsolódó legendák egészítik ki), a fürdőépületek és szolgáltatások pontos bemutatását (ha vannak ilyenek), ugyanakkor a fürdőorvosokra és az igénybevétel függvényében megállapított árakra, díjszabásokra vonatkozóan is találunk bennük információkat. A Hankó-féle kalauzból tehát nem csupán azt tudhatjuk meg, hogy a 19. század végi Erdélyben milyen fürdőket tartottak számon, hanem azt is, hogy ezek milyen szolgáltatásokkal, infrastruktúrával rendelkeztek.

1. táblázat. Összesítés az erdélyi ásványvizes helyeken 1891-ben elérhető szolgáltatásokról

Összesen bemutatott helyszín	Megközelíthetőség vasúton (15-20 km-en belül)	Fürdőház	Fürdőorvos	Tükörfürdő, medence	Vendéglő	Térzene, fürdőzene
40	7	25	24	29	27-28	8

A táblázatot a szerző a Hankó-féle fürdőkcalauz (1891) alapján készítette.

Amint a fenti táblázatból látható, Erdélyben a 19. század utolsó évtizedében a 40 említett helyszín közül 24-25 település számított tényleges fürdőnek, de igazán fejlett, többféle szórakozási, étkezési és gyógyászati szolgáltatással csupán 8-10, legfeljebb 12 település rendelkezett. Ezek Algyógy, Borszék, Előpatak, Jegenye, Korond, Kovászna, Málnás, Marosújvár, Radnászentgyörgy, Tusnádfürdő, Vízakna és Zajzon voltak.

A fürdők fejlődéstörténetét számos belső folyamat, illetve az egyes fürdők tulajdonjogi, befektetési és működési modellje is befolyásolta. Azokon a helyeken, ahol a 20. század elejére kiépülő vasúthálózat elkerülte a települést, és az eszközölt befektetések vagy újítások mértéke sem volt megfelelő, a fürdőhely hanyatlásnak indult, jobb esetben pedig megmaradt helyi jelentőségű fürdőnek (mint például Kiruly, Szeltersz vagy Homoród). A vasút nemcsak vendégeket hozott, hanem

a közeli városok lakosságát távolabbi, módosabb, vonzóbb fürdőkre is eljuttatta: egy korabeli statisztika szerint 1894-ben a marosvásárhelyi polgárok jelentős része már a sziléziai Gräfenbergbe, a csehországi fürdők közül pedig Karlsbadba, Marienbadba vagy Franzensbadba is eljutott.¹⁹ Ritkábban fordult elő, hogy a Monarchia nyugati részeiből jöttek volna vendégek az erdélyi fürdőkbe, hacsak nem valamely bécsi orvos konkrét javallatára keresték fel a borszéki, előpataki vagy más erdélyi sósvízű fürdőket, melyek vizei ritkának számítottak a birodalom más részein. Az említett régióba inkább a román Ókirályságból érkeztek külföldi vendégek, mivel ott a fürdőkultúra kevésbé honosodott meg, ami értelemszerűen azzal járt, hogy lényegesen kevesebb fürdő is üzemelt, így a társadalom felsőbb, tehetősebb rétegei számára a legkényelmesebb üdülési, fürdőzési célponttá Erdély vált. 1907-ben például a 1033 fős tusnádfürdői vendégkör mintegy egyötödét az a 222 személy tette ki, aki a szomszédos román királyságból érkezett.²⁰ A célközönség tekintetében azonban Erdélyben főleg az olyan lokális, kispolgári, kismesesi vagy módosabb paraszti rétegek igényeit kiszolgáló fürdők voltak többségben, mint Kirulyfürdő, Málnásfürdő, Kolozs, Maroshévíz, Bázna vagy Boholt, de a felsoroltakon kívül még sok más fürdő megrekedt ebben a lokális jelentőségű szerepben.

Székelyföld és Erdély fürdői néhány évtizedes lemaradást mutattak az Osztrák–Magyar Monarchia fejlettebb, főleg cseh és osztrák vidékeken kifejlődött fürdőkultúra legfontosabb helyszíneire képest. A század végére néhány fürdőhely (Tusnádfürdő, Borszék, Előpatak vagy Kovászna) ugyan kiemelkedett a többi közül, de az infrastruktúra, a szolgáltatások színvonala és a látogatottság tekintetében ezek egyike sem érte el Karlsbad, Gräfenberg vagy Baden színvonalát.

A MARKETING FORMÁI A 19. SZÁZADI ERDÉLYI FÜRDŐHELYEKEN. HÍRES FÜRDŐVENDÉGEK, PRESZTÍZSÉRTÉKŰ TALÁLKOZÁSOK

A fürdőhelyek 18. századi fejlődésével együtt a reklám sajátos formái is megjelentek. Akárcsak a brit üdülőhelyeken, ahol ekkor már jól bejárattott tengerparti és ásványvizes fürdők igyekeztek a felsőbb

19 Gidó Csaba: *Vasszekér és mozdonygőz. A székelyföldi vasút története, 1868–1915.* Csíkszereda, 2013, Pro-Print Könyvkiadó.

20 Gidó: i. m. 277. p.

osztályokat megnyerni, a Monarchiában is számos üdülöhely próbált élni a kor sajátos befolyásolási eszközeivel. Amint azt a brit fürdőhelyekkel kapcsolatban Ward²¹ észreveszi, ennek egyik legfontosabb elemévé a korszakra jellemző királyi vagy főnemesi látogatások – és az ebből származó „kanonizáció” – váltak. Például az a tény, hogy 1702-ben Anna királynő meglátogatta Bath üdülöhelyet, hosszú időre biztosította Bath helyét az angliai fürdőhelyek térképén. A 18. században tehát, mivel a nyomtatott sajtó termékeinek olvasása ekkor még viszonylag kevésbé terjedt el, az arisztokrata és nagypolgári rétegek számára a presztízsértékű látogatások és az ezeket követően szárnyra kapó szóbeszéd igen nagy fontossággal bírtak. Annak, hogy egy ismertebb személyiség megjelent egy fürdőhelyen, még akkor is hírértéke volt, ha csupán a felsőbb társadalmi kategóriákba tartozók találkozhattak vagy beszélgethettek vele. Ugyanakkor a középpolgári réteghez tartozók számára is fontos volt, hogy nemesekkel, magasabb beosztású tisztviselőkkel, egyházi előljárókkal találkozzanak, esetleg beszédbe is elegyedjenek, noha a társalgást mindig csak a felsőbb rangú személy kezdeményezhette.²² Baden bei Wien, Gastein, Gleichenberg, Karlsbad, Marienbad, Bad Ischl (ahol Ferencz József éveken át a nyarat töltötte) vagy a tátrai üdülöhelyek nemcsak a birodalom, később pedig a Monarchia császári és királyi udvarának kedvencei voltak, hanem esetenként külföldi, brit, német és más uralkodók is megfordultak itt az újkor különböző időszakában. Erdély helyszínei a neves személyiségek, királyi méltóságok tekintetében is elmaradtak az osztrák vagy más magyarországi helyszínektől: a szerb fejedelem 1840-es évekbeli előpataki és Ferencz József császár 1852. évi tusnádfürdői látogatásán kívül nem is nagyon ismerünk erre más példát. Nagy szenzációnak számított viszont, hogy Blaha Lujza, a „nemzet csalogánya” 1882-ben négy héten át Borszéken nyaralt. A többi vendég számára igen nagy élmény lehetett a sétányokon vagy a kutaknál találkozni a művésznővel, hiszen korábban legfennebb csak a fényképét láthatták az újságokban. Az énekesnő még jótékonysági hangversenyt is adott, ennek pedig természetesen szintén komoly hírértéke volt.²³ Borszékét román, főként moldvai előljárók is

21 Stephen V. Ward: *Selling places: the marketing and promotion of towns and cities, 1850–2000 (Vol. 23)*. London–New York, 1998, Routledge, 30. p.

22 Kósa 2016, 24. p.

23 Kósa 2009.

látogatták, pl. Vasile Alecsandri író, ez pedig természetesen további román vendégeket vonzott oda. A Kolozsvár melletti Jegenyefürdőt a budapesti főiskolai tanár, Herrmann Antal vette bérbe néhány évre; meghívására 1890–1891 nyarain egész sor fiatal értelmiségi nyaralt itt. A patriarchális viszonyokat jellemzi, hogy a helyi lapok rendszeresen leközlözték a fürdőhelyen üdülő vendégek névsorát.²⁴ Ennek érdekében az érkezést követő napokban minden vendégnek – függetlenül a szállás és étkezés módjától vagy helyétől – illendő volt bejelentkeznie a fürdőhely igazgatójánál vagy a fürdőorvosnál.

TUDOMÁNYOS DOLGOZATOK, FÜRDŐKALAUZOK, ÚTIKÖNYVEK

A 19. században – a presztízsertékű látogatásokon túl – a nyomda-technika fejlődésével a megjelenő tudományos dolgozatok, disszertációk is jelentős szerepet játszhattak egy-egy fürdőhely népszerűsítésében. Erdélyben egyik első munka, amely hivatkozási ponttá vált, az 1847-ben Nagyszebenben megjelent vízaknai sósvizekről írt tanulmány volt. *A' vízaknai kamarai iblanyos sósforrások. Vegy- és gyógy-tani tekintetben össze hasonlítva a' külhon e' nemű jeles sósforrásaival* című dolgozatot középajtai Kósa Mózes sebész- és szülész-mester írta, aki egyúttal királyi kamarai orvos, valamint Vízakna város orvosa is volt.²⁵

A szöveg, amelyben a tudományos megközelítés még jócskán keveredik a korszak hiedelmi és tapasztalati tudásával, hemzseg a terjengős, barokkosan cifra megfogalmazásoktól. 1844-ben Kolozsváron megjelent egy másik magyar nyelvű munka is, egy Herkules-fürdőről szóló útikönyv, amely nemcsak a térségre vonatkozó történeti, természetföldrajzi ismereteket tárgyalja rendkívül részletesen, hanem a fürdőzéssel kapcsolatos tudnivalókat is. Az utóbbi munkából mindössze néhány érdekes alcímet sorolunk fel:²⁶ *Fürdés politikai szabályai; A fürdön meddig mulatás iránti vélemény; A fürdővizzeli csaptatás; A nedves és száraz gőzfürdő; A vizital; A fürdés ideje alatt történni szokott esetek.*

24 Gidó 2013.

25 Kósa Mózes: *A vízaknai kamarai iblanyos sósforrások*. Nagyszeben, 1847, Closius György.
http://real-eod.mtak.hu/2590/1/A_vizaknai_kamarai_iblanyos_sosforrasok.pdf
(Utolsó letöltés: 2023. 05. 01.)

26 Fodor András. Mehádia, vagy a Herkules fürdők. És utazás Hunyadmegyén keresztül a mehadiai fürdőkre, onnan Drenkovára; a mehadiai fürdők tulajdonságai s hasznok, némely nevezetességeinek leírásával Schwarzott szerint. Kolozsvárt, 1844, Ifj. Tilsch János.

A kor egyik legfontosabb publikációja ebben a témában azonban Hankó Vilmos 1891-ben Kolozsváron kiadott, azóta sokat idézett fürdőkalauz jellegű könyve volt, amelyben a szerző nagy lelkesedéssel mutatja be az erdélyi fürdőket és ásványvíz-lelőhelyeket.²⁷ Hankóra jellemző a romantikus és túlzó hangvétel – ez már az *Előszóban* is észlelhető –, a hazai (magyarországi) és különösen az erdélyi fürdőkkel szemben tanúsított elfogultság, amely többször is visszaköszön a könyv sorai között: „Hazánknak minden részében vannak vidékek, amelyek tájképi szépségeikkel, környezetüknek csodaszerű bájával a szó szoros értelmében lebilincselnek, elragadnak, igézetükbe vonnak.”²⁸ „Erdély classicus földje a mennyire gazdag természeti szépségekben, historiai emlékekben, épp annyira duslakodik természeti kincsekben is.”²⁹ „Ásványvizeink pedig, páratlan összetételüknél fogva a leghatásosabb gyógyító vizek, a legpompásabb élvezeti vizek – részint ismeretlenek, részint mellőzöttek az idegen, a legtöbbször csekélyebb értékű vizek kedvéért, például a giesshübeliért, a milyen legalább is harmincz van Erdélyben, a rohitschiért, a gleichenbergiért, emisért, seltersiért, kondorfiért stb., a melyek szintén bőven vannak képviselve Erdélyben.”³⁰

Hankó ugyanitt azt is megjegyzi, hogy az erdélyi fürdők legfőbb hátránya az ismeretlenségükben rejlik, hiszen a hazai orvosaink is inkább a távoli vizeket ajánlják a betegeknek az erdélyiek helyett. A magyar fürdők látogatóinak számát az 1887-es évben ötvenhétezerre teszi, azzal a kiegészítéssel, hogy ebből mindössze tízezer lehetett külföldi látogató, és ennek a számnak is csak egy kisebb részét tették ki az erdélyi fürdőket felkeresők, szemben Wiesbadennel, ahol évente hatvanezer látogató fordul meg, ez pedig önmagában is több az adott évben, mint az összes magyar fürdő vendégeinek száma.³¹

A korszakban természetesen nemcsak magyar, hanem idegennyelvű kalauzok is születtek. Meyr Ignác 1862-ben állította össze Előpatak francia nyelvű leírását, amelyből magyar, román és német nyelvű rövidített változat is készült.³² Cseh Károly 1873-ban, Budapesten adott

27 Hankó: i. m. 1891.

28 Hankó: i. m. 6. p.

29 Hankó: i. m. 10. p.

30 Hankó: i. m. 13. p.

31 Hankó: i. m. 13. p.

32 Meyr Ignác: *Traité des eaux minérales d'Előpatak*. Vienne, 1862. Uő: *Abhandlung über die Mineralwässer zu Előpatak in Siebenbürgen*. Kronstadt, 1863.

ki egy meglehetősen részletes – 265 oldalnyi – angol nyelvű könyvet Borszékről, ez a mű azonban inkább tekinthető tudományos-ismeretterjesztő munkának, mint turistakalauznak.³³ A szerző részletes természetföldrajzi, geológiai és történelmi bevezetővel indít, majd a források fiziológiai, valamint a hely klimatikus hatásait vizsgálja, emellett pedig a különböző kórismékre és az ásványvizek használatára vonatkozóan kínál orvosi tanácsokat. A tudományos igényességű dolgozat általános ivókúrára, fürdőkúrára és étrendre vonatkozó szabályokkal, valamint a különféle kirándulási lehetőségek rövid felvázolásával zárul.

1907-ben a Magyar Balneológiai Egyesület kiadványaként egy újabb szakkönyv jelent meg dr. Papp Samu és dr. Hankó Vilmos szerkesztésében *A magyar birodalom ásványvizei és fürdőhelyei* címmel.³⁴ A bemutatott százötvenhét helyszín közül mindössze harminchat található a történelmi Erdély területén (amennyiben nem számoljuk ide a mai Románia területén fekvő, de nem Erdélyhez tartozó szatmári, bihari, bánsági, valamint máramarosi helyszíneket). A Papp Samu-féle kalauz érdekessége, hogy már jelentős számú – összesen huszonhét – reklám, hirdetés is található az első és az utolsó oldalain. Ezek közül azonban csak négy erdélyi vonatkozású: a málnási Mária-forrás és az ugyanazon a településen levő Siculia forrásvíz reklámja – ezeket Budapesten is meg lehetett vásárolni –, valamint a vízaknai kincstári sósgyógyfürdő és a báznai jódsó hirdetései. A kalauz már a vasúton elérhető helyszínekre vonatkozó 1907. évi vasúti menetrendet is tartalmazta; ebből megtudhatjuk, hogy általában napi két vagy három oda-vissza járat állt az esetleges látogatók rendelkezésére. A szövegből az is kiderül, hogy ekkor negyvenhat olyan helyszín (vagy helyszíncsoport, pl. Tátrai-fürdők) létezett, amelyet vasút igénybevételével is meg lehetett közelíteni, és hogy ezek közül nyolc Erdélyben feküdt: Borszéket például a dédai, Előpatakat a földvári és Korondot a parajdi állomáson át lehetett elérni.

Az említett kiadványok mellett igen nagy hatása volt a Preysz Kornél által szerkesztett, kisebb-nagyobb megszakításokkal kiadott *Fürdőügyi*

33 Cseh Charles: *The Borszék Baths. From a medicinal and national economist point of view.* Budapest, 1873, printed by F. Buschmann.

34 Papp Samu – Hankó Vilmos: *A magyar birodalom ásványvizei és fürdőhelyei.* Budapest, 1907, Magyar Balneológiai Egyesület.

Könyvtár sorozatnak is, amely többnyire magyarul jelent meg (bár más nyelveken közölt példányokról is van tudomásunk). Szűk tíz év alatt közel száz füzet került kiadásra. Mivel vállalkozása nem volt jól tőkésítve, Preysz nem tudott honoráriumot fizetni a szerzőknek; a füzetek megjelentetését is a különféle desztinációk, fürdőhelyek működtetőinek támogatásaiból igyekezett finanszírozni, akiknek reklámozási lehetőséget kínált fel cserébe. A fürdők bemutatását a következő útmutató alapján kellett elkészíteni: „A fürdő fekvése és rövid leírása. Közlekedés. Szállás és étkezés. Gyógyeszközök. Meteorológiai viszonyok. Az orvos neve. Gyógyszertár. Szórakozás. Gyógy- és zenedíj. Évad. A fürdő története.”³⁵

Az idő múlásával a fürdőirodalom is egyre gazdagabb lett: a század második felében már rendszeres kiadványok egész sorának megjelenéséről beszélhetünk (*Magyar Fürdőlapok, Magyar Gyógyterem, Fürdő- és Turista Újság, Nemzetközi Fürdőlapok*, stb.). Természetesen ezek sem mentesek a megszokott túlzásoktól: a legtöbb forrás vizét sokszor minden komoly betegségre ajánlották, ez pedig egy idő után jelentős hitelvesztéssel járt együtt.³⁶ A fürdők leírásaiban általában megtalálhatóak a hely kialakulásával kapcsolatos legendák, történelmi mítoszok is, amelyek közül a leggyakoribb a pásztorgyerekek csodás gyógyulása, a vadonban cserkésző vadászok felfedezései, de számos fürdőhely kapcsán felbukkannak a megszokott toposzok is, amelyek közül talán a mankóval érkező, de pár hét múlva már táncolva távozó betegekről szóló a legismertebb. A vendégtoborzás céljából született leírások gyakran a lehető legjobb színben próbálták lefesteni a fürdőhelyeket, és ennek megfelelően vagy különböző jelzőket társítottak hozzájuk, vagy a fejlettebb osztrák–magyar fürdővilág nevesebb helyszíneivel kapcsolták össze őket. Így lett Tusnád „Erdély gyöngye”, Előpatak a „magyar Karlsbad”, a Székelyudvarhely mellett lévő Szejke a „székely Gastein”, Korond pedig „Erdély Gleichenbergje”.³⁷

35 Kósa 1999, 73. p.

36 Uo.

37 Gidó Csaba: *Székely fürdők az Osztrák-Monarchia korában*. Transindex.ro, 2011. 05. 07.

https://eletmod.transindex.ro/?cikk=14348&fbclid=IwAR0SpAM2DU4C JrSbGzs C5ciHAfl NY1eCA_e P0Qk603f9Chlh3WGrMhOtGh8 (Utolsó letöltés: 2023. 05. 01.)

REKLÁMOK, HIRDETÉSEK, KÉPESLAPOK

Az útikönyvek, fürdőhelyi kalauzok, a különböző, rendszeresen megjelenő fürdőügyi kiadványok, valamint a nyomtatott sajtó elterjedésével az oldalas-féloldalas vagy kisebb méretű hirdetések is egyre gyakoribbak lettek. Ezek vagy a fürdőhelyről származó, termékként eladásra kínált ásványvízről, vagy pedig magáról a fürdőhelyről szóltak: néha egészen tényyszerűen mutatták be az elérhető gyógyászati eljárásokat és az egyes ásványvizek hatását, máskor viszont dicsérő szavakban nem szűkölködő, sőt egyenesen lelkesítő szövegekkel igyekeztek felkelteni az olvasóközönség figyelmét. Képeket nem mindig találunk ezekben a hirdetésekben, jellemző volt azonban, hogy egyes részeket a többinél lényegesen nagyobb betűmérettel és vastagított betűtípussal szedve emelték ki a szövegben.

A reklámozást már 1901-ben szabályozták, amikor engedélyezték a 20 magyar fürdő- és gyógyhely ingyenes vasúti reklámját.³⁸ Ez a típusú ingyenes reklám a korszakban meglehetősen elterjedtnek számított: Nagy-Britanniában például szintén előszeretettel reklámoztak így különböző tengerparti és ásványvizes fürdőhelyeket, ugyanis az állami vagy magántulajdonban levő brit vasúti vállalatok számára fontos cél volt, hogy az utazóközönség minél többet utazzon vonaton – ebben az esetben egyik vagy másik fürdőhelyi járaton –, így gyakran előfordult, hogy az egyes helyszíneket kiszolgáló vasúttársaság lett az adott desztinációk legfőbb marketingügynöke.³⁹ A várótermekben és a peronokon kifüggesztett plakátok, amelyek bizonyos eseményekre, utazásra vagy konkrét helyszínekre invitálták a közönséget, idővel – különösen mikor már rajzolt színes képi háttérrel is rendelkeztek – a vasúti pályaudvarok egyik díszévé váltak.⁴⁰ Az utazás iránt tanúsított érdeklődés élénkülését jelzi, hogy egy 1912-es belügyminisztériumi rendelet az állami és törvényhatósági alkalmazottak számára vasúti kedvezményeket biztosított.⁴¹

A reklámok szövege gyakran a kizárólagosságra helyezte a hangsúlyt. Az előpataki ásványvizet a „világ első égvényes vasas savanyúvize”-ként hirdették, amely kiválóan alkalmas belgyógyászati problémák orvoslá-

38 Wirth: i. m. 74. p.

39 Ward: i. m.

40 Gidó 2013, 223–224. p.

41 Wirth: i. m. 74. p.

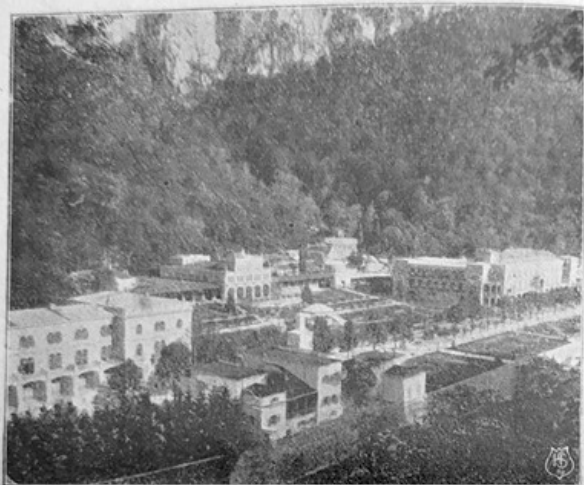
sára: „Ez az egyedüli ásványvíz – így a reklám –, mely borral használva nem hevít s a gyomrot nem szorítja.”⁴² A báznai jódsórolt azt állították, hogy az „egyetlen magyar jódsó”. Gyakori volt a más, jellemzően a nyugatabbra eső fürdőkhöz való viszonyítás is. A vízaknai kincstári sósgyógyfürdő kapcsán azt hangsúlyozták, hogy „gyógyhatásában Aussee, Gmunden, Ischl, Reichenhall és Nauheim fürdőket messze felülmúlja”.⁴³ A nagyobb, legalább féloldalas hirdetések rendszerint tartalmazták az évad kezdési és befejezési időpontjait, a gyógyjavallatokat, a lakhatással, étellel kapcsolatos tudnivalókat, valamint a fürdőorvos vagy a működtető vállalkozó (bérlő) nevét, emellett pedig azt is tudatták az érdeklődőkkel, hogyan juthatnak további információkhoz (lehetett például prospektust kérni). A közlekedéssel, megközelíthetőséggel kapcsolatos adatok szintén fontosak voltak, és sok reklámban ezeket is feltüntették. A budapest-kelenföldi Erzsébet-sósfürdő Mattoni-féle időszakában keletkezett újsághirdetésben⁴⁴ olvashatjuk: „Egészséges fekvés, félórányra a fővárostól, kényelmes lakások, jó vendéglő, zene, kád- és márványfürdők, különféle zuhanykészülékekkel. Rendes társaskocsi közlekedés. A kocsik állomási helye: Ferencz József-tér, a régi Lloyd-épület előtt. A gyógyhelyre vonatkozó bővebb felvilágosítással szívesen szolgál: Mattoni és Wille.” A vasúttársaságok esetenként ún. kéjvonatokat indítottak egy-egy ilyen célállomás kiszolgálására, melyek programját a nyári menetrendbe illesztették. A kéjvonatok rendszerint közeli fürdőhelyekre vitték a nagyvárosi lakosokat, napi menetrendjük pedig jellemzően egy reggeli odaútból és egy esti visszautazásból állt. Ilyen járatok indultak pl. Budapestről Gödöllőre, Losoncra, Szliácsra, Kolozsvárról Marosújvárra, Temesvárról Stájerlak-Aninára vagy Nagyszébenből Vízaknára. Az utóbbi az egyik legnépszerűbb útirány volt: 1885-ben 9500 darab kedvezményes menettérti jegyet adtak el a Nagyszében–Vízakna járatra, a normál utasforgalom pedig további 3800 fő volt ezen a vonalon.⁴⁵

42 Gidó 2013, 278. p.

43 Papp-Hankó: i. m., szám nélküli, utolsó oldal.

44 *Vasárnapi Újság*, 43. évf. (1896) 23. sz., 388. p.
<https://www.epa.oszk.hu/00000/00030/02207/pdf/02207.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 05. 01.)

45 Frisnyák Zsuzsa: Kéjutazók és zarándokvonatok. A vasúthasználat kultúrája és szokásai a 19. században. In Barna Gábor – Gyöngyössi Orsolya (szerk.): *Különvonaton. A vasút szerepe a vallási életben és a turizmusban*. Szeged, 2017, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – MTA-SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport.

HERKULESFÜRDŐ kinest. gyógyfürdő és üdülőhely.

Krassó-Szörény vármegyében 168 m. magasságban fekszik a vadregényes Csernavölgyben, 20 percnyire a m. kir. államasutak állomásától.

Természetes 56° C. meleg sós és konyhasós kénes források.

A sósfürdők általános gyengeség, vérszegénység, ideggyengeség, vese- és hólyagbajok, görvéllykór és mirigydaganatok, **a konyhasós kénes fürdők** izom és ízületi csusz, rheuma, különféle idült hörbajok, syphills és következményei, izom és inzszugorodás, ízületi merevség, csuzos idegbántalmak és ischiasz ellen kitűnőek.

Hidegvizgyógyintézet és uszoda. Ivókura.

Hat monumentális szálloda 500 szobával és fedett összekötő folyosókkal. Allandó katona-zenekar és cigányzene. Szini előadások. Játéktermek, lawn-tennis, halászat és vadászat, füvegömblovészet. Gyönyörű kiránduló helyek. 60 kilométer hosszú gondozott árnyékos séta- és turista-utak.

ELSŐRANGU GYÓGYTEREM.

SZABÁLYOZOTT, MÉRSÉKELT ÁRAK.

Ismertetőt készséggel küld és bővebb felvilágosítással szolgál

a m. kir. fürdőigazgatóság.

*Herkulesfürdő hirdetése egy korabeli fürdőkalauz első oldalain
(Forrás: Papp-Hankó: i. m., első, szám nélküli oldal)*

A hirdetések vizuális szegénységét a képeslapok pótolták, de akárcsak a plakátok, ezek is viszonylag későn jelentek meg. Az első erdélyi vonatkozású rajzolt vagy litográfiai darabok az 1870-es, 1880-as évekből származnak, és két borszéki is van közöttük, amelyeket 1873-ban, illetve 1889-ben adtak ki. A képeslapok a század vége felé, az 1890-es években, de különösen a 20. század első éveiben váltak kedvelt kommunikációs és egyben reklámozási módozattá. A századforduló után egyre gyakoribbak lettek a fénykép alapú lapok, de a rajzolt képek még a 1920-as években is felbukkantak. A megjelenített témák meglehetősen változatosak voltak: sok esetben a magánvillák, szállodák, vendéglők, fürdőépületek, sétányok, és források ábrázolása mellett ezek nevét is feltüntették, de előfordultak a lapok között tájképek, természetfotók is – többnyire hegyes-sziklás tájakról készült, vadregényes hangulatú képek a településről vagy környékéről. Néha polgári alakok, középkorú személyek is megjelentek a fotókon vagy rajzokon – általában sétálgatva, ritkábban pedig fürdőzés közben látjuk őket, és a távoli, egész alakos ábrázolásokon az alakok arcvonásai nem kivehetőek. A képeslapok szerkesztése legtöbbször egyszerű volt: egyetlen kép, amelynek közép-pontjában egy épület vagy utcarészlet látható, előfordultak azonban igényesebb, szecessziós-virágos keretezésű, több kép kollázsszerű egymás mellé szerkesztésével készült lapok is. A különféle típusok jellemzően kevés szöveggel készültek: legtöbbször az ábrázolt épület neve, néha az *Üdvözet egy adott településről* felirat szerepelt rajtuk magyar nyelven, de sokszor németül is (ami egyértelműen a német nyelvterületen élők célzott megszólítására utal).

Az eddigieket összegezve kijelenthető, hogy a korszak reklámozási lehetőségei látszólag korlátozottak voltak. A 19. század első felében, az újságok, szaklapok és fürdőmagazinok elterjedése előtt a befolyásolás többnyire a szóbeszéd útján történt, általában a megközelíthetőség, a szolgáltatások és gyógyjavallatok, illetve fürdőorvosok ajánlásai alapján, de egy-egy hely népszerűvé válásában sokat számított a híres fürdővendégekkel való találkozás lehetősége is. A 19. század második felében két fontos új elem jelent meg a marketingeszközök tárházában: az egyes fürdőhelyekről írt szakmai tanulmányok, dolgozatok, valamint a későbbiek folyamán az összesítő útikönyvszerű munkák, amelyek támpontokkal szolgálhattak az érdeklődő közönség számára. A másik új népszerűsítési módozathoz a hirdetések, reklámok sorolhatjuk,

amelyek az egyes hetilapok, újságok, fürdőlapok, de a már említett kalauzok utolsó oldalain bukkantak fel, ekkor még többnyire szövegszerű hirdetményként. Végül a századforduló környékén a képeslapok és a vasúti plakátok váltak egyre elterjedtebbé, ezek azonban már új módszerekkel – vizuálisan, képi ingereken keresztül – igyekeztek hatni a potenciális fürdőzőkre.

A 21. SZÁZAD ÚJ FÜRDŐKULTÚRÁJA

Az első világháborút követően a Monarchia világa nagyon gyorsan megszűnt, majd a második világháború utáni nagy társadalmi és geopolitikai átalakulások a polgári fürdőélet felszámolódását is elhozták. A trianoni békeszerződés nemcsak azt eredményezte, hogy sok, korábban kedvelt fürdőhely a Magyarországgal szomszédos országokhoz került, de az államhatárok szigorúbb ellenőrzése miatt a 20. század nagy részében minden külföldi utazás körülményesebbé vált.⁴⁶ A két világháború közötti időszakban a gazdasági világválság, az infláció, a fasizmus és a kommunizmus előretörése jelentett kihívást a polgári életmód és értékrend, illetve korábbi fürdőélet számára. Erdélyben ehhez az is hozzáadódott, hogy a magyarországi piac helyett most már romániai célcsoportokra kellett fókuszálni, viszont a Kárpátokon kívüli polgári rétegek a monarchiabelieknél kevésbé fejlett fürdőkulturával és utazási szokásokkal rendelkeztek. Az említett tényezők hatására az erdélyi fürdőhelyek is jelentős változásokon mentek keresztül. A magyar tulajdonosokat – különösen ha valamely egyházzal vagy nagybirtokosról volt szó – sok esetben megfosztották villa-, fürdő- vagy szállodatulajdonuktól, ugyanakkor a fürdőzési szokások is átalakultak. Az 1920-as években megjelent a helioterápia⁴⁷ – vagyis a napozás –, ezzel összefüggésben pedig a strandolás tett szert egyre nagyobb népszerűsége, ami fokozatosan el is vált a korábbi gyógyfürdőzési tevékenységektől.⁴⁸ A szabadidő ezen új eltöltési módja a 20. században a fürdőruha divatjának átalakulásához vezetett. A női test mint kommodifikált látvány már a 19. században felbukkant a nyugati, főleg a francia plakátokon⁴⁹, de a század elején az egyre kevesebbet takaró

46 Kósa 2009.

47 Ward: i. m.

48 Wirth: i. m.

49 Ward: i. m.

fürdőruhák elterjedésével még inkább a plakátok és hirdetések közép-pontjába került, mondhatni fő látványosságává vált.

A Monarchia utódállamaiban vélhetően az erdélyi fürdők estek át a leglátványosabb átalakuláson, és bizonyos esetekben a leromlás is itt volt leginkább tapasztalható. A kommunizmus igénytelensége mellett az 1990 utáni, balul sikerült privatizációs folyamatok is jelentősen hozzájárultak az egyes fürdőtelepülések infrastruktúrájának teljes megsemmisüléséhez.⁵⁰ Különösen igaz ez a bánsági Herkulesfürdőre, ahol először a szocializmus idején épült, túlméretezett szállodák tették tönkre a természeti és az épített örökség harmóniáját, majd a rendszerváltás után a nagyvárosi gazdasági erőterektől való elszakadás hagyott ma is látható nyomokat a településen. Bizonyos fürdőhelyek – mint például Előpatak, Kirulyfürdő és Málnásfürdő – teljesen felszámolódtak, és lassan – sajnálatos módon – Zajzonfürdőt, Bázna-t, Bükszadot és Lippafürdőt is az előbbiekhöz kell sorolnunk. A 21. században egyes helyeken – akár csak egy szellemvárosban – mindössze egy-egy épület vagy rom mutatja az egykori idők megkopott fényét. Így Menyházán, Málnásfürdőn, Vízaknán, Előpatakon vagy Kirulyfürdőn ma már csak nagyon leromlott villa- vagy fürdőépületeket találunk. Szerencsére vannak – főleg Székelyföldön – jobb példák is: ilyennek számít Szováta, Tusnádfürdő, Borszék vagy Kovászna. Bár az elmúlt évszázad folyamán az említett települések esetében is voltak megtorpanások, ezek viszonylag jól vészelték át a szocializmus és a piacgazdaság közötti átmeneti időszakot, és ismét virágzásnak indultak. Más fürdők – Zsögödfürdőt, Sugásfürdőt vagy Szejkét sorolhatjuk ide – a közelségükben fekvő városok szatelitfürdőivé váltak.

Napjainkra a fürdő kultúra, fürdőkön való tartózkodás is megváltozott. A második világháborút követő új gazdasági rendszerben a fürdőre járás a munkásosztály és a különböző, szociálisan hátrányos kategóriák (veteránok, nyugdíjasok, rokkantak) számára is elérhetővé vált, aminek következtében a nagyobb desztinációk egyik legnyilvánvalóbb jellemzője a tömeges jelleg és az üzemszerű ellátás lett. A 20. század végén bekövetkező rendszerváltás, a piacgazdaságra való fokozatos átállás, valamint a fogyasztás által meghatározott társadalmi berendezkedés kialakulása egy olyan új középosztály megjelenésével járt együtt, mely-

50 Kósa: i. m. 29. p.

nek tagjai a 21. század első évtizedeire már jelentős vásárlóerővel rendelkeztek. Ezzel párhuzamosan az egészség és ennek megőrzése napjaink egyik legfontosabb értékévé vált, olyannyira, hogy a média is előszeretettel foglalkozik a különféle egészségkárosító tényezőkkel, mint például a stressz, a helytelen táplálkozás vagy a mozgáshiány. Ma már egész iparágak épülnek az egészség- és a szépségápolásra, és a turizmus immár nemcsak a megromlott egészségi állapot helyreállításának módzatait, hanem a különféle megelőzési tevékenységeket is igyekszik beépíteni kínálatába. Egyre inkább teret hódít tehát a wellness, a fitness és számos egyéb profilaktikus tevékenység (legyen az mozgás, testépítés, iszap-, gőz- vagy más gyógytényezőre épülő, masszázsfarmákat alkalmazó kozmetikai, táplálkozási-dietetikai vagy egyéb jellegű tevékenység). Az említettek közül sok szolgáltatás használja a természettel és természetességgel kapcsolatos toposzokat is – akár a szolgáltató természeti környezete kapcsán („érintetlen táj, tiszta levegő, gyönyörű hegyek stb.”), akár a természetes állapotukban alkalmazott anyagok és más termékinputok révén („természetes alapanyagok, gyógynövények, kivonatok stb. felhasználásával készült friss, helyi termékek, stb.”). A fürdőhelyeken jelenlévő turizmus tehát már nemcsak fürdőturizmus, hanem tág értelemben vett egészségturizmus, melynek két fő pillére (és sok más kiegészítő eleme) van. Az egyik fő pillér a hagyományos(abb)nak tekinthető gyógyturizmus, azonban ez esetben is sok új technikai és orvostudományi elem beépüléséről beszélhetünk (pl. elektroterápia, magnetoterápia, kinetoterápia és még sok egyéb). A másik a wellness-turizmus, amely még tágabb, ráadásul orvosi tudásra sincs szükség hozzá, ezért a keleti terápiáktól a vízalapú élményekig, a különféle masszázsfarmáktól a pihenési és táplálkozási lehetőségek gazdag kínálatáig terjedhet. Erdélyben a só mint fontos helyi ásványi kincs több helyen is beépült a turisztikai kínálat mindkét pillérébe (különösen Parajdon, Tordán vagy Szovátán), emellett pedig továbbra is fontos tényezőként vannak jelen az ásványvizek, helyenként pedig a mofetták is (azaz a szén-dioxidos gázkiömlések gázfürdőként való kontrollált használata). A wellness-szolgáltatások – vonzerejüknek köszönhetően – számos helyen kiegészítőelemként, az egyéb turisztikai formák mellé kerültek be egy-egy cég kínálatába (pl. városokban, az üzleti vagy kulturális attrakciókra szakosodott szállodák esetén, vagy

az olyan hegyvidéki üdülőhelyeken, amelyek célközönsége leginkább a túrázásban, természetjárásban érdekelt).

A legtöbbet viszont nem is maga a kínálat, hanem a kommunikáció változott. A '90-es években a szállodák és egyéb desztinációk csupán szórványosan, kissé heurisztikus módon próbáltak különböző kommunikációs eszközökhöz folyamodni (ez főként eltérő minőségben és mennyiségben előállított, ad hoc jelleggel – tehát nem átgondoltan – alkalmazott nyomtatott anyagok segítségével történt). A rendszeresség hiánya főként azzal magyarázható, hogy a 20. század utolsó évtizedében a fürdőtelepi szereplők nagy része, mivel a központi kormányzat támogató politikájának köszönhetően az állami, szociális alapon determinált kereslet még eléggé jól működött, egyszerűen nem volt ráutalva arra, hogy a szabadpiacon elboldoguljon. A szociális turizmushoz azonban sem minőség biztosítására, sem külföldi orientációra nem volt szükség: a szállodák vevőkörét továbbra is az urbánus középosztály alsó szegmensének egyre jobban elszegényedő tagjai, valamint azok a különböző, hátrányos helyzetű rétegek tették ki, akik az államilag támogatott üdülési jegyekhez hozzájutottak. Az állami intervenció miatt semmiféle fejlesztési kényszer nem érvényesülhetett, ez pedig oda vezetett, hogy az ezredforduló táján számos üdülőhely legfőbb jellemzője a leromlott eszközállomány és teljes piaci tanácstalanság, a versenyképesség és a szolgáltatáskultúra teljes hiánya lett.

A 2000-es évek elején ezt a modernizáció és a privatizáció korszaka követte. Ebben az időszakban már a kommunikáció területén is megfigyelhető valamiféle elmozdulás: igaz, ez még mindig csak sporadikusan és főként a nyomtatott anyagok szintjén jelentkezik, ezeket azonban a korábbinál nagyobb tételben alkalmazzák, és néhol már megjelennek a saját weboldalak is. Emellett fokozatosan növekszik a különféle vásárok, expók hatása is: egyre több szereplő jelenik meg a turisztikai sergeszemlék eme formáin, bár jelenlétük a kezdeti időszakban még többnyire a belföldi rendezvényekre korlátozódott.

Annak ellenére, hogy egyes üdülőhelyek (pl. Szováta, Félixfürdő, Tusnádfürdő) esetében elkezdődött a privatizáció, emellett pedig a magántőke részéről is számos zöldmezős beruházásra került sor a szállodaiiparban, a személyes kapcsolatok, üzleti kötődések szerepe még mindig magas, és számos üdülőhelyen az állami szektor továbbra is jelentős mértékben van jelen. Ezzel párhuzamosan tőlünk nyugatabbra

– például Magyarországon és Ausztriában – egy sokkal versenyképebb és magasabb minőséget képviselő gyógyturizmusról beszélhetünk, ami fokozatosan kezdi elszívni a belföldi keresletet is.

A harmadik korszaknak a közösségi média és a különféle egyéb közvetítő csatornák korát tekinthetjük, melynek kezdete a 2010–2015 utáni évekre tehető (ez mindmáig tart), és amely nagyjából egybeesik a web 3.0-val, az internet fejlődésének új korszakával. Itt már nem egyirányú a kommunikáció, hanem a vevő, a fogyasztó is kommunikál a szolgáltatóval, sőt az üzenetek alakításába is beleszólhat. Már nem nagy kollektív célcsoportokat céloznak meg, hanem az adatgyűjtés és nagyméretű adatfeldolgozás segítségével kisebb vagy egyénre szabott üzeneteket gyártanak. Ugyanakkor az információcserére, valamint a vevők által is kontrollálható felületek kialakítására alkalmas csatornák, applikációk száma is robbanásszerűen megnőtt, e folyamatnak köszönhetően pedig a szálláshelyközvetítés-, de akár a kommunikáció terén is a bőség zavara a jellemző.

Kétségtelen, hogy az elmúlt évtized nagy változása a turizmusban az online szálláshelyfoglalás, valamint az egyéb szolgáltatások közvetítésének teljes átalakulása. Ez korábban előzetes telefonhívás segítségével, „walk-in” típusú közvetlen kapcsolattal vagy hagyományos ügynökségek révén valósult meg, napjainkra azonban a közvetítő oldalakon történő értékesítésnek sikerült szinte minden más forma helyét átvennie. A Booking, az Expedia, a Travelminit vagy éppen a Trivago olyan kereső- és foglalási oldalak, amelyek immár nemcsak szálláshelyeket, hanem számos más szolgáltatást is képesek közvetíteni és elővételben értékesíteni (ilyenek pl. a repülőutak, étkezések, a különféle múzeumi belépők, stb.). Az online eszközök térhódítása elsősorban annak köszönhető, hogy ezekkel általában sokkal eredményesebben lehet elérni a kívánt célcsoportokat, hatékonyabban lehet kommunikálni ezek tagjaival, emellett pedig a válaszkészség és a reklámra adott reakció mérésére egyaránt lehetőséget adnak (ezzel szemben az offline térben aligha megállapítható, hogy a potenciális vásárlók reagálnak-e egy tévében lejátszott reklámra vagy egy általunk feladott újsághirdetésre). Az is az online tartalmak mellett szól, hogy gyorsabban előállíthatók, szükség esetén pedig könnyebb megváltoztatni őket, ugyanakkor a klasszikus reklámeszközökhöz képest relatíve kisebb kiadással több vevőt, fogyasztót el lehet érni általuk.

Az említett változások nem csupán az eszközök, hanem az információk és az ingerek bőségét is eredményezték, minden tekintetben rendkívül bonyolulttá és egyidőben dinamikussá is téve az online kommunikáció világát. Ami az egészségturizmus kommunikációját illeti, a korábbi korszakokhoz képest a következő, főként tartalmi-szerkezeti változásokról kell említést tennünk:

1. A vizuális közlés dominánssá válása: manapság a különféle helyszínekre, valamint az adott helyszíneken elérhető eszközökre és szolgáltatásokra vonatkozóan nagyon sok igényes kép, ábra, térkép és más grafika áll rendelkezésre. A képeken a női test mint a legfőbb kommodifikált látványelem továbbra is dominál, de az egészségturizmus más visszatérő toposzainak előfordulása is megfigyelhető: ilyenek például a víz, a természet és az erdős környezet, ugyanakkor a különféle kulináris elemek is hatásos vonzó tényezők lehetnek.

2. A gyógyászat, gyógyulás vonzerejének csökkenése, főként a korábbi időszakokhoz képest. Erdélyre különösen igaz, hogy a szolgáltatók csak viszonylag felületes képet nyújtanak arról, miként működnek az egyes gyógyászati eljárások vagy hatótényezők (ahhoz képest, hogy milyen szintű orvosi és gyógyászati tudás áll a rendelkezésre jelenleg a témával kapcsolatban).

*Az egyik székelyföldi szálloda nyitóoldalaán található kép
(Forrás: <https://balvanyosresort.ro/hu/>)*

3. A látványos belső terek, a szobák és fürdők igényes építészeti és designmegoldásai, valamint a luxus és kényelem a kommunikáció szintjén is kiemelkedő jelentőséggel bírnak. E tekintetben sok szálloda és kisebb szálláshely tulajdonosai is felismerték a piaci igényeket, és olyan belső tereket is átalakítanak, illetve felújítanak, amelyek egyébként funkcionálisan még jónak mondhatók.

4. Napjainkban a külső ügynök szerepét egy ismeretlen, globális szereplőtípus veszi át: a 19. században szervezőként és közvetítő ügynökként működő vasút feladatát, valamint a 20. században a helyi (állami, majd a magántulajdonban lévő) utazási irodák szerepkörét ma a nemzetközi szinten működő online szálláshely-közvetítő csatornák látják el.

ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

Az erdélyi fürdőkultúra egyértelműen a nyugat-európai és azon belül az Osztrák–Magyar Monarchia fürdővilágához tartozik. A régióbeli fürdők jelentős késéssel, javarészt a 19. század második felében épültek ki, nyugati megfelelőikhez képest jóval szerényebb szolgáltatásokkal és infrastruktúrával, azonban már a kezdeti korszakban is nagyszerű kommunikációs anyagok születtek róluk. Így Erdélyben is szinte minden helyszín kapcsán találunk tudományos dolgozatokat, fürdőkalauzokban közölt ismertetéseket, később pedig különféle hirdetéseket és képeslapokat is. A népszerűsítés szempontjából egy-egy kiemelkedő személyiség látogatása is fontos szerepet játszott, ugyanakkor egy-egy fürdőt akár értelmiségiek, nemesi származásúak vagy más jómódú birtokosok is üzemeltethettek vagy pártfogásukba vehettek. E fürdőtelepüléseken a századfordulón pezsgő társadalmi élet zajlott, ez azonban inkább csak a nyári időszakra volt jellemző.

A fürdőélet fejlődését illetően a két világháború jelentős törést idézett elő. Az első világháborút előbb az impériumváltás (Erdély Romániához csatolása), majd a gazdasági válság követte, a második pedig (a szocializmus kiépülésének köszönhetően) jelentős társadalmi-gazdasági átalakulásokat hozott, amelyek további elszegényedéshez vezettek. A polgári középosztály gyakorlatilag megszűnt, a középosztályra alapozó társadalmi rend felszámolódott, a kommunista mentalitás pedig egy merőben más társadalmi ideált hirdetve alakította át a kínálatot, egy olyan folyamatot indítva el, amely végül az erdélyi, partiumi, bánági

fürdőket is „maga alá temette”. Érdekes módon a kommunizmus által előidézett átalakulásokat leginkább a periférikus elhelyezkedésű, viszonylag kisméretű, legtöbbször hideg ásványvízre vagy sós vízre alapozó székelyföldi fürdők tudták legjobban átvészelni (kivéve persze azokat, amelyek már az államszocializmus alatt tönkrementek – Előpatak volt ilyen –, vagy pedig a rendszerváltást követő években hanyagolták el őket, mint például Bálványosfürdőt).

A 21. századi új kibontakozás, amely a fürdőélet mellett más turizmusformákról is szólt, a szocreál struktúrákat is integrálta: a fürdőket már nem csupán a középosztály tagjai látogatták, hanem más társadalmi kategóriák (munkásosztály, nyugdíjasok, átutazó turisták stb.) számára is elérhetővé váltak. A legfőbb veszteségnek azonban a fürdők szocializációs gyakorlatának átalakulását tekinthetjük. Míg a 19. században a fürdő főként a személyes kapcsolatokra, találkozásokra, beszélgetésekre adott lehetőséget, a 20. század végére a fürdővendégek közötti kapcsolatok szinte elképzelhetetlenné vagy legalábbis véletlenszerűvé váltak (mindez főként a professzionalizációnak, a tömeges jellegnek és a megváltozott társadalmi rendnek tulajdonítható). Az ismerkedés, a beszélgetések és a közös étkezések lehetősége megszűnt, és maguk a kezelések is csak ritkán teremtenek olyan helyzeteket, amelyek a más fürdőzőkkel való társalgás kialakulásának kedveznének. A fürdőkultúra immár üzemszerű termeléssé vált, integrálódott a wellness-turizmus és a 21. század professzionális gyógyturizmusának modern kereteibe, mintegy ellehetetlenítve a korábbi, hosszú tartózkodásra alapozó ismerkedési és szocializációs gyakorlatokat.

Erdélyben a fürdők jelentős részének ma nincs koncepcióvezérelt marketingstratégiája. Néha az olyan alapvető dolgok is hiányoznak, mint a folyamatosan ellátott közösségi médiafelület vagy a jól működő saját honlap. Még az olyan jelentős üdülőhelyek online kommunikációs eszköztára is elmaradottnak tekinthető, mint Tusnádfürdő, Kovászna vagy Szováta. A szállodák már gyakrabban alkalmaznak jobb, aktívabb és modernebb megoldásokat, de számos desztináció legfennebb egy tájékoztató jellegű honlapot tud csak fenntartani. A drága és körülményes gyógyturizmus fokozatosan kiszorul a kínálatból, helyette a könnyebben működtethető wellness veszi át a domináns szerepet. Mivel az ásványvizek belgyógyászati értéke csak igen kis mértékben van „termékesítve”, igen valószínű, hogy az ivókúra nagyrészt eltűnik a

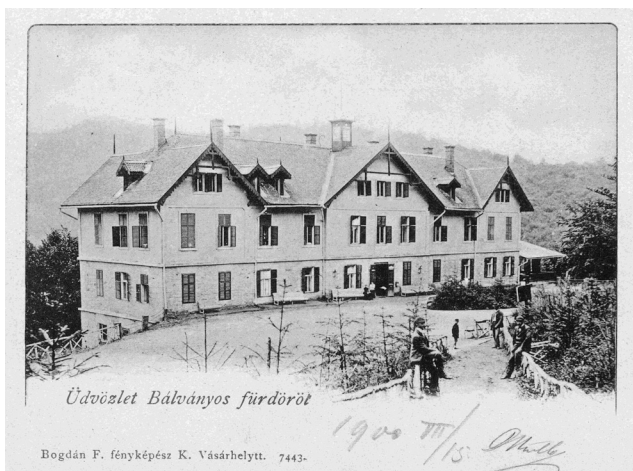
palettáról. Fontos megemlítenünk a városi wellness térnyerését is, amely nemcsak a városszéli kis szatellit üdülőhelyeken elérhető, mint korábban (lásd: Szeltersz, Zsögödfürdő stb.); ma már a városi szállodák kínálatában is sokszor találunk szauna-, masszáz-, sőt vízfelületekre alapozó élményelemeket. Napjainkra az egészség toposza és divatja mindent áthat, meghatározó szemponttá vált, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a komolyabb medikális szaktudást is feltételező gyógyászat paradox módon a peremre szorult az egészségturizmus kínálatában. Az üzeneteket vizsgálva azonban felfedezhetünk változatlan elemeket is: akárcsak a múltban, a jelenben is a szállás-fürdés-étkezés hármasa a meghatározó; a kultúra mint kiegészítőelem szembeötlően hiányzik az erdélyi egészségturisztikai kínálatból. Az üdülőhelyeken nem kerül sor nívós zenei, irodalmi, vagy művészeti produkciókra: ezeket legfennebb csak elvétve találjuk meg egy-egy desztináció életében. A természet továbbra is csak dekoráció, romantikus háttér, és – kevés kivételtől eltekintve – nem valós kínálati elem, ahol a vendégek tényleges mozgást is végezhetnének, vagy éppenséggel élvezhetnék az erdők és a jó levegő különlegességét. A természeti tér kihasználatlanságának egyik oka a helyi ökológiai sajátosságokban keresendő; ezek egyike a medvék vélt vagy valós jelenléte. A székelyföldi fürdők esetében a megközelíthetőség sem sokat javult: a vasúti összeköttetés ma sem sokkal jobb, mint a 19. században (sőt – relatív módon mérve – nyugatibb desztinációkhoz képest még rosszabb), az autópályán vagy közúton való elérhetőség pedig szintén meglehetősen körülményesnek és időigényesnek mondható.

2020-ban a digitális reklámra szánt összegek globálisan már meghaladták a teljes reklámkiadások felét, és azóta ez az arány még inkább a digitális reklámkiadások javára változott. Az e célra fordított pénz több mint 64%-át a négy legnagyobb online szolgáltató – a Google, a Facebook, az Alibaba és az Amazon – kapta, vagyis az ezeken a platformokon elköltött összegek a teljes digitális reklámkiadás közel kétharmadát teszik ki.⁵¹ Ugyanakkor a teljes 334 milliárd dollárnyi kiadás közel kétharmadát az online keresésoptimalizálás és kisebb mértékben a közösségi médián elköltött összegek alkották. 2021-ben a digitális

51 Lásd <https://yiminshum.com/internet-digital-social-media-2020/> (Utolsó letöltés: 2023. 05. 01.)

népszerűsítésre szánt kiadások tovább duzzadtak, és világviszonylatban meghaladták a 490 milliárd dollárt (ez az összeg a teljes reklámkiadások mintegy 63%-át teszi ki).⁵²

A jövő marketingje még pontosabb, még inkább adatvezérelt lesz, mint napjainkban. Mivel a rendszer a vásárlási opciókat, előzményeket is megjegyzi – akárcsak az olyan tartalmakat, amelyekre a fogyasztó korábban jól reagált –, lehetősége nyílik arra, hogy az egyes fogyasztóknak teljesen személyre szabott reklámokat vagy vásárlási ajánlatokat küldjön. Különösen nagy változást idézhet elő, ha a mesterséges intelligencia kezd beépülni a reklámozás vezérlésébe, és a tartalmak gyártásában, a pozicionálásban, a piaci rések felismerésében és a szegmentálásban is meghatározó szerepre tesz szert. A gyógyturizmusnak és az egyéb egészségturisztikai tevékenységeknek egyénre szabott kínálatot kell kialakítaniuk, és ezt el is kell juttatniuk a fogyasztókhoz, hiszen a különféle szolgáltatásokat ma már nem tömegreklámok, hanem okostelefonokra adaptált, a legújabb közlési formákba és csatornába integrálódó perszonalizált üzenetek és konkrét ajánlatok révén lehet eladni. Egy szó mint száz: a jövő a székelyföldi borvizekhez is megérkezett.

52 Lásd <https://www.emarketer.com/content/worldwide-digital-ad-spending-year-end-update> (Utolsó letöltés: 2023. 05. 01.)

Horváth Alpár

ÜDÜLŐHELYEK ÉS GYÓGYHELYEK
A SZÉKELYFÖLDI MEGYÉK TURIZMUSÁBAN

EGÉSZSÉGTURIZMUS A SZÉKELYFÖLDI MEGYÉKBEN?

A magyar közéleti és szakmai diskurzusokban manapság szinte evidenciaként szerepel a Székelyföld mint olyan térbeli entitás emlegetése, amelynek tartalmi – kulturális, társadalmi-gazdasági, környezeti és politikai – kérdéseivel lehet és érdemes is foglalkozni. Igaz, hogy közigazgatási értelemben valóban nem létezik Székelyföld nevű területi egység Románia területén, mégis használjuk egy olyan – több romániai megye területére kiterjedő – terület megjelölésére, amely leginkább történeti-kulturális régióként értelmezhető.¹ Ha a turizmusgazdaság és turizmuspolitika szereplőinek sokféleségére gondolunk, akkor felmerülhet hipotézisként, hogy lehetséges a Székelyföldet olyan területi brandként, márkaként értelmezni, amely esetében nem az a kérdés, hogy miként van lehatárolva (akár közigazgatási, akár fejlesztéstervezési szempontok szerint), hanem az, hogy mit foglal magában, milyen turizmusgazdasági szereplők együttműködése, interakciója révén termelődik újra úgy is, mint szociokulturális konstrukció, avagy közmegegyezésen alapuló identitásrégió.² Székelyföldnek és a székelységnek mint etnikai tömbben élő, etnoregionális csoporttudattal és külső megjelöléssel is bíró magyar néprajzi csoportnak, identitásközösségnek van történelme, van jelene (lásd *Székelyföld Napok* eseménysorozatai októberenként), és lehetnek az identitásközösség szószólói által megfogalmazott és közvetített közös jövőkép-elemei is, amelyek akár víziók, stratégiai tervek formájában is megjeleníthetőek.

1 Horváth Alpár: *Turizmusfejlesztés Székelyföldön (Hargita megyei szemszögből)*. Kolozsvár, 2013, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

2 Kiss Tamás – Barna Gergő – Deák Attila: *Székelyföld turisztikai régió? Kérdőíves, fókuszcsoportos és statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Kolozsvár, 2013, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kvantum Research; Nagy Benedek: *A turisztikai helymarketing Székelyföldön. Az imázs- és márkahasználat tudományos megalkotása*. Kolozsvár, 2013, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Nyilvánvaló, hogy Székelyföldön nemcsak székelyek és nemcsak székelységgel nem azonosuló magyarok, hanem románok és más etnikai és nemzeti kisebbséghez tartozók is élnek. Az is egyértelmű, hogy Székelyföld nagyjából egybeesik azzal a három romániai megyével – Maros, Hargita és Kovászna megyékről van szó –, amelyek közigazgatási egységekként az országos és a települési szint között a közigazgatási törvénykönyv³ alapján meghatározott döntési és végrehajtási jogosítványokkal rendelkeznek. A székelyföldi megyék terminus használata azonban – bár helyesnek tekinthető – akár vita tárgyát is képezheti. Székely vagy székelyföldi megyékként említhetők a közigazgatás-történet témakörébe tartozó területi entitások, vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia keretében, a Magyar Királyság területén az 1878-as közigazgatási reformmal létrehozott területi egységek, ugyanis akkor a korábbi székekből és más vármegyei részekből jöttek létre Torda-Aranyos, Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék vármegyék. Ezzel szemben Románia mai megyéi 1968 óta léteznek, és 1998 óta a regionális politikát szolgáló tervezési-statisztikai és fejlesztési régiók ezekből épülnek fel. Időről időre politikai vitatéma a regionalizáció újragondolása, amely a romániai magyarság jelenlegi közigazgatási pozíciói szempontjából nem föltétlenül jelentene előrelépést, figyelembe véve a romániai pártok és pártközi viszonyok dinamikáját. Románia 2021-ben elfogadott *Országos Helyreállítási és Reziliencia-építési Terve* a turizmus területén mindenesetre egy olyan intézményi reformot helyezett előtérbe, amely a turisztikai együttműködések újszerű formáját, a vállalkozói és közigazgatási szféra szakmai jellegű összefogását, a stratégiai tervezés és turizmusgazdaságot szolgáló fejlesztési- és marketingakciók megalapozását szolgálná. A 2022. évi 86-os sürgősségi kormányrendelet a turizmus korábbi keretjogszabályaként működő 1998. évi 58-as kormányrendeletet többek között azzal egészíti ki, hogy tételesen megnevezi, bizonyos romániai megyék mely regionális turisztikai desztinációmenedzsment-szervezet (TDMSz) hatókörébe tartoz-

3 OUG 57/2019 – Ordonanță de urgență nr. 57 din 3 iulie 2019 privind Codul administrativ. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/268566> (sürgősségi kormányrendelet a Közigazgatási Törvénykönyv elfogadásáról) (Utolsó letöltés: 2023. szeptember 7.)

nak.⁴ Ha az egyes megyék nem lesznek képesek megyei TDMSZ-eket létrehozni, a megyei tanácsok – saját megyéjük nevében – egy adott regionális szakmai szerveződéshez csatlakozhatnak. 2023 szeptemberében még nem tudhatjuk biztosan, hogy sikeres lesz-e ezen intézményi reformtörekvés Romániában, de arra már fel lehet készülni, hogy a székelyföldi megyék külön-külön vagy egymással szorosabban együttműködve (például a *Székelyföldi TDM Klaszter* keretében), a 9 megyét magában foglaló nagy Erdélyi TDMSZ-hez fognak tartozni. Ezért akár székelyföldi, akár kelet-erdélyi megyékként emlegetjük őket, Maros, Hargita és Kovászna megyék turizmusfejlesztési elképzeléseiben a termékfejlesztés komplex feladategyüttese keretében célszerű kiemelt figyelmet fordítani az egészségturizmusra, amely magában foglalja a hagyományos gyógyturizmust is.

Míg a szolgáltató vállalkozások telephelyválasztása alapján az egészségturizmus – számos egészségmegőrzési, jóléti és jóléti szolgáltatásával – többféle településen is lokalizálódhat, a gyógyturizmus igazából a gyógyhelyekké minősített településeken vagy területeken lokalizálódik. Az önkormányzatok felelőssége, hogy törekedjenek a gyógyturisztikai potenciál minél jobb megismerésére, feltárására, védelmére, hatékony és fenntartható hasznosítására, akár önkormányzati vagy magánszféra által alapított vállalatok, akár az egészségügyi rendszerhez tartozó létesítmények támogatása, ösztönzése révén. (Lásd a Románia gyógyturisztikai stratégiáját jóváhagyó 2019. évi 571-es kormányhatározatot.⁵)

-
- 4 OUG 86/2022. – Ordonanță de urgență nr. 86 din 23 iunie 2022 pentru modificarea și completarea Ordonanței Guvernului nr. 58/1998 privind organizarea și desfășurarea activității turistice în România (sürgősségi kormányrendelet a *turisztikai tevékenységek* Romániában való megszervezéséről és lebonyolításáról szóló 1998. évi 58-as kormányrendelet módosításáról és kiegészítéséről). <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/256709> (Utolsó letöltés: 2023. szeptember 7.)
 - 5 HG 571/2019 privind aprobarea Strategiei pentru dezvoltarea turismului balnear. (kormányhatározat a gyógyturisztikai stratégia elfogadásáról). <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/217344> (Utolsó letöltés: 2023. szeptember 7.)

ÜDÜLŐHELY ÉS GYÓGYHELY – FOGALMI KÉRDÉSEK

A turizmus sokrétű gyakorlatában és a szerteágazó, multidiszciplináris turizmuselméleti szakirodalomban egyaránt hangsúlyosan szerepel a változó jelentéstartalmú gyógy- és egészségturizmus fogalma.⁶ Románia 2016-ban kidolgozott országos marketingvíziója az ország húzótermékei között említi a balneoturizmust.⁷ A 2023. év nyarán közvitára bocsátott, mintegy 62 intézkedési javaslatot tartalmazó új román országos turizmusfejlesztési stratégia⁸ több ponton is érinti az üdülőhelyekre és gyógyhelyekre mint speciális státusú településekre, településrészekre vagy övezetekre vonatkozó problémákat. Romániában üdülőhelynek hivatalosan az a település vagy településrész tekinthető, amelyet az illetékes helyi közigazgatási hatóság (helyi önkormányzat) kezdeményezésére a turizmusért felelős minisztérium szakvéleményezése és felterjesztése révén az éppen hatalmon levő kormány kormányhatározattal a 2008. évi 852-es kormányhatározatban foglalt kritériumok teljesítése alapján⁹ helyi vagy országos érdekű üdülőhelynek nyilvánít. A jogszabály 2. cikkelye szerint nemzeti vagy helyi érdekű üdülőhelynek minősítik az olyan települést, településrészt vagy szomszédos települések részeiből álló területet, amely rendelkezik turisztikai

-
- 6 Smith, Melanie – Puczkó László: *Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika*. Budapest, 2010, Akadémiai Kiadó; Michalkó Gábor – Rátz Tamara: *Egészségturizmus és életminőség Magyarországon. Fejezetek az egészség, az utazás és a jó(l)lét magyarországi összefüggéseiről*. Budapest, 2011, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet; Molnár Csilla: *Egészségturizmus 3.0*. In Kátay Akos – Michalkó Gábor – Rátz Tamara (szerk.): *Turizmus 3.0*. Orosháza–Budapest, 2019, Kodolányi János Egyetem, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Magyar Földrajzi Társaság, 128–140. p.; Ruzinkó Ádám – Donka Attila: *Az egészségutizmus értelmezése a turizmus változó rendszerében*. *Turizmus Bulletin*, 2019. 2. sz. 47–57. p.; Zsarnóczky Martin: *Az egészségutizmus folyamatainak terminológiai változásai*. *Turizmus Bulletin*, 2019. 1. sz. 36–44. p.
 - 7 ANT (Autoritatea Națională pentru Turism) 2016. *Viziunea de Dezvoltare și Marketing a Autorității Naționale pentru Turism, București* (az Országos Turisztikai Hatóság fejlesztési és marketing víziója).
 - 8 MAT (Ministerul Antreprenoriatului și a Turismului) (2023). *Strategia națională a României pentru Dezvoltarea Turismului 2023 – 2035*. (Románia nemzeti turizmusfejlesztési stratégiája 2023–2035) <https://turism.gov.ro/web/wp-content/uploads/2022/11/SNRDT-actualizat-varpt-HG-2023-2035.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. szeptember 1.)
 - 9 HG 852/2008 pentru aprobarea normelor și criteriilor de atestare a stațiunilor turistice (kormányhatározat a turisztikai üdülőhelyek tanúsításának normáiról és kritériumairól). <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/96733> (Utolsó letöltés: 2023. szeptember 7.)

erőforrásokkal, és amely megfelel a jogszabály 1-es mellékletében felsorolt, egyik vagy másik kategóriára vonatkozóan megállapított valamennyi kritériumnak. A turisztikai tevékenységek megszervezésére és lebonyolítására vonatkozó jogszabály legújabb módosítása¹⁰ hasonlóan, de valamelyest általánosabban határozza meg az üdülőhely fogalmát. Eszerint üdülőhely az olyan település, településrész vagy szomszédos települések részeiből álló terület, amely – a hatályos jogszabályoknak megfelelően – igazoltan rendelkezik turisztikai erőforrásokkal. A hatályos jogszabályokra való utalás főként a 2008. évi 852-es kormányhatározat előírásaira vonatkozik. A 852/2008. kormányhatározat időnként aktualizált 5-ös melléklete tételesen felsorolja mindazokat a településeket, településrészeket vagy övezeteket, amelyeket az egymást követő kormányok üdülőhelyeknek nyilvánítottak. A 2023. szeptember elején elérhető listát 2023 januárjában aktualizálták: ezen 54 országos és 147 helyi érdekű üdülőhely szerepel. A listát a turizmusért felelős minisztérium hivatalos honlapján a minősített struktúrák menüpontnál lehet megtalálni.¹¹ (Bár a viszonylag gyakori kormányátalakítások az említett információforrást olykor nehezen kereshetővé teszik.)

A turisztikai minisztérium platformján nem szerepelnek a gyógyhelyeknek minősített települések, településrészek vagy övezetek, az utóbbiakról ugyanis a 2000. évi 109-es sürgősségi kormányrendelet előírásai rendelkeznek. Ezek esetében ugyancsak a helyi önkormányzatok kezdeményezésére, de az Egészségügyi Minisztérium és alárendelt intézménye, az Országos Rehabilitációs, Fizikai Orvoslási és Balneoklimatológiai Intézet¹² szakvéleményezése révén, szintén kormányhatározatokkal végzik a tanúsítást. A sürgősségi kormányrendelet meghatározása szerint gyógyfürdő az olyan helység és/vagy terület, amely tudományosan bizonyított és hagyományosan elismert, terápiásan hatékony ásványi erőforrásokkal, speciális kezelési lehetőségekkel rendelkezik, és amelyet úgy szerveztek meg, hogy megfelelő gyógyfürdő-ellátást biztosítson. A meghatározásban tehát hangsúlyosan szerepel a kezelési lehetőségek és a szervezettség kérdése, illetve az, hogy az erőforrások

10 OUG 86/2022, lásd a 4. számú lábjegyzetet.

11 <https://turism.gov.ro/web/autorizare-turism/> (Utolsó letöltés: 2023. szeptember 7.)

12 <http://www.inrmfb.ro/> (Utolsó letöltés: 2023. szept. 26.)

gyógyhatása tudományosan bizonyított legyen. Erre vonatkozóan a 2004. évi 1154-es kormányhatározattal elfogadott szakmai normák adnak részletesebb útmutatást.¹³ A 109-es sürgősségi kormányrendelet alapján klimatikus üdülőhelynek minősíthető az a helység és/vagy terület, amely kedvező éghajlati tényezőkkel rendelkező területeken található, és amely biztosítja az egészség és/vagy munkaképesség fenntartását és javítását, valamint a pihenést és kényelmet. A terület fogalma itt olyan topográfiai módon és geoklimatikusan lehatárolt területet jelent, amely lehet a településen belül vagy azon kívül, és amely természetes gyógytényezőkkel rendelkezik. A településen belüli vagy kívüli jelleg igazából a települések belterületén vagy külterületén való fekvésre utal. (A belterület és külterület fogalmait a területrendezési és urbanisztikai törvény szabályozza, amire itt nem térünk ki). A természetes gyógytényezők alatt az összes fizikai-kémiai terápiás, természetes szanogén elemet értjük, úgymint: gyógyhatású ásványvizek, gyógytavak és gyógyiszapok, gyógygázok, a tengerpart összes fizikai-kémiai, klimatikus eleme, a bioklíma fő típusainak szanogén tényezői, ideértve a barlangokat és sóbányákat is. Lényeges előírás, hogy a gyógyhelyekként megállapított településrészeket, területeket le kell határolni az urbanisztikai és területrendezési tervekben, és az előírt szakmai normáknak¹⁴ megfelelően szigorú intézkedéseket kell fogantatosítani – nem csupán a természetes gyógytényezők védelme miatt, hanem az optimális gyógyhelyi ellátás érdekében is. Ez pedig mind az önkormányzatok, mind a vállalkozások, mind pedig a gyógyhelyre érkező látogatók, turisták, vendégek részéről is felelős magatartást feltételez.¹⁵

A 2011. évi 1016-os kormányhatározat aktualizálásai alapján Romániában ma 33 minősített balneoklimatikus gyógyhely (stațiune balneoclimaterică) és 5 minősített fürdőhely ('stațiune balneară') létezik.¹⁶ Az ország, azon belül pedig Erdély, illetve Székelyföld gyógyturisztikai

13 HG 1154/2004.

14 Uo.

15 Lásd Gonda Tibor: *Alternatív turizmus. Környezettudatosság és felelősségteljesesség a turizmusban*. Budapest, 2022, Akadémiai Kiadó; Rátz Tamara: *Felelősségteljes turizmus. Lehetőségek és kihívások a poszt-Covid korszakban*. H. n. 2023, Kodolányi János Egyetem.

16 HG 1016/2011.

potenciálja természetesen jóval gazdagabb ennél – mint ahogyan ez a gyógyturizmus múltjáról szóló ismeretek alapján is tudható.¹⁷

Gyógyhelyi státust kaptak a következő kelet-erdélyi/székelyföldi települések: Szováta és Kovászna még a második Boc-kormány idején 2011-ben, majd Tusnádfürdő a második Ponta-kormány idején 2013-ban, valamint Felső-Borszék (183 ha területtel) a Ciuca-kormány idején 2022-ben. A székelyföldi gyógyhelyek egyúttal országos jelentőségű üdülőhelyek is (a 2008. évi 852-es kormányhatározat alapján). A felsoroltakon kívül vannak még olyan országos vagy helyi érdekeltségű üdülőhelyeink, amelyek egykor gyógyhelyek voltak, és megfelelő védelmi és fejlesztési intézkedésekkel – a 2004. évi 1154-es kormányhatározattal jóváhagyott technikai normák alapján¹⁸ – gyógyhellyé minősíthetők lennének.¹⁹

A jelenleg hatályos jogszabályok alapján országos jelentőségű üdülőhelyek Maros megyéből Szováta, Hargita megyéből Tusnádfürdő és Borszék, Kovászna megyéből Kovászna. Helyi érdekeltségű üdülőhelyi státust kaptak Maros megyéből Déda és Marosszentgyörgy, Hargita megyéből Homoródfürdő (Szentegyháza város tartozéktelepülése), Gyergyócsomafalva, Korond, Hargitafürdő (Csíkszereda municípium tartozéktelepülése), Marosfő (Vasláb község tartozéktelepülése), Gyilkostó (Gyergyószentmiklós municípium része), Parajd, Zetelaka, a Bánffy-fürdő övezete Maroshévízen és Farkaslaka turisztikai övezete. Kovászna megyében a Torja községhez tartozó Bálványosfürdő mellett újabban Zágónbárkány, Uzon község és Kézdivásárhely turisztikai övezete kapott helyi üdülőhely besorolást. A három kelet-erdélyi megye

17 Nicolae Ciangă: *România. Geografia Turismului*. Cluj-Napoca, 2002, Presa Universitară Clujeană; Jánosi Csaba – Péter Éva – Herczeg Agnes – Takács Edvárd. (szerk.): *Székelyföldi fürdők, gyógyhelyek. Csíkszereda-Budapest-Szombathely, 2005, Polgár-Társ Alapítvány – Ars Topia Alapítvány – Csiki Természetjáró és Természetvédő Egyesület, B.K.L. Kiadó (a továbbiakban Jánosi et al.); Zsigmond Enikő: *Székelyföld gyógyfürdői és borvíztelepei, térkép 1:250.000.*, Budapest, 2017, DiMap Bt.*

18 HG 1154/2004.

19 Lásd még: Laviniu Munteanu – Constantin Stoicescu – Ludovic Grigore: *Ghidul stațiunilor balneoclimatice din România*. București, 1986, Ed. Sport-Turism; Nicolae Ciangă: *Turismul în Carpații Orientali. Studiu de Geografie Umană*. Cluj-Napoca 1997, Presa Universitară Clujeană; Jánosi et al.: i. m.; Nagy Benedek: *Fürdőélet és marketing Erdélyben a dualizmus korában. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2023. 2. sz. 50–66. p.; Zsigmond: i. m.

tehát 4 országos üdülőhellyel és 16 helyi érdekű üdülőhellyel dicsekedhet. Ezek közül a nem székelyföldi kötődésű Zágonbárkány Bodza-vidéken, a Bánffy-fürdő Maroshévízen, Déda pedig a Felső-Maros mentén fekszik (e két utóbbi egykor Torda, majd Maros-Torda vármegye része volt). Zágonbárkány történeti alapon ugyan Háromszékhez tartozik, de szinte kizárólagosan román etnikum által lakott térség része, ezért a település jelenbeli székelyföldi kötődése megkérdőjelezhető. Amikor székelyföldi megyékről beszélünk, akkor a három kelet-erdélyi megyére utalunk – akkor is, ha az egyes megyék nem minden területe feleltethető meg a vitatott kiterjedésű Székelyföld történeti-kulturális régió területének.²⁰

VENDÉGFORGALMI ADATOK A SZÉKELYFÖLDI MEGYÉKRŐL. A SZÉKELY MEGYÉK AZ ORSZÁGOS RANGSOROKBAN

2023 szeptemberében teljes évi adatsorok még csak a 2022-es évvel bezárólag álltak a kutatók rendelkezésére. Ezek alapján előbb egy éves összesítés szerint a három megye vendégéjszakáinak dinamikáját hasonlíthatjuk össze egymással és az országos átlaggal (1. táblázat). Megyei szinten elérhetők a külföldi és belföldi turistákra vonatkozó adatok is, településszinten azonban csak együttesen, az összes turistára vonatkozó adatokhoz lehet hozzáférni.

A 2019-es év viszonylag jó évnek számított a romániai turizmusban a 2018-ig tartó dinamikákhoz viszonyítva.²¹ Ezért egyfajta referencia évnek is vehetjük, amihez viszonyítva értékelhetjük a Covid-19 okozta világjárvány utáni újrakezdés turisztikai teljesítménymutatóit, főként a vendégéjszakák számának az alakulását (nyilván emellett érdekes a turisták száma, az átlagos tartózkodási idő, a kapacitáskihasználtság mutatóinak alakulása is). A 2020-as évben mind az országos forgalomban, mind az egyes megyék forgalmában drasztikus visszaesés következett be, amelyben a fogyasztói magatartást nem csupán a megbetegedésektől való félelem befolyásolta, hanem hatottak rá a járványügyi

20 Horváth Alpár: *Turizmusfejlesztés Székelyföldön (Hargita megyei szemszögből)*. Kolozsvár, 2013, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; Kiss-Barna-Deák: i. m.; Nagy 2013.

21 Horváth Alpár: Turizmus - vonzerők és vendégforgalom. In Benedek József (szerk.): *Erdély. Tér, gazdaság és társadalom*. Kolozsvár, 2020, Iskola Alapítvány Kiadó – Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 421-445. p. (A továbbiakban: Horváth 2020b.)

intézkedések okozta átmeneti nehézségekhez való egyéni és csoportos viszonyulások is, akárcsak azok az információs hatások, amelyek a közösségi médiában terjedő tartalmak által érték el az embereket.²²

1. táblázat. A kelet-erdélyi megyék vendégéjszakáinak dinamikája 2019–2022 között

Vendégéjszakák száma		2019	2020	2020/ 2019 %	2021	2021/ 2020 %	2022	2022/ 2021 %	2022/ 2019 %
Románia	Bel-földi	24795.3	13581.8	-45.2	19002.6	39.9	23377.8	23.0	-5.7
	Kül-földi	5290.8	997.4	-81.1	1832.7	83.8	3666.5	100.1	-30.7
	Összes/átlag	30086.1	14579.1	-51.5	20835.3	42.9	27044.4	29.8	-10.1
Maros megye	Bel-földi	980.0	468.1	-52.2	670.0	43.1	774.3	15.6	-21.0
	Kül-földi	184.2	24.9	-86.5	59.6	139.2	106.2	78.3	-42.3
	Összes/átlag	1164.2	493.1	-57.7	729.6	48	880.5	20.7	-24.4
Harghita megye	Bel-földi	410.1	198.5	-51.6	303.8	53.1	390.3	28.5	-4.8
	Kül-földi	120.8	12.6	-89.6	29.4	133.7	53.4	81.3	-55.8
	Összes/átlag	531	211.1	-60.2	333.3	57.9	443.7	33.1	-16.4
Kovácsna megye	Bel-földi	564.9	295.0	-47.8	451.2	53.0	567.2	25.7	0.4
	Kül-földi	39.9	0.5	-88.0	17.1	257.9	27.5	60.8	-31.1
	Összes/átlag	604.8	299.8	-50.4	468.3	56.2	594.7	27.0	-1.7

*A táblázatot az OSI Tempo Online adatbázisa alapján a szerző szerkesztette.*²³

- 22 A pandémia mellett az infodémiás hatásokról lásd Krekó Péter: Dezinformáció, áltudomány és koronavírus-járvány szociálpszichológiai megközelítésben. *Magyar Tudomány*, 2022. 5. sz. 621–630. p.; Z. Karvalics, László: *Az infodémiától a tudáskormányzásig. Világjárvány és világrendszer információkutatói szemmel*. Budapest, 2022, L'Harmattan.
- 23 Horváth Alpár: A gyógyhelyek szerepe a kelet-erdélyi turizmusban. In Csákvári Tímea – Varga Zoltán (szerk.): *VI. Zalaegerszegi Nemzetközi Egészségturizmus Konferencia, 2023. március 3. Tanulmánykötet*. Pécs–Zalaegerszeg, 2023, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Egészségbiztosítási Intézet, 62–75. p.

A külföldi vendégéjszakák esetében 80%-ot meghaladó visszaesés volt tapasztalható, a belföldi turizmusban viszont a járványügyi intézkedések enyhülése kihatott az utazási kedvre – oly módon is, hogy a nemzetközi mozgások dekonjunktúrája árnyékában a belföldi turizmus hirtelen megélné: sok román állampolgár, aki más körülmények között inkább külföldre ment volna, inkább választott hazai úticélokot. Ez a konjunktúra a számok tükrében 2022-re már lecsengeni látszik. Annak tulajdoníthatóan, hogy a nemzetközi turisztikai szervezetek és a hazai piac szereplői is valamelyest alkalmazkodni tudtak a kockázatokhoz és/vagy előírásokhoz²⁴, egyúttal tájékoztatva és ösztönözve az utazókat és az utaztatókat is, ma már a nemzetközi piaci verseny újra megélné látszik. Ez Románia, ezen belül pedig az egyes megyék, települések vendégforgalmában is megmutatkozik. A belföldi piac élénkítésébe proaktív módon a székelyföldi megyék turisztikai szervezetei is bekapcsolódtak: Kovászna megye a *Visit Covasna Safe Place*, Hargita megye pedig a *Visit Harghita Family Friendly* kampányokkal. Annak ellenére, hogy 2021-ben és 2022-ben a beutazó turisták vendégéjszakáinál erőteljes növekedés volt tapasztalható, 2022-ben a 2019-es év teljesítményeit még sem országosan, sem megyei átlagokban nem sikerült utolérni. Ezzel szemben a települések szintjén jóval árnyaltabb kép látszik kirajzolódni.

A belföldi turisták által eltöltött vendégéjszakák száma alapján Maros megye 774 ezer vendégéjszakával a 9. helyre került, ami az országos 23 millió 377 ezer vendégéjszakás forgalom 3,3%-át teszi ki. Kovászna megye 567 ezer vendégéjszakával a 12. helyen (2,2%-kal), Hargita megye pedig 390 ezer vendégéjszakával a 18. helyen szerepel (az országos forgalomból való 1,7%-os részesedéssel).

A külföldi turisták vendégéjszakái szerinti 2022. évi rangsorban, az országos 3 millió 666 ezer vendégéjszakából Maros megye (8. hely) 106 ezer vendégéjszakával csak 2,9%-kal részesült, Hargita megyére (14. hely) közel 54 ezer vendégéjszakával az országos vendégéjszakák 1,5%-a, Kovászna megyére (19. hely) 27 ezer vendégéjszakával pedig csak az országos vendégéjszakák 0,8%-a jutott.

24 Michalkó Gábor: *A turizmus essenciája*. Budapest, 2023, Akadémiai Kiadó; Rátz 2023.

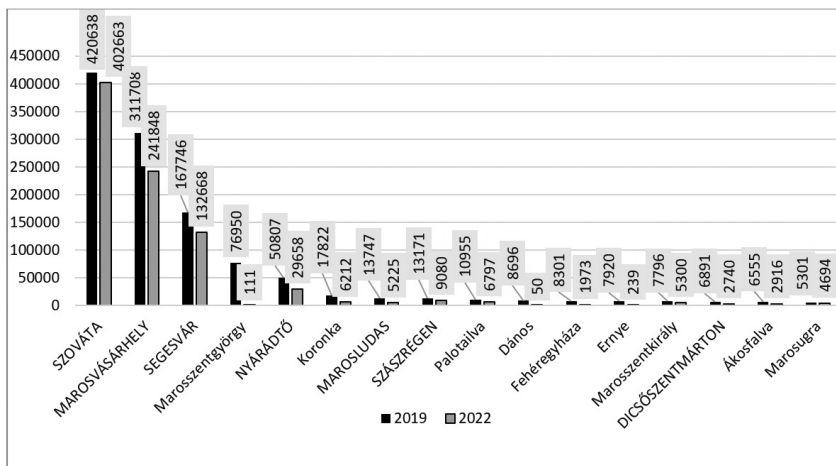
Az országos rangsorokban elfoglalt pozíciók évenkénti esetleges változásai egyfajta piaci pozíciónyerést vagy -vesztést tükröznek a megyék közötti képzeletbeli versenyben. Valójában azonban nem a megyék versenyeznek a piacon, hanem az egyes településeken lokalizált szálláshely-szolgáltatók, amelyeknek a vendégforgalmi adatait előbb települési szinten gyűjtik össze, majd a megyei statisztikai igazgatóságok összesítéseit az országos statisztikai intézet együttesen teszi közzé, többek között az általunk is rendszeresen lekérdezett *Tempo Online* adatbázisban.

VENDÉGFORGALOM A SZÉKELYFÖLDI ÜDÜLŐHELYEKEN ÉS GYÓGYHELYEKEN

Maros megyében a vizsgált időszakban három, legalább 100 ezer vendégéjszakát meghaladó település volt: Szováta gyógyfürdőhely, Marosvásárhely megyeszékhely és 100 ezer fölötti lakosú regionális vonzásközpont, valamint a nemzetközi hírnévnek örvendő, UNESCO Világörökséghez tartozó várnegyeddal büszkélkedő Segesvár város. (Utóbbinak 2020-ban közel 74 ezerre esett vissza a forgalma; utána már 2021-ben és 2022-ben is meghaladta a 100 ezres értéket, de még nem érte el a 2019. évi 167 ezer vendégéjszakás teljesítményét.) Szováta országos érdekű üdülőhely és gyógyhely 2019-ben még csak 36%-kal dominálta a megye vendégforgalmát, de a 2020-as Covid-járvány évében történt visszaesése a megyei átlaghoz képest kevésbé volt erős (-48% a megyei átlag közel -58%-ához képest). Így előbb 44%-os, majd 2021-re 47,8%-os részesedést szerzett, azonban a növekedés ellenére 2022-re már 45,7%-ra mérséklődött a részesedése, míg Marosvásárhelynek ismét nőtt, ezúttal 27,5%-ra.

A megye két helyi érdekű üdülőhelye közül Marosszentgyörgy teljesítménymutatói romlottak, míg Déda teljesítménymutatói javultak. Marosszentgyörgy 2019-ben még a 4. helyen volt közel 77 ezer vendégéjszakával és 6,6%-os részesedéssel, és bár 2020-ban -57%-kal itt is csökkent a forgalom, mégis tartotta a 6,7%-os részesedést. 2021-re viszont 4 ezer vendégéjszakával a 10. helyre került, 2022-re pedig – mindössze 111 lejelentett vendégéjszakával – a 35. helyre szorult vissza. Déda viszont 2022-re nemcsak megszerezte a helyi érdekű üdülőhely-státust, hanem feltornázta magát a megyei rangsor 22. helyére, elérve a 2019. évi 1100-as vendégéjszaka-számot (ez azonban csak 0,1% a

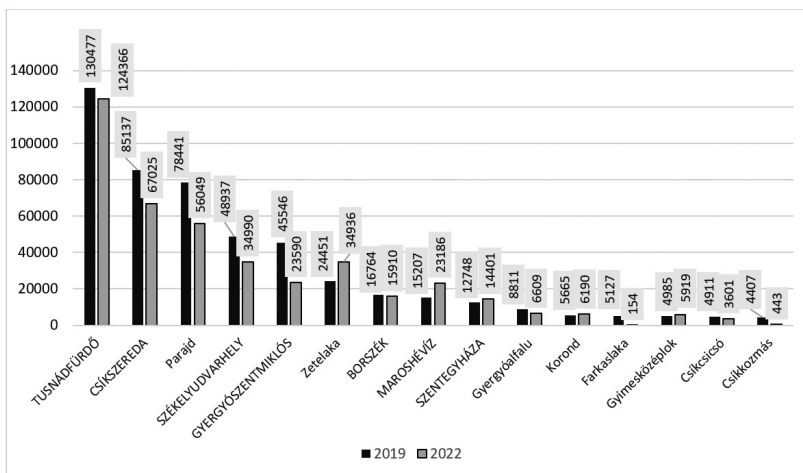
megyei teljesítményből). Üdülöhelyi státusok ide vagy oda, azért számos olyan faluturisztikai vagy más üdülési célpont létezik Maros megyében is, amelyek jócskán megelőzik a helyi érdekű üdülöhely státussal rendelkező településeket (1. ábra).

1. ábra. Maros megye legjelentősebb vendégforgalmú települései 2019-ben és 2022-ben (vendégéjszakák száma)²⁵

Hargita megyében 2019–2022 között egyedül Tusnádfürdőn jegyezték legalább 100 ezer vendégéjszakát (2. ábra). A 2019. évi 130 ezer fölötti vendégéjszaka-számmal az üdülőváros a megye vendégforgalmát 24,6%-os részesedéssel vezette, 2021-ben pedig csak 95 ezerre növelte a vendégéjszakák számát a 2020-as mélyponthoz (46 ezer vendégéjszaka) képest. Az üdülöhely 106%-os növekedésével így is jóval meghaladta a megyei 66%-os növekedési átlagértéket. 2022-ben már sikerült 124 ezerrel megközelíteni a Covid előtti év forgalmát, de a 30%-os növekedéssel még ebben az évben is közel -5%-kal maradt le régi önmagához képest. A vizsgált időszakban Tusnádfürdő részesedése Hargita megye forgalmából 2020-ban volt a legkisebb, 22%-kal, a legnagyobb pedig 2022-ben, 27%-kal. A megye forgalmában Csíkszereda Hargitafürdő helyi érdekű üdülöhellyel együtt foglalta el a második helyet a megyei

rangsorban, 2021-ben viszont Parajd mintegy 4700 vendégejszakával megelőzte Hargitafürdőt és a megyeszékhelyet. Csíkszereda részesedése a megye forgalmából a vizsgált időszakban 15-16% körül alakult.

2. ábra. Hargita megye legjelentősebb vendégforgalmú települései 2019-ben és 2022-ben (vendégejszakák száma)²⁶

Parajd helyi érdekű üdülöhelyként a megye egyik legjelentősebb turisztikai vonzasközpontja. A sóbánya látogatottsága szempontjából a látnivalóra kíváncsi látogatók és a szalinoterápiás légúti kezelésre érkezők száma egyaránt jelentős (míg az előbbieket többsége nem száll meg a településen, az utóbbiakra a többszöri belépés és részben a környéken történő éjszakázás jellemző). A település a megyei forgalomhoz 12-15%-kal járul hozzá, jócskán megelőzve a 8-9%-os részesedésű Székelyudvarhelyt, illetve a Gyilkostó helyi érdekű üdülöhelyet magába foglaló Gyergyószentmiklóst. Ez utóbbi 2019-beli 8,6%-os részesedése 2022-re 5,3%-osra esett vissza, a vendégejszakák száma pedig közel 24 ezerrel alig haladja meg a 2019. év forgalmának felét. Ígéretes dinamikát mutat a 2022-ben helyi érdekű üdülöhely státust szerzett Zetelaka község (Ivó, Zeteváralja falvakkal és a Madarasi-Hargita övezet egy részével), amely jócskán megelőzte Gyergyószentmiklóst és nagyon

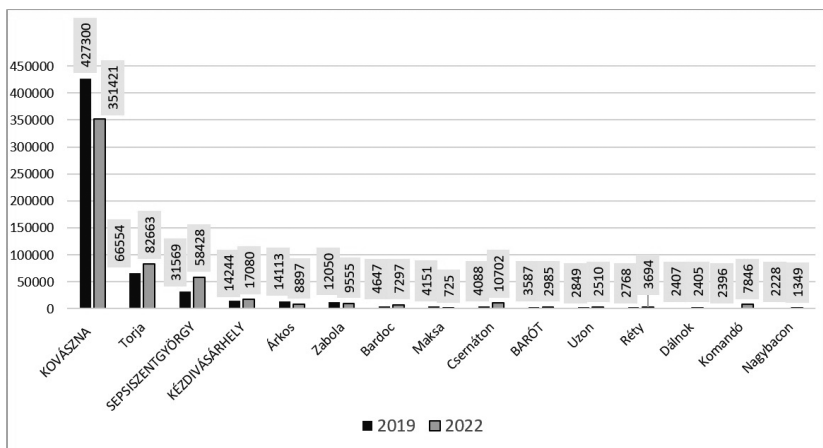
26 Forrás: Horváth 2023.

közelíti Székelyudvarhely teljesítményét. 2022-ben a megye vendégéjszakáinak közel 8%-át adta, és ez a 2019. évi 4,6%-hoz képest nem kis eredmény, hisz abszolút számokban is a mintegy 10 ezer vendégéjszakával haladta meg a Covid előtti év teljesítményét. Maroshévíz ugyan helyi érdekű üdülőhely (23 ezer vendégéjszaka, 5,2%), de lekörözte az országos érdekű üdülőhelystátussal és gyógyhelyminősítéssel bíró Borszéket (az utóbbi település közel 16 ezer vendégéjszakája csak a megyei forgalom 3,6%-át teszi ki). A Homoródfürdő helyi érdekű üdülőhelyet magában foglaló Szentegyháza is jól teljesített, felülmúlva 2019-es értékeit: 2022-ben 14 ezer vendégéjszakával, azaz több mint 3%-kal járult hozzá a megyei teljesítményhez. Korond 2022-ben szerzett helyi érdekű üdülőhelystátust, és 6 ezret meghaladó vendégéjszaka-számmal 1,4%-os a részesedése. A helyi érdekű Marosfő üdülőhelyet magában foglaló Vasláb az utóbbi három évben növekedett, de még mindig jelentősen elmarad a 2019-es pozíciójától: 795 vendégéjszakájával csupán a 25. helyezést érte el a megyében. A 2022-ben helyiüdülőhely-státust szerző Gyergyócsomafalva ennél valamivel jobban teljesített, azonban 12 vendégéjszakával – ez a szám a 21. helyhez volt elég – még csak 0,3%-os a részesedése. Farkaslaka is megszerezte a helyiüdülőhely-státust, de teljesítménye 2019 óta drasztikus visszaesést mutat: az akkori 5 ezer vendégéjszakával (1%-kal) a 12. helyen volt, 2022-ben pedig 154 vendégéjszakával a 34. helyre, a sereghajtók közé került.

Kovászna megye turizmusát Kovászna gyógy- és országos üdülőhely erőteljesen dominálja, főként hogy az említett város kivételével egy településen sem valósult meg legalább 100 ezer vendégéjszaka, sem a Covid-19 járvány előtt, sem utána (3. ábra). Ez nyilván a kapacitásokkal is összefügg, de erről a további alfejezetben lesz szó. Kovászna 2019-ben a megye 604,8 ezer vendégéjszakás forgalmának 70,6%-át tette ki, 427 ezer vendégéjszakával. A megyei átlagot (-50,4%) meghaladó -56,5%-os visszaesése ellenére 2020-ban is megőrizte vezető pozícióját, de már csak 62%-kal (185 ezer vendégéjszaka a közel 300 ezerből). 2021-ben és 2022-ben a megyei átlagoknál lassúbb növekedése (53% az 56,5%-hoz, illetve 24% a 27%-hoz képest) azt eredményezte, hogy pozíciója tovább gyengült a megyén belül, míg más települések erősebb dinamikával egyre nagyobb részesedéseket szereztek. Kovászna még mindig domináns, de 2021-ben csak 60,5%-kal (közel 284 ezer vendégéjszaka a 469

ezerből), 2022-ben pedig csak 59,1%-kal (351 ezer vendégéjszaka a közel 595 ezerből).

Kovászna megye második legjobban teljesítő turisztikai településének – a hozzá tartozó Bálványosfürdő egységeinek regisztrált vendégforgalma alapján – Torja község számít. 2019-ben 66 ezer vendégéjszakával még csak 11%-os volt a részesedése, de 2020-ra – mivel a visszaesése csupán -21,4%-os volt, 52 ezer vendégéjszakával már 17,5%-os részesedést szerzett. Bár továbbra is megőrizte 2. helyezését a megyei rangsorban – és ha kissé lassabban, de még növekedett is –, 2021-ben 78 ezer vendégéjszakája 16,7%-os részesedéshez, 2022-ben a 82,6 ezer vendégéjszakája pedig „csak” a közel 14% részesedéshez volt elég. A 3. helyezett Sepsiszentgyörgy megyeszékhely forgalma (az üdülőhelyi státussal már/még nem rendelkező, helyi érdekű Sugásfürdővel) 2020-ban a megyei átlagnál kisebb mértékben esett vissza, -46%-kal, de utána 68, majd 105%-os növekedéssel 2022-re a 2019-es teljesítményéhez képest 85%-kal múlta felül önmagát (31 ezerhez képest 58 ezer vendégéjszakát regisztrálva). Ezáltal a korábbi 5-6%-hoz képest 2022-re 9,8%-os részesedést ért el a megyei forgalomból.

3. ábra. Kovászna megye legjelentősebb vendégforgalmú települései 2019-ben és 2022-ben (vendégéjszakák száma) ²⁷

A megye 4. helyezette, Kézdivásárhely 2022-ben kapott helyi üdülöhelyi státust. A város 2019-ben 14 ezer vendégéjszakájával 2,4%-ot szerzett. A járványügyi korlátozásoktól leginkább sújtott évben, -40%-os visszaesés mellett a 8500 vendégéjszaka 2,8%-os részesedéshez volt elégséges, ezt követően pedig a 14 ezer vendégéjszaka már csak 3%-hoz. 2022-re – a növekedés relatív lelassulásával – 17 ezer vendégéjszakával 2,9%-ra mérséklődött a részesedése. 2022-ben Uzon község is helyi érdekű üdülöhelyi státust szerzett (a hozzá tartozó Bikfalvával együtt), de még nem érte el a 2019. évi 2800 vendégéjszakás, 0,5%-os részesedésű teljesítményét. A 2020. évi -33%-os visszaesést (1900 vendégéjszaka, 9. hely, 0,6%) követően, 2021-re ugyan közel 3300 vendégéjszakával 0,7%-ra emelkedett a részesedése, ezt azonban nem tudta tartani: 2022-ben a település 2500 vendégéjszakája csak 0,4%-os részesedéshez volt elegendő (és ezzel a 18. helyre került a megyén belül – a korábbi 9-11. pozíciókhoz képest). Zágonybárcány 2022-ben kapott helyi érdekű üdülöhelyi státust. 2019-ben és 2020-ban még nem jelentett vendégéjszakát, 2021-ben is csupán 8-at (egész évben!), 2022-ben viszont 3634 vendégéjszakával a megye 13. pozícióját szerezte meg a vendégéjszakák szerinti rangsorban, 0,6%-os részesedéssel.

Kovácsna megye viszonylag sokat mediatisált települései – főként a 2022-ban indított *Visit Covasna Safe Place* kampánynak köszönhetően, valamint a „kúriák földje, Háromszék” jelmondat mentén a Kovászna Megye Tanácsa és a Kovászna Megye Turizmusáért Egyesület által mozgósított turisztikai influenszerek tevékenysége nyomán – Zabola a Mikes-kastéllyal, a Bardoc községhez tartozó Olasztelek a Daniel-kastélyszállóval és a Barót városhoz tartozó Miklósvár a Kálnoky-kastéllyal és Kálnoky gróf vendégházaival.²⁸

Bardocnak 2019 és 2021 között folyamatos volt a növekedése, 0,8-ról 1,8%-ra, 4600-ról 8600 fölé növelve a vendégéjszakák számát. 2022-re ez 7300 vendégéjszakával 1,2%-os részesedésre csökkent. Barót 2020-ra -91%-os visszaesést mutatott: a közel 3600 vendégéjszaka-szám erre az évre mindössze 314-re csökkent. 2021-re ezzel szemben már majdnem

28 Ld. Horváth Alpár: Örökségvédelem és múzeumi attrakciófejlesztés a miklósvári Kálnoky-kastélyban. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2020. 4. sz. 5–28. p. (A továbbiakban: Horváth: 2020a.); Horváth Alpár – Nagy Benedek: „Nemesi” turizmus Háromszéken? *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2021. 4. sz. 28–50. p.

3800 vendégéjszakát, 2022-ben meközelítőleg 3000-et sikerült megvalósítania, így végül 0,5%-kal a 15. helyre került.

A Covid-19-járvány során a relatív elszigeteltséget előnyként érvényesítő Zabola 12 ezer vendégéjszakája 7200-ra esett vissza, de 2020-ban csak 2,4%-os volt a részesedése a megye zsugorodó vendégforgalmából („csak” -40%-os dinamikával). A 2021-es évben 53%-os növekedéssel 11 ezer vendégéjszakával már meközelítette a Covid előtti szintet, de 2022-re 9500 vendégéjszakával ismét csökkenést, -13%-os negatív dinamikát produkált. Összességében közel -21%-kal maradt el a 2019. évi teljesítményétől, így részesedése a 2022-es megyei forgalomból a 6. helyezéshez elegendő 1,6%-ra csökkent. (Egyik leglátványosabb növekedést Csernáton érte el az 5. helyezéssel, ezáltal belépve a 10 ezer vendégéjszakás települések klubjába.)

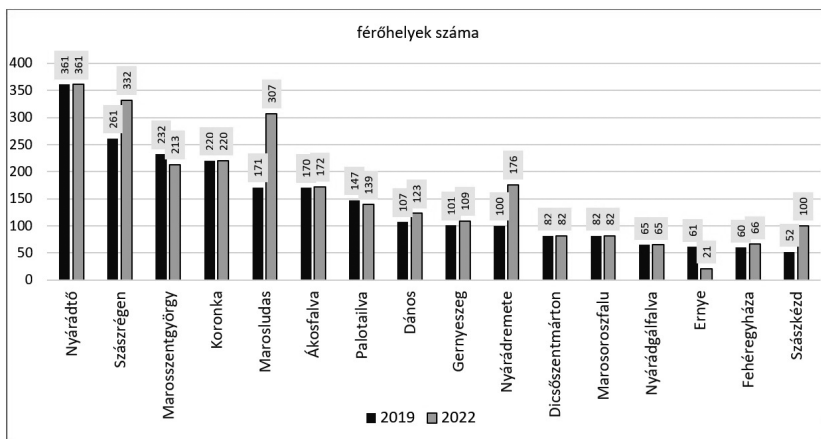
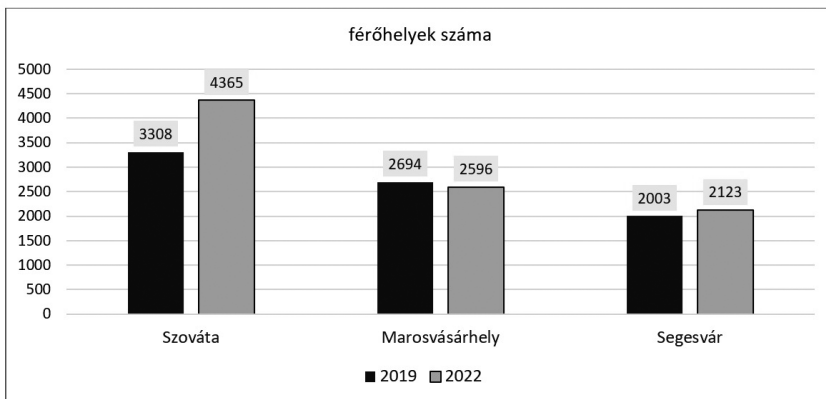
A SZÉKELYFÖLDI ÜDÜLŐHELYEK ÉS GYÓGYHELYEK SZÁLLÁSHELYKÍNÁLATA, FÉRŐHELYEK SZÁMA SZERINTI MEGYEI RANGSOROK ÉS RÉSZESEDÉSEK

Az, hogy egyes településeken milyen nagyságrendű a vendégforgalom, több tényező együtthatásának az eredménye. Ezek egyike az egyes településeken működő szolgáltatások teljesítménye, ami a település saját adottságaiból, továbbá más településeken levő vonzerőkhöz való relatív közelségéből is adódhat. Mindezek mellett nem elhanyagolható szempont a vendégfogadásra alkalmas minősített és statisztikai megfigyelésbe bevont férőhelyek száma. Természetesen az sem mindegy, hogy a helyi turisztikai desztináció-menedzsment szervezet létrehozásához a 86/2022-es sürgősségi kormányrendeletben előírt minimum 100 férőhely egyetlen nagybacska szállodában található vagy sok kis vendégházban oszlik el. E tanulmányban csak többé-kevésbé elnagyolt képet vázolhatunk fel, a férőhelyek száma szerint egy 2019. évi és egy 2022. évi rangsorba sorolva a három megye településeit. A vendégéjszaka-számhoz hasonlóan itt is a dinamikát, valamint a megyei forgalomból való részesedéseket vizsgáljuk meg. (Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az említett szám a kivetendő helyi adó, az idegenforgalmi adó vagy promóciós illeték kivetésének és begyűjtésének jogi alapja lehet, és akár a települési és megyei szintű tdm-szervezetek gazdálkodásához is hozzájárulhat.)

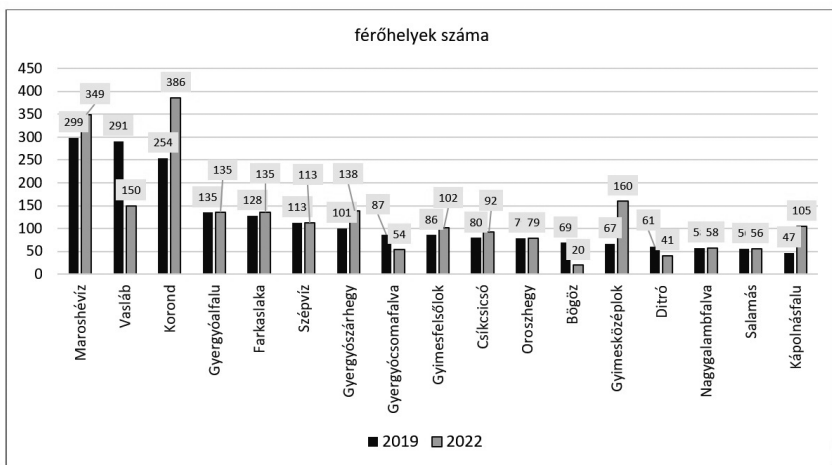
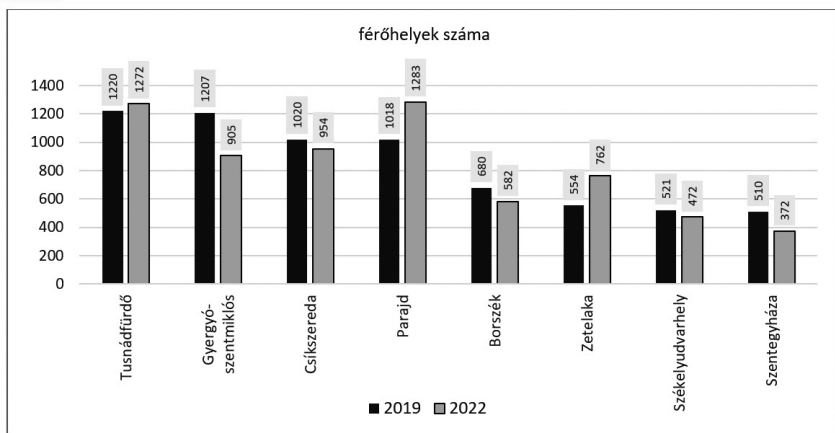
Maros megye 2019-ben összesen 10 801 férőhellyel rendelkezett; ebből 3308 – mintegy 30,6% – Szovátán található férőhely volt.

A 2020-as járvány hatására, valamint a járványügyi intézkedések következményeként sem a megye, sem Szováta férőhelyszáma nem csökkent, sőt: megyei szinten 4,4%-os, Szovátán, pedig 12,8%-os növekedés mutatkozott. A belföldi turizmus megélénkülése a Covid-19 járvány hullámai között, továbbá a járványhoz való alkalmazkodás bővülő lehetőségei valamelyest az utazási kedvet is újra meghozták, s a kormányzati intézkedések valószínűsíthető hatására vélhetően a vállalkozói várakozások is pozitívabb irányba fordultak, 2021-ben ugyanis Maros megye kapacitása 12 ezer férőhely fölé, Szovátáé pedig 4400 fölé emelkedett. 2022-re megtorpant a kínálati növekedés: Maros megyében ebben az évben 12 557 férőhely – ebből 4365 férőhely Szovátán – áll rendelkezésre. (Külön téma a működő szállás-kapacitás elemzése, amely az egyes egységek nyitvatartási idejét figyelembe véve hely-nap mértékegységben fejezi ki, hogy ténylegesen mennyi az eladható vendégéjszakák száma.). Az alábbi ábrákon előbb Maros megye TOP3 településének adatait, majd a 100 és 500 férőhely közötti települések éves adatait mutatjuk be a járvány előtti 2019-es referenciaévben, illetve a 2022-es évben (amint már volt szó róla; az utóbbi év adatai a jelenleg hozzáférhető legfrissebb adatok). Összességében kijelenthető, hogy a megyei kapacitás 16,3%-kal nagyobb, mint 2019-ben, de Marosvásárhely nem érte el a korábbi szintet: a „hiány” -3,6%-os. Szováta viszont 32%-kal nagyobb kapacitással van jelen a Covid utáni piacon: a megye szálláshelykínálatát összességében 34,8%-kal dominálja, a vendégéjszakák összevetésénél pedig még ennél is nagyobb – 45,7%-os – a fölénye. Ez nyilván a hosszabb tartózkodási idővel és a relatíve jobb kapacitáskihasználtsággal is összefügg.

Maroszentgyörgy üdülőhely-kínálata – 213 férőhely – nem sokat esett vissza a 2019. évi 232 férőhelyhez képest, részesedése viszont 2,1%-ról 1,7%-ra csökkent, a település pedig a 2019. évi 6. helyről lecsúszott a 8. helyre. Déda helyi érdekű üdülőhely, 10 férőhellyel 2019-ben és 2020-ban még csak a 40., illetve a 39. helyen volt a megyei rangsorban; 2021-re 56 férőhellyel 0,5%-os részesedést szerzett és a 22. pozícióba került, 2022-ben 86 férőhellyel – ez 0,7%-os részesedést jelent – már a 16. helyre kapaszkodott fel. Mindezzel együtt Déda még nem került fel a 100 férőhelyes települések listájára, és jócskán vannak előtte még kisvárosi, városperemi vagy faluturisztikai jellegű kínálatú települések.

4. ábra. Maros megye települései turisztikai szálláshelyeinek férőhelyszáma
(Forrás: saját szerkesztés az OSI Tempo Online adatbázisa alapján)

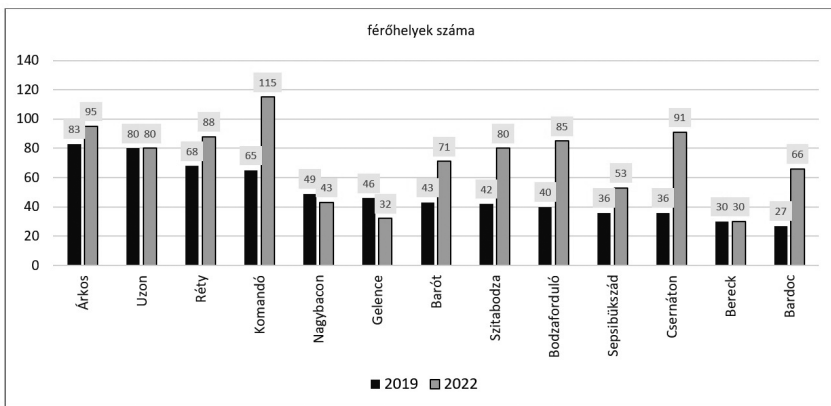
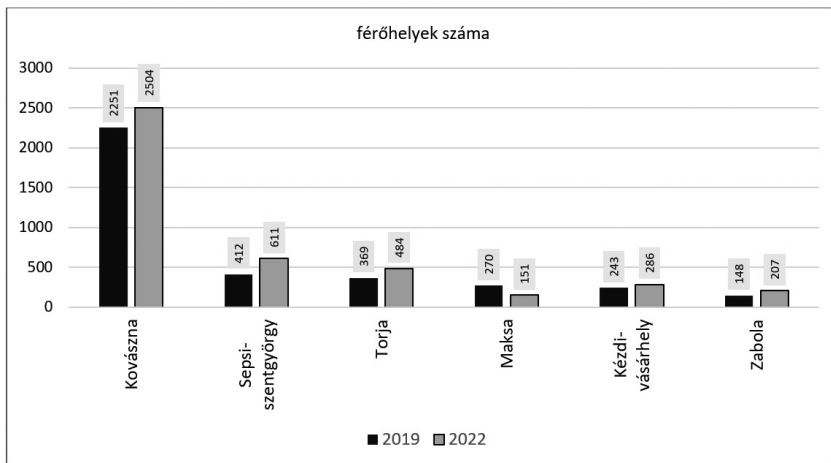
5. ábra. Hargita megye települései turisztikai szálláshelyeinek férőhelyszáma

(Forrás: saját szerkesztés az OSI Tempo Online adatbázisa alapján)

Hargita megye férőhelyszám szerinti listavezetői a két legjelentősebb üdülőhely, Tusnádfürdő és Parajd, bár az utóbbi még csak helyi érdekű. Tusnádfürdő 1220 férőhellyel a megye 2019. évi 9252 férőhelyes kínálatából 13,2%-kal részesedett. 2022-ig a férőhelyek száma 1272-re nőtt, de a megye 9422 férőhelyre gyarapodott kínálatából 13,5%-kal Parajd után a 2. helyre került. Parajd 2019-ben 1018 férőhellyel (11%-kal) még csak a 4. helyen volt, 2020-ra azonban már a 2. lett 1098 férőhellyel (12,1%-kal). 2021-ben – 1311 férőhellyel 13,3%-ot szerezve – megelőzte Tusnádfürdőt, 2022-re pedig ennél kevesebb (1283) férőhelyével is listavezető lett a maga 13,6%-ával.

Az országos érdekű Borszéket több település is megelőzi: a megyeszékhely Csíkszereda (Hargitafürdő helyi érdekű üdülőhellyel), Gyergyószentmiklós (Gyilkostó helyi érdekű üdülőhellyel), 2021–2022-ben pedig a helyi érdekű üdülőhely státust szerző és az 5. helyre felzárkózó Zetelaka is az előbbieik közé került. Borszék tehát az 5. helyről indult 680 férőhellyel, vagyis 7,3%-kal, de 2020 óta a férőhelyek száma előbb 634-re, aztán 605-re, végül 582-re csökkent, így a 2022-es rangsorban a 6. helyen végzett, 6,2%-kal. Ezzel szemben Zetelaka 554-ről, 5,5%-kal indult a 8. helyről; előbb 625, aztán 770, végül 762 férőhellyel, 8,1%-os részesedést szerezve 2022-re az 5. helyre került. 2019-ben Gyergyószentmiklós (1207 férőhely, 13%) még megelőzte Csíkszeredát (1020 férőhely, 11%), 2020–2022 között viszont Csíkszereda lett a 3. a rangsorban, bár 10,5%-ról 10,1%-ra esett vissza a részesedése, és a 2021. évi 1062 férőhelyéből 2022-re 954 férőhely maradt nyilvántartásban. Gyergyószentmiklós 2021-ben 974-re növelte a kapacitásait, majd visszaesett 905-re (részesedése a korábbi 13%-ról 9,6%-ra csökkent).

Székelyudvarhely 4,8–5,6%-os részesedéssel a 7. helyen volt végig, mögötte Szentegyháza (510 vendéghelyről 372-re) csökkenő kínálata ellenére csak a 9. helyre csúszott vissza, míg Korond – 2022-es helyi érdekű üdülőhely státusz-szerzés indokoltságát is igazolva – 254-ről 386-ra növelte a férőhelyei számát, 4,1%-os részesedést szerezve. A helyi érdekű üdülőhelyek közül Maroshévíz helyzete is jól alakult: 299-ről 349-re növelve kapacitásait, és 3,7%-ával megszerezte a 10. helyet. Vasláb község kapacitása Marosfő helyi érdekű üdülőhellyel szinte a felére csökkent, hisz 291-ből mindössze 150 férőhelye maradt, így a 10. helyről (3%) a 12. helyre (1,6%) került. Farkaslaka faluturisztikai

6. ábra. Kovászna megye települései turisztikai szálláshelyeinek férőhelyszáma
(Forrás: saját szerkesztés az OSI Tempo Online adatbázisa alapján)

település – annak ellenére, hogy 2022-ben üdülőhelyi státust szerzett – kapacitását 128-ról csak 135-re növelte, ami a 15. hely megszerzéséhez volt elég (1,4%). Gyergyócsomafalva szintén megkapta az üdülőhelyi státust, de a 2019. évi 87 férőhely helyett 2022-ben csak 54 férőhellyel szerepel a nyilvántartásban, a megyei rangsor 26. helyén, 0,6% részesedéssel. Előtte még jó néhány ígéretesebb dinamikájú és részesedésű település is hozzájárult Hargita megye teljesítményéhez.

2019-ben Kovászna megye 4445 férőhelyes szálláshelykínálatának mintegy 50,6%-át – 2251 férőhelyet – még Kovászna városa biztosította. Ez a szálláshelyszám 2020-ban 2359-re, 2021-ben pedig 2522-re növekedett, de ez már nem volt elég a részesedés megőrzéséhez, hisz a megye összkínálata előbb 4838-ra, majd 5500-ra nőtt, így a gyógyhelyi minősítésű országos érdekű üdülőváros részesedése előbb 48,8%-ra, majd 45,9%-ra csökkent.

2022-re Kovászna megőrizte vezető helyét, de már „csak” 2504 férőhelyet, azaz 45,7%-ot mondhatott magáénak a megye 5485 férőhelyes kínálatából. 2019-hez képest 2022-re a megyei átlagos dinamika 23,4%-os növekedésű volt, Kovászna városé viszont csak 11,2%. Az utóbbi településnek a vendégforgalomban betöltött szerepe tehát relatív gyengülést mutat, de a regisztrált kereslethez való részesedése még így is nagyobb a kínálati részesedésénél. (Külön téma lehetne a turistaérkezések számának a vendégéjszakák számával való összevetése, ebből ugyanis általában az derül ki, hogy Kovászna városban nagyobb az egy turistára jutó átlagos tartózkodási idő. Ha a vendégéjszakák számát a működőszállás-kapacitás adataival vetnénk össze, akkor a kapacitáskihasználtsági mutató is magasabb értékeket mutatna.)²⁹

Sepsiszentgyörgy a hozzá tartozó (egyelőre üdülőhelystátus nélküli) Sugásfürdővel a megye 2. helyezettje a férőhelyszámot tekintve. A vizsgált időszakban ez a szám 412-ről 611-re bővült, a város részesedése pedig 9,3%-ról 11,1%-ra nőtt. Torja Bálványosfürdővel a férőhelyek számát tekintve Sepsiszentgyörgy mögé került, a 3. helyre, és ezt tartotta is 2019–2022 között, eközben azonban 369-ről 484-re növelve férőhelyei számát, így részesedése 8,3%-ról 8,8%-ra nőtt. Kézdivásárhely

29 Ld. Horváth 2013.

a 2019. évi 5. helyről (243 férőhely, 2,5%-os részesedés) 2022-re 286 férőhelyre növelte a kapacitását, és ezáltal a 4. helyre került, de kisebb, 5,2%-os részesedéssel (növekedési üteme 2022-ben 17,7%-kal – a 2019. évihez képest – a megyei átlag alatt maradt). 2019-ben Uzon Bikfalvával 80 férőhellyel még a 8. helyen volt (1,8%-os részesedés), 2022-re az itt elérhető 80 férőhely már csak a 12. helyezésre (1,5%-os részesedés) volt elegendő. Zágonbárkányból 2019-ben és 2020-ban még nem jelentettek szálláshelyet, viszont a település 2021-ben 32 férőhellyel a 21. helyen, 2022-ben 42 férőhellyel már a 19. helyen szerepelt a megyei rangsorban.

Ha szigorúan vesszük a 2008. évi 852-es kormányhatározat előírásait (főként az 1-es melléklet 13. pontját)³⁰, akkor a három székelyföldi megye újonnan helyi érdekű üdülőhellyé minősített települései közül – legalábbis az Országos Statisztikai Intézet adatai alapján – Déda, Gyergyócsomafalva, Uzon és Zágonbárkány nem teljesítik a 100 férőhelyes minimumot. A 2023 nyarán újjászervezett Gazdasági, Vállalkozási és Turisztikai Minisztériumnak a minősített szállásadó egységekre vonatkozó, 2023. szeptember 22-én frissített nyilvántartása alapján viszont a következő kép rajzolódik ki: Zágonbárkányt leszámítva mindegyik üdülőhely hozza a minimum 100 férőhelyes kritériumot. Az már más kérdés, hogy ezeknek minimum egyharmada valóban eleget tesz-e mindazoknak a követelményeknek, amelyek a legalább háromcsillagos minősítéshez szükségesek.

2. táblázat. A székelyföldi megyék gyógyhelyein és üdülőhelyein nyilvántartott minősített egységek szoba- és férőhelyszáma

<i>Települések</i>	<i>Fogadóegységek száma</i>	<i>Szobák száma</i>	<i>Férőhelyek száma</i>
<i>Országos érdekű üdülőhelyek</i>			
Szováta	155	2086	4556
Tusnádfürdő	43	755	1612
Borszék	34	356	795
Kovászna	34	1426	2918

30 Eszerint az országos érdekű üdülőhelyen minimum 500, a helyi érdekű üdülőhelyen minimum 100 férőhelynek kellene lennie, és ezek minimum 30%-ának 3 csillag fölötti minősítéssel kellene rendelkeznie.

<i>Települések</i>	<i>Fogadóegységek száma</i>	<i>Szobák száma</i>	<i>Férőhelyek száma</i>
Helyi érdekű üdülőhelyek			
<i>Maros megye</i>			
Marosszentgyörgy	6	85	177
Déda	12	44	112
<i>Hargita megye</i>			
Parajd	113	710	1701
Gyergyószentmiklós Gyilkostóval	52	682	1502
Csikszereda Hargitafürdővel	47	550	1160
Zetelaka	58	384	942
Maroshévíz Bánffyfürdővel	50	265	633
Szentegyháza Homoródfürdővel	22	250	584
Korond	24	212	485
Farkaslaka	19	146	340
Gyergyócsomafalva	12	88	259
Marosfő/Vaslab	18	98	210
<i>Kovászna megye</i>			
Torja Bálványosfürdővel	15	242	526
Kézdivásárhely	14	122	266
Uzon	10	57	129
Zágonbárkány	7	37	90

Forrás: saját szerkesztés a GVTM engedélyezett szállásadó egységek listája alapján (2023. szept. 22.)

Azt is le kell szögeznünk, hogy a listázottak mellett több olyan székelyföldi település van még, amelyek adottságai alapján³¹ méltán kerülhetnének rá az eddigi 147 tételből álló, minősített helyi érdekű üdülőhely-listára. E helyszínek népszerűsítésére jött létre a *Transylvania Balneo Klaszter* által létrehozott *BalneoMap* nevű digitális platform, amelynek segítségével az ásványvizek és egyéb gyógytényezők lelőhelyeit érheti el az esetleges érdeklődő.³²

31 Jánosi et al.: i. m.; Zsigmond: i. m.

32 <http://www.balneoap.ro/hu> (Utolsó letöltés: 2023. szeptember 26.)

ÖSSZEFOGLALÁS

A székelyföldi megyék turizmusában az üdülőhelyeknek – és ezek között is a gyógyhely minősítéssel rendelkező településeknek – igen nagy jelentőségük volt, és ez – figyelembe véve az európai országok népességi és népegészségügyi mutatóinak alakulását – remélhetőleg a jövőben még inkább így lesz. Európa nem csupán öregszik, hanem emellett az időskorúak körében egyre nő azok száma, akik egészségük megőrzésére, helyreállítására időt, energiát és pénzt is szánnak – akárcsak az aktív korú korcsoport-szegmensek tagjai, akik különféle civilizációs betegségektől szenvednek vagy az életmódjukból fakadó egészségkockázatokkal küzdenek. Az egészségturizmus – és annak részeként a gyógyturizmus – nemzetgazdasági szempontból eleve is a legfontosabb turisztikai termékcsoporthoz tartozik, hiszen az abban résztvevők hosszabb átlagos tartózkodási idővel jelennek meg a gyógyhelyi szolgáltatásokat nyújtó településeken. A gyógyturizmusra általában érvényes, hogy az elő-, utó- és holtszezonban nyújtható beltéri vagy akár kültéri szolgáltatásokkal hozzájárulhat az üdülturizmusban gondot okozó szezonális tompításához, a szezonok kinyújtásához (a kulturális turizmussal együtt, de akár attól függetlenül is).³³ Kétségtelen, hogy a nagy szakmai hozzáadott értéket hordozó szakorvosi szolgáltatások megteremtése, a szakmai befektetők bevonása nagy kihívást jelenthet az egyes önkormányzatoknak. Ugyanakkor azonban azt is érdemes számításba vennünk, hogy a különféle kezelések utáni szabadidőben a gyógyhelyek és üdülőhelyek vendégköre számos kulturális, sport és szabadidős szolgáltatást tehet piac- és versenyképesé, ezáltal is hozzájárulva a munkahelyteremtéshez, jövedelemtermeléshez, valamint a beszállítói értékláncoknak a helyi mezőgazdasági és élelmiszeripari szereplők bevonásával történő kiépítéséhez.³⁴

Románia Hivatalos Közlönyében 2023. augusztus 17-én jelent meg a gazdasági, vállalkozásügyi és turisztikai miniszter 181/02. 08. 2023-as

33 Marton Gergely – Hinek Mátyás – Kiss Róbert – Csapó János: Measuring seasonality at the major spa towns of Hungary. *Hungarian Geographical Bulletin*, 2019. No. 4. 391–403. p.

34 Strack Flórián: Minősített gyógyhellyel rendelkező, öteznél kisebb lélekszámú települések egészségturizmusának lokális hatásai. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2021. 3. sz. 59–75. p.

rendelete a gyógyfürdőhelyek és klimatikus gyógyfürdőhelyek modernizálását és fejlesztését célzó gazdasági szereplők *de minimis* támogatási sémájának jóváhagyásáról. A rendelet melléklete szabályozza azokat az intézkedéseket és költségtípusokat, amelyek pénzügyi támogatására 200 ezer eurós támogatható költségű projektekkel lehet pályázni (50%-os támogatási intenzitással). Sikeres pályázás esetén a 2023. december 31. előtt aláírt szerződések alapján történő kifizetéseknek 2026 december 31-éig kell lezárulniuk.³⁵ E pályázat azon stratégia egyes akcióinak a megvalósítását szolgálja, amelyet a kormány 2019-ben hagyott jóvá a balneoturizmus támogatására.³⁶ A támogatható vállalkozások körébe olyanok kerülhetnek be, amelyek a gyógyhelynek minősített településen működnek, tevékenységük pedig a turizmushoz kötődik – nem feltétlenül szálláshely-szolgáltatás vagy vendéglátás, hanem szabadidős, sport, kulturális és természetesen gyógyászati szolgáltatások révén. Így azok az önkormányzatok, amelyeknek a vonatkozó kormányhatározat alapján már sikerült a településrészeik gyógyhellyé minősítése³⁷, nemcsak az egészségügyi és a turizmusért felelős minisztériummal, hanem a vállalkozói szférával is partnerségbe kerülhetnek. Mindezek alapján elmondható, hogy jogi lépésekkel is segítik a gazdaságfejlesztés e sajátos területét, amit egészségturizmus-fejlesztésnek nevezünk.

Vélhetően több olyan támogatási lehetőség fog megnyílni a közeljövőben is, amelyek célcsoportját nemcsak a gyógyhelyek, hanem az üdülőhelyek is képezik.³⁸ Ezzel is magyarázható, hogy folyamatosan nő országos szinten az üdülőhelystátust megszerző vagy megszerezni

35 Ordin MEAT 181/2023 pentru aprobarea Schemei de ajutor de minimis pentru operatorii economici în vederea modernizării și dezvoltării stațiunilor balneare și balneoclimatice.

<https://turism.gov.ro/web/wp-content/uploads/2023/09/Monitorul-Oficial-Part-ea-I-nr.-746-6-31.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. október 17.)

36 HG 571/2019 privind aprobarea Strategiei pentru dezvoltarea turismului balnear. (kormányhatározat a gyógyturisztikai stratégia elfogadásáról). <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/217344> (Utolsó letöltés: 2023. október 17.)

37 HG 1106/2011.

38 A kézirat lezárása idején közvita tárgyát képezi a Közép régió 2021–2027-es operatív programja keretében meghirdetés előtt álló Pályázati kézikönyv, amely önkormányzatok, azok társulásai, valamint nem kormányzati szervezetek számára 100 ezer és 2,2 millió euró közötti támogatható költségű projektek finanszírozását teszi majd lehetővé. A kiírás száma és címe: 7.1.2. A természeti örökség és a fürdőgyógyászati erőforrások turisztikai célú hasznosítás és védelme. <https://www.regiocentru.ro/7-1-2-protejarea-si-valorificarea-patrimoniului-natura-l-si-resur-selor-balneare/> (Utolsó letöltés: 2023. október 17.)

próbáló települések köre. A megyei tanácsok és általuk is támogatott/fenntartott turisztikai szakmai egyesületek – akkor is, ha még nem szerezték meg a turisztikai desztináció-menedzsment státust – szakmai tanácsadással, koordinációval segíthetik a megyék területén lévő települési önkormányzatokat és az egészségturizmus területén tevékenykedő vállalkozókat.

E tanulmány két fontos mutató – a vendégéjszákák és a férőhelyek száma – alapján próbál valamiféle képet nyújtani a három kelet-erdélyi megye üdülőhelynek vagy gyógyhelynek minősített településeiről és ezek szerepéről, egy olyan szakpolitikai kontextusba ágyazva a kérdést, amelyet csak a hivatkozott szakirodalom és az egyéb forrásokként felsorolt romániai jogszabályok ismeretében érthetünk meg alaposabban. Mindezeknek az Országos Helyreállítási és Reziliencia-építési Terv végrehajtása során megvalósítandó turizmuspolitikai intézményi reform, a turisztikai desztináció-menedzsment szervezetrendszerének folyamatban levő kiépítése ad különleges aktualitást.

Mátyus Enikő

KLASZTERESEDÉS A BALNEOLÓGIÁBAN – FEJLŐDÉS ÉS MEGÚJULÁS

Az Intelligens Szakosodás alkalmazása a régiók fejlődési útjának fontos elemévé vált az Európai Unióban.¹ Az Intelligens Szakosodási Stratégiák nem csupán irányt mutatnak a helyi erőforrások kiaknázásához, hanem lehetőséget teremtenek a régiók számára, hogy kitörjenek és egyedi szakmai területeken fejlődjenek. Az Erdélyt lefedő régiók stratégiáiban a balneológia és a preventív orvoslás mint kiemelkedő ágazatok szerepelnek, ami különösen a balneológia mint kiválósági terület fejlesztése szempontjából számít fontos eredménynek. Az intelligens szakosodás egy olyan paradigmaváltást hoz, amely a régiók erősségeire és kompetenciáira összpontosít, ugyanakkor a kutatásra alapuló kiválóságot és a hálózatépítést is ösztönzi. Ennek lehet az eszköze a klaszter típusú szerveződés és együttműködési forma. Jelen írás a klaszteresedés előnyeit vizsgálja az intelligens szakosodás és fenntartható fejlődés szempontjából, bemutatva, hogyan lehet ezt az elképzelést a balneológia területén is alkalmazni.

MI A KLASZTER?

A klaszteresedés² Európa-szinten a regionális versenyképesség kulcsfontosságú tényezőjének számít, maga a klaszter pedig olyan együttműködést jelent az önkormányzatok és a döntéshozó szervek, a gazdasági szereplők, a kutatási és oktatási intézmények, valamint a katalizátor-szervezetek között, amely egy gazdasági terület regionális szintű fejlesztését szolgálja.³ A katalizátorok olyan szervezetek – a tanácsadókat, a médiát és a kapcsolódó szolgáltatókat soroljuk ide –, amelyek közvetve érintettek az adott területet illetően. Az ilyen típusú széles körű

-
- 1 Dominique Foray: From smart specialization to smart specialization policy. *European Journal of Innovation Management*, vol. 17. (2014) no. 4. 492–507. p.
 - 2 Michael E. Porter: Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, 76. (1998) no. 6. 77–90. p.; Michael E. Porter: Clusters and Competition: New Agendas for Companies, Governments, and Institutions. In Michael E. Porter: *On Competition*. Boston, 1998, Harvard Business Review Press, 197., 288. p.
 - 3 *Smart Guide to Cluster Policy*. Belgium, 2016, European Commission.

szerveződéseket egy választott menedzsmentszervezet koordinálja, hisz legtöbb esetben a klaszternek nincs különálló jogi formája. Románia első klaszterei 2010 környékén jöttek létre, a balneológia területén pedig 2014-ben alakult meg az első, amely e területen azóta is az egyetlen működő klaszter. Tagjai között helyi önkormányzatokat, kezelőbázissal rendelkező vendéglátó egységeket, egyetemeket, turisztikai szolgáltatókat, kutatóintézeteket, kórházakat és kapcsolódó civil szervezeteket találunk. A klaszter által elfogadott koncepció alapján a balneológia nem csupán egy tudományág, hanem a helyi kulturalitást meghatározó jelenség, valamint a természetes gyógyítás művészete is, amely egy olyan időszak jellemzőjének tekinthető, amikor Erdélynek a terápiás természeti erőforrásokra támaszkodva sikerült fenntartható módon nemzetközi vonzerővel bíró gazdasági és társadalmi értéket teremtenie. Az egykori fürdőkultúra bizonyos mértékben hozzájárult a térség gazdasági jólétéhez, azonban napjainkra mindebből nem sok maradt. Bár az elmúlt években több olyan próbálkozásnak lehettünk szemtanúi, amelyek a gyógyturizmus fellendítését kívánták szolgálni, azonban ezek az országos politikák, beruházást ösztönző programok, stratégiák és mestertervek többnyire nem érték el a kitűzött célt. Ennek okait minden valószínűség szerint egy integrált és összetett koncepció hiányában, valamint a különböző irányelvek és az ehhez társuló intézkedések közti összefüggések figyelmen kívül hagyásában kell keresnünk.

IRÁNYADÁS ÉS KÖZÖS KONCEPCIÓ

Ma a tudás alapú fejlődés korát éljük, és ehhez kell igazodnunk. A balneoturizmus a térség egyik legjelentősebb potenciálja, és ebben a szektorban való sikeres szakosodás a régió versenyképességének növelését és az életminőség javítását egyaránt lehetővé teheti. A Transylvania Balneoturisztikai Klaszter célja az innováció és a kutatásfejlesztés előmozdítása a balneológia területén, a közösség bevonása a tervezési és döntéshozatali folyamatokba, valamint a helyi és regionális gazdaság élénkítése a fenntarthatóság jegyében. A fenntartható és eredményes gyógyturizmus kialakításához viszont elengedhetetlen egy regionális szintű koncepció meghatározása, mint ahogyan a helyi szintű integrált fejlesztési tervezés is. Az utóbbi folyamán a következő szempontokat kell figyelembe venni:

1. Felelős erdőgazdálkodás a fürdőtelepek környékén.
2. Az épített örökség védelme és település arculatának a megőrzése.
3. A kezelőközpontok technológiai fejlesztése – innováció.
4. A gyógyerőforrások fenntartható módon való használata/hasznosítása.
5. Fenntartható közösség – a helyi emberek bevonása és foglalkoztatása.
6. A balneológiai szaktudás bevonása.
7. A turisztikai szaktudás bevonása.
8. Valós, helyi értéken alapuló marketingkommunikáció.
9. A helyes célcsoport meghatározása és bevonása.

A tudás alapú fejlődés az információnak a különböző rendszerek közötti áramlását is magába foglalja: az együttműködéseknek és a különféle intézkedéseknek az információ megosztásán kell alapulniuk, mint ahogyan a fejlődés serkentésének, valamint az izolált jó példák és kezdeményezések közti kapcsolat létrehozásának is.

DIGITALIZÁCIÓ ÉS TUDÁS ALAPÚ FEJLŐDÉS

A kiválóságra való törekvés elengedhetetlen pillére a fenntartható fejlődés, amely csak a szereplők közötti szoros együttműködéssel jöhet létre: a döntéshozóknak, gazdasági szereplőknek, kutatóknak, tudósoknak és oktatóknak, valamint a közösségeknek közösen kell gondolkodniuk és tenniük azért, hogy a balneokultúra újra szerves része legyen a nemzeti jóléti ökoszisztémának. Ezt segíti elő a BalneoMap, felkutatva, integrálva és bemutatva mindazokat a kiaknázatlan lehetőségeket, amelyeket a természet magában rejt. Közös érdek, hogy a balneológiával kapcsolatos adatok elérhetővé váljanak, a BalneoMap projekt pedig egy olyan, interaktív digitális térkép formájában létező összetett tudástár, amely Románia gyógyító erőforrásait – ásványvízforrásokat, mofetákat, sósvízű tavakat, településeket – és ezek történetét egyaránt bemutatja. Az oldal célja, hogy közelebb hozza az embereket ezekhez a természeti kincsekhez, amelyek azért léteznek, hogy egészségünket természetesen módon tudjuk megőrizni a fürdőkultúra jegyében.⁴

Bár az ásványvizek összetételét és egészségre gyakorolt hatását vizsgáló kutatásokra a múltban is számos példát ismerünk, ezek összesítése és interaktív megjelenítése hiánypótló vállalkozásnak tekinthető. A térkép tehát az 1800-as évektől kezdődően mindmáig

4 A BalneoMap a következő linken érhető el: <https://balneomap.ro/>

publikált könyvek, tudományos cikkek és felmérések adataira épül, és amellett, hogy az oktatásban is hasznosítható, a szakma kutatási-fejlesztési és innovációs tevékenységéhez is hozzájárul. Ugyanakkor a prevenció fontosságára is felhívja a figyelmet, megkönnyítve a helyi közösségek tagjai számára, hogy termék/szolgáltatás/élmény formájában is megismerjék és használják a különféle gyógyforrásokat. Tehát a korábban említett klaszter – Románia Fenntartható Fejlődési Főosztályának támogatásával – egy olyan felületet vagy virtuális teret hozott létre, ahol a tudás a közjó érdekében osztható meg. Ennek a koncepcióját, valamint a hozzá tartozó megvalósíthatósági elképzelést viszonylag gyorsan kellett kidolgozni. Maga az ötlet először 2021 nyarán, a *Balnea* elnevezésű konferencián került bemutatásra, ekkor azonban még csupán egy prezentáció része volt, és mindössze egyetlen oldalnyi, négy gondolatra épülő szövegből állt. 2022-re már pályázat is született belőle, amely bizalmat, támogatást kapott a főosztálytól, mégpedig oly módon, hogy a platform kivitelezésére és az ehhez elengedhetetlen adatgyűjtés lebonyolítására mindössze öt hónap állt rendelkezésre. A térkép béta verziójának bemutatása után, az építő kritikák figyelembe vételével 2023-ra elkészült egy bővített, kezelhetőbb és átláthatóbb oldal, amelynek célja a gyógyturizmus fejlődésének, a gyógyforrások hozzáférhetőségének a támogatása. A BalneoMap nem a potenciális turistákat célozza meg, hanem a szakma (illetve fiatal kutatók és diákok) számára kíván egy olyan adatbázissal szolgálni, amely fontos szerepet tölthet be abban, hogy tudásukat fejleszthessék vagy kiegészíthessék. További fejlesztése, komplexitásának erősítése természetesen a szóban forgó terület szereplőinek klaszteresedésén, ezek hozzájárulásán múlik.

A platform különlegessége, hogy nemcsak a hivatalosan gyógyüdülőhelynek nyilvánított településeket mutatja be, hanem segítségével azokat az ásványvízben gazdag falvakat is megtaláljuk, amelyek egykor szerves részei voltak az edélyi fürdőéletnek. Ezáltal a kezdeményezés felhívja a figyelmet arra, hogy a gyógyhatású forrásokra vonatkozó jelenlegi monopol jellegű keretrendszer nemcsak időszerűtlen, de a balneológia fenntartható és hatékony fejlődéséhez sem járul hozzá. A BalneoMap ugyanakkor nagyszerű példája az együttműködésben rejlő erőnek, amely eredményességhez vezet, hisz a létrejöttét elősegítő legfontosabb hozzájárulók közt Kovászna Megye Tanácsát és a Harghita-hegység Közösségi Fejlesztési Társulást egyaránt megtaláljuk.

KITÖRÉSI LEHETŐSÉGEK, JÖVŐBE NÉZŐ TERVEK

Abból kiindulva, hogy a BalneoMap három évvel ezelőtt még csupán egy ötlet volt egy bemutatón, napjainkra viszont már létező, működő és dinamikus eszköz, indokoltnak tűnik, hogy újabb ötleteket vessünk papírra, osszunk meg másokkal. Ilyen ötlet például az *egészségsgizegek* kialakítása. Képzeljük el, hogy azok a falvak, amelyek egykori fürdőéletét már csak a nosztalgia élte valamilyen szinten, olyan egyedi helyek lehetnének, ahol az ember kiszakadhat a 21. század rohanó világából. Az elképzelés három alappillére a prevenció, a méregtelenítés (például a digitális méregtelenítés) és az egészséges öregedés jelenthetné. Az élőfalvak létrehozása ásványvizekben gazdag vidéki településeken olyan szempontokra építhetne, mint például az egészséges táplálkozás, a természettel való kapcsolódást elősegítő tevékenységek, különféle egyéb közösségi tevékenységek, relaxációs és tudatos jelenléti gyakorlatok, valamint az autentikus élményszerzés. Amint ismeretes, társadalmunkban egyre általánosabbnak számít a stressz, a szorongás, a rohanás, a megfelelési kényszer, ugyanakkor a gyógyszerfüggőség is egyre aggasztóbb méreteket ölt. Ezzel szemben a fentebb említett helyek kialakítása leginkább valamiféle preventív jellegű testi-lelki feltöltődést szolgálna mindazok számára, akik a nagyvárosok betontömegében élnek hétköznapjaikat. Erdélyben talán még megvan az esély az ún. kék zónához (*blue zones*) hasonló helyek⁵ kialakítására, hisz ehhez számos olyan körülmény adott, mint például a tiszta levegő, a terápiás természeti erőforrások bősége, az organikus mezőgazdaság lehetősége, stb. Egy ilyen tanulmány elkészítése egy adott mintaterületre klaszterügy lehet, ugyanakkor azon országos irányelv szerves részét képezheti, amelynek elsődleges célkitűzései között a társadalom egészségének javítása is szerepel. Az ezen a megközelítésen alapuló vidékfejlesztés által – a turisztikai trendeket figyelembe véve – a régió újra nemzetközi desztinációvá tehető. A kitörési lehetőséget a gyógyturizmus számára a közös gondolkodás és az együttműködés jelentheti; afféle ernyőszervezetként erre szolgál eszközzül a klaszter, amely integrál, facilitál, képvisel, összeköt és kezdeményez.

5 Lásd Dan Buettner: *The Blue Zones: Lessons for Living Longer from the People Who've Lived the Longest*. Washington DC, 2008, National Geographic Society, valamint Dan Buettner: *The Blue Zones Solution: Eating and Living Like the World's Healthiest People*. Washington DC, 2015, National Geographic Society.

A Székelyföld előfizetőinek és állandó támogatóinak névsora

Románia

MAGÁNSZEMÉLYEK

- Dr. Ábrám Zoltán - Marosvásárhely
Abrán Tünde - Székelyudvarhely
Albert Ernő - Sepsiszentgyörgy
Albert Géza - Székelyudvarhely
Andrási Ilona - Alsósófalva
András Pál - Bukarest
Antal Attila - Csíkszereda
Antal István - Székelyudvarhely
Antal Margit - Csíkszereda
Árvay Katalin - Sepsiszentgyörgy
Asztalos István - Székelyudvarhely
Bács Károly - Csíkszereda
Bajna György - Gyergyószentmiklós
Bakk-Dávid Enikő - Kézdivásárhely
Bakk Pál - Szentkatolna
Bakó Botond - Nagyenyed
Balázs-Bécsi Emília - Gyergyóremete
Balázs Dénes - Csíkrákos
Dr. Balázs Lajos - Csíkszereda
Balázs Zsuzsanna-Erzsébet - Csíkszereda
Balázsi-Pál Etel - Csíkszereda
Bálint Csaba - Csíkszereda
Bálinth Erzsébet - Csíkszereda
Bán Kata - Székelyudvarhely
Bán Árpád - Alsóboldogfalva
Barabás Imre - Gyergyóremete
Baracsi Levente - Arad
Bardócz Ferenc - Gyergyóditró
Baricz Lajos - Marosszentgyörgy
Bartha Árpád - Kászonújfalva
Bartha György - Csíkszereda
Bartha Imre - Székelyudvarhely
Bartók Melinda - Kézdivásárhely
Bartos Jenő - Jászvásár
Bege Károly - Gyergyócsomafalva
Benkő Levente - Magyarvista
Berszán Lajos - Gyimesfelsőlok
Bíró Ambrus Lenke - Székelyudvarhely
Bíró Gábor - Csíkmadaras
Dr. Bíró Gábor - Kézdivásárhely
Bíró Géza - Gyergyószentmiklós
Bíró László - Kalotaszentkirály
Bíró Levente-Tibor - Kézdivásárhely
Bíró Réka - Barót
Bíró Sándor - Gyergyószentmiklós
Blénessy Jolán - Székelyudvarhely
Bocskay Vince - Szováta
Bodó István - Csíkszereda
Bodor Antal - Csíkszereda
Bodor Attila - Sepsiszentgyörgy
Bodor Júlia - Gyergyóditró
Bogdán Zsolt - Kolozsvár
Bogos Zsolt - Csíkszereda
Borbáth Erzsébet - Csíkszereda
Borbély László - Csíkszereda
Borbély Tamás - Marosvásárhely
Borbély Zsolt Attila - Arad
Borboly Csaba - Csíkszereda
Dr. Borboly István - Gyergyócsomafalva
Dr. Borcsa János - Kézdivásárhely
Bölöni Domokos - Marosvásárhely
Bölöni Ildikó - Bikafalva
B. Tomos Hajnal - Négyfalva
Burus János Botond - Csíkszereda
Czikó László - Búzásbesenyő
Császár Vilmos - Csíkrákos
Csávossy György - Nagyvárad
Csatlós Mihály Levente - Kézdivásárhely

- Cseke Péter – Kolozsvár
 Csenteri Levente – Sepsiszentgyörgy
 Cseréy Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Ft. Msgr. Csíki Dénes – Nyárad-
 köszvényes
 Dr. Csiszár Anna – Marosvásárhely
 Csiszer Imre Csaba – Csíkszereda
 Csúcs Mária – Csíkszereda
 Daczó Katalin – Csíkszépvíz
 Dánél Sándor – Csíkszereda
 Damó Csaba – Kézdivásárhely
 Darkó Béla – Marosvásárhely
 Daróczi Béla – Marosvásárhely
 Ft. Darvas-Kozma József –
 Csíkszereda
 Darvas Mária – Gyergyóalfalu
 Dávid Katalin – Székelyudvarhely
 Dávid Péter Pál – Sepsiszentgyörgy
 Dávid Zoltán – Kolozsvár
 Deák Botond – Réty
 Deák Ferenc – Csernáton
 Deme László – Csernáton
 Demeter Edit – Kézdiszentlélek
 Dénes Balázs – Csíkszereda
 Dénes Emőke – Homoródalmás
 Dénes Erzsébet – Homoródszentpál
 Doboly Beatrice – Vajdahunyad
 Dobos Sándor – Nagyvárád
 Dimény János – Nagybacón
 Dr. Dombi Csaba Ábel – Felsőbánya
 Domokos Éva – Arad
 Dragomir Péter – Sepsiszentgyörgy
 Ft. Drócsa László – Csíkmindszent
 Egyed Emese – Kolozsvár
 Dr. Elek Sándor – Csíkszereda
 Elekes András – Csíkpálfalva
 Elekes Antal – Temesvár
 Elekes-Józsa Márton – Gyergyóújfalu
 Elekes Károly – Sepsiszentgyörgy
 Elekes Péter – Kászonaltíz
 Elekes Zsuzsanna – Gyergyóújfalu
 Farkas Ambrus – Sepsiszentgyörgy
 Farkas Antal – Székelyudvarhely
 Farkas László – Gyergyócsomafalva
 Farkas Miklós – Segesvár
 Farkas Réka – Sepsiszentgyörgy
 Fazakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Fekete Albert – Csíkszereda
 Fekete István – Csíkszereda
 Ferencz Edit – Gyergyóremete
 Ferencz Éva – Kézdivásárhely
 Ferencz Gizella – Kézdivásárhely
 Ferencz Imre – Csíkszereda
 Dr. Ferencz László – Marosvásárhely
 Ferencz-Nagy Zoltán – Brassó
 Dr. Finta Ella – Szilágysomlyó
 Fodor György – Székelyudvarhely
 Dr. Fodor István – Csíkszereda
 Fodor István – Sepsiszentgyörgy
 Fodor Pál – Sepsiszentgyörgy
 Forró László – Bukarest
 Fuják Gyula – Csíkszereda (2 darab
 egyéves előfizetés)
 Funariu Éva – Szeben
 Fülöp Dénes – Székelyudvarhely
 Fülöp Géza – Marosvásárhely
 Fülöp Lajos – Székelykeresztúr
 Fülöp László – Csernáton
 Fülöp Sándor – Gyergyóalfalu
 Fülöp Tamás – Majlát
 Fülöp-Török Réka – Kézdivásárhely
 Gábor Emőke – Csíkszereda
 Gagy József – Csíkszentlélek
 Gajdó Albert – Csernáton
 Gál Katalin – Gyergyóújfalu
 Gálfalvi György – Marosvásárhely
 Galvácsy László – Zilah
 Dr. Garda Dezső – Gyergyószent-
 miklós
 Gazda Árpád – Magyarfenes
 Gazda József – Kovászna
 Geréd Gábor – Székelyudvarhely

- Gergely Borbála – Csíkszereda
Dr. Germán Salló Márta – Maros-
vásárhely
Gulácsi Gizella – Marosvásárhely
Györfi Jenő – Nyárádmagyarós
Dr. Györfi Sándor – Csíkcsicsó
Haáz Sándor – Székelyudvarhely
Hadnagy Géza – Farkaslaka
Halász Péter – Gyimesközéplak
Haller Béla – Marosvásárhely
Hantz András – Kolozsvár
Hegyí Sándor – Székelyudvarhely
Hertza Mikola – Csíkszereda
Dr. Holló Attila – Csíkszereda
Hubert Sándor – Bukarest
Illyés Ferenc – Székelykeresztúr
Imecs Márton – Kolozsvár
Incze Szabó László – Marosvásárhely
Istvánffy Katalin – Torda
Izsák Balázs Árpád – Maros-
vásárhely
Jancsó Miklós – Kolozsvár
János Julianna – Csíkszereda
Jánosi Csaba – Csíkszereda
Joikits Attila – Szilágyosomlyó
József Álmos – Sepsiszentgyörgy
Juhász B. Tünde – Csíkszereda
Kacsó Elemér – Temesvár
Kacsó József – Hármásfalu
Kakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
Káli Király István – Marosvásárhely
Kánya József – Csíkszereda
Katona Gizella – Kolozsvár
Kedves Béla – Gyimesközéplak
Kelemen Hunor – Csíkszereda
Kémenes Bernadette – Gyergyó-
szentmiklós
Kerekes Ágnes – Nagyvárád
Keresztes Éva – Brassó
Dr. Kikeli Pál István – Marosvásár-
hely
Király Gyöngyi – Marosvásárhely
Király Zoltán – Kolozsvár
Kiss Jenő – Sepsiszentgyörgy
Kiss Lázárné Éva – Kézdivásárhely
Kocsis László – Marosvásárhely
Kolbert Tünde – Borszék
Kolumbán-Antal József – Zetelaka
Kolumbán Gábor – Énlaka
Kolumbán László – Székelyudvarhely
Koncsag László – Szentegyháza
Konsza Vilmos – Sepsiszentgyörgy
Kónya-Hamar Zsuzsanna és Dr. Kó-
nya-Hamar Sándor – Kolozsvár
Kopacz Péter – Sepsiszentgyörgy
Kovács Amadé – Cernavodá
Kovács Barna – Marosvásárhely
Kovács Béla – Érmihályfalva
Kovács Emil Lajos – Szatmárnémeti
Kovács Eszter – Gyergyószárhegy
Kovács Katalin – Csíkszereda
Kovács Mária – Székelyudvarhely
Kovács Piroška – Máréfalva
Kovács Zsuzsanna – Bukarest
Dr. Kozma Dezső – Kolozsvár
Kozma-Péter Dénes – Zetelaka
Köllő Éva – Borszék
Kristó Tibor – Csíkszereda
Kürti Miklós – Kolozsvár
Laczkó-Albert Elemér – Gyergyó-
remete
Laczkó Szentmiklósi Endre –
Gyergyóremete
László Attila – Jászvásár
László Bakk Anikó – Kolozsvár
László Csaba – Csíkszereda
Lászlófy Pál István – Csíkszereda
Dr. László Ilona – Marosvásárhely
Lázár Lilla – Csíkszereda
Lázár Pál – Marosvásárhely
Lehoczky Ferenc – Arad
Léstyán Dénes – Csíkszereda

- Léstyán Sándor – Kézdivásárhely
 Loghin Gizella – Brassó
 Lőrincz József – Székelyudvarhely
 Luka Klára – Sepsikőröspatak
 Dr. Major Zoltán Zsigmond – Kolozsvár
 Dr. Makai Magoss Csaba –
 Felsőbánya
 Markó Béla – Marosszentkirály
 Markó Ilona – Csíkszentgyörgy
 Marton Erzsébet – Marosvásárhely
 Dr. Marton József – Gyulafehérvár
 Márton Ferenc – Temesvár
 Maşaleriu Erzsébet – Gyergyóremete
 Dr. Máthé Dénes – Kolozsvár
 Mátyás Endre – Szováta
 Mester Zoltán – Szováta
 Mihály János – Lövete
 Mihály Orsolya – Kolozsvár
 Miklós István Csongor – Csíkszereda
 Mikola Éva – Torja
 Dr. Mild Edit – Sepsiszentgyörgy
 Mincsor Erzsébet – Gyergyóremete
 Mirk László – Csíkszereda
 Molnár Csaba – Csíkszereda
 Molnár Endre – Marosvásárhely
 Molnár Vilmos – Csíkszereda
 Murányi János – Székelyudvarhely
 Nádudvary György – Brassó
 Nagy Árpád – Csíkszentdomokos
 Dr. Nagy Attila – Marosvásárhely
 Nagy Benedek – Csíkszereda
 Nagy József – Gyergyóremete
 Dr. Nagy Lajos – Sepsiszentgyörgy
 Nagy László – Zilah
 Nagy Melinda – Nagyvárad
 Nagy Miklós Kund – Marosvásárhely
 Nagy Sándor – Székelyudvarhely
 Nemes Előd – Sepsiszentgyörgy
 Novák Sándor – Marosvásárhely
 Oláh Sándor – Csíkszereda
 Orbán Gábor – Gyergyószentmiklós
 Orbók Ilona – Csíkszereda
 Pál Tibor – Kézdiszentlélek
 Pál Zoltán – Csíkdánfalva
 Pálffy József – Csíkszereda
 Papp Zoltán – Zilah
 Pásztor Ferenc – Sepsiszentgyörgy
 Patakfalvi Dénes – Székelykeresztúr
 Péntek János – Kolozsvár
 Péntes Jenő – Bereck
 Péter Éva – Csíkszereda
 Péter Gergely – Csíkszereda
 Péter Péter – Székelyudvarhely
 Petres Sándor – Csíkszereda
 Dr. Piros György – Csíkszereda
 Portik Bakai Ádám – Gyergyóremete
 (8 darab egyéves előfizetés)
 Dr. Puskás Attila – Marosvásárhely
 Dr. Rác Katalin – Marosvásárhely
 Ráduly János – Kibéd
 Rákosi István – Sepsiszentgyörgy
 Rákosi Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Rancz Árpád – Csíkszereda
 Rokaly József – Gyergyószentmiklós
 Russu Bors Tibor – Csíkszentkirály
 Sata Lóránd – Voluntari
 Sántha Emese – Marosvásárhely
 Ft. Sárközi Sándor – Csíkszereda
 Sárosi Csaba – Kézdivásárhely
 Sárosi Teréz – Kézdivásárhely
 Sata Kinga Koretta – Magyarvita
 Sata Klára – Csíkszereda
 Seprődi József – Dicsőszentmárton
 Silye Béla – Székelyudvarhely
 Siklódi Olga – Székelyudvarhely
 Sóbester Klára – Marosvásárhely
 Sófalvi László – Székelyudvarhely
 Dr. Soós Szabó Klára – Csíkszereda
 Straub Etelka – Nagyvárad
 Suba Ilona – Marosvásárhely
 Szabó-Biró Brigitta – Csíkjenőfalva
 Szabó Attila – Nagygalambfalva

- Szabó Csilla – Marosvásárhely
 Szabó Enikő – Szentegyháza
 Szabó Ferenc – Gyergyóditró
 Szabó József – Székelyudvarhely
 Szabó Judit – Kézdivásárhely
 Szabó Judit – Csíkcsicsó
 Szabó Magdolna – Csíkcsicsó
 Szabó M. Barna – Székelyudvarhely
 Szabó Nándor – Csíkszereda
 Szabó Piroska – Nagyvárada
 Dr. Szabó Sándor – Székelyudvarhely
 Szalai Attila Örs – Székelyudvarhely
 Dr. Szász Éva – Gyergyóalfalu
 Szász Zoltán – Székelyudvarhely
 Szatmári József – Marosvásárhely
 Szathmáry János – Gyergyószentmiklós
 Dr. Szatmári Sebestyén – Csíkszereda
 Dr. Szatmári Szabolcs – Marosvásárhely
 Szávai Márton – Énlaka
 Szebeni Norbert – Sepsiszentgyörgy
 Szekeres Adorján – Csíkszereda
 Székely Ágnes – Balánbánya
 Székely Szabó Zoltán – Marosvásárhely
 Széll (Horváth) Anna – Kolozsvár
 Szentés D. Gáspár – Madéfalva
 Szentés Gábor – Madéfalva
 Szilágyi István – Kolozsvár
 Szilágyi Németh Éva – Kolozsvár
 Dr. Szilveszter László Szilárd –
 Sáromberke
 Szöcs István – Szentegyháza
 Tamás Béla – Csíkszereda
 Tamás Dénes – Réty
 Tamás Géza – Székelyudvarhely
 Tamás Huba – Homoródkarácsonyfalva
 Tamás Klára – Csíkszereda
 Tánzos Vilmos – Kolozsvár
 Tankó Gyula – Gyimesközéplek
 Tapodi Zsuzsa – Sepsiszentgyörgy
 Tatár Irénke – Marosszentgyörgy
 Tiboldi István – Csíkszereda
 Tódor Béla – Kézdiálbis
 Tódor Gábor – Homoródmás
 Tófalvi Zoltán – Marosvásárhely
 Tóth Mária – Arad
 Tötös Katalin – Zilah
 Török Áron – Sepsiszentgyörgy
 Török József – Lövete
 Török István – Koronka
 Török Mária – Csíkszereda
 Tövissi Zsolt – Csíkszereda
 Tuross Judit – Marosvásárhely
 Útő László – Székelykeresztúr
 Ványolós A. István – Székely-
 udvarhely
 Varga Lőrinc – Gyergyószentmiklós
 Varga Edit – Gyergyóremete
 Vén Ferenc – Kézdiálbis
 Veres István – Szatmárnémeti
 Dr. Veress István – Szilágysomlyó
 Veress János – Kovászna
 Vetró András – Kézdivásárhely
 Víg Zsolt – Kolozsvár
 Vitályos Réka – Marosvásárhely
 Vorzsák Margit – Csíkszereda
 Dr. Waczel Attila – Csíkkarcfalva
 Zrinyi István József – Mangalia
 Zsigmond Győző – Sepsiszentgyörgy
 Zsók József – Sepsiszentgyörgy
 Zsók László – Sepsiszentgyörgy
- INTÉZMÉNYEK**
- Apáczai Csere János Pedagógusok
 Háza – Csíkszereda
 Dr. Balás Gábor Községi Könyvtár
 – Gyergyóremete
 Bernády Közművelődési Egylet –
 Szováta
 Csíki Székely Múzeum – Csíkszereda
 Csíkszépvízi Öregotthon – Csíkszépvíz
 Derex Com Kft. – Bukarest

- Dokumentációs Könyvtár – Székelyudvarhely
 Exa-Trade Kft. – Székelyudvarhely
 Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség Csíkszeredai Segédpüspöksége
 Hargita Megyei Tanfelügyelőség – Csíkszereda
 Hargita Megyei Szociális és Gyerekvédelmi Igazgatóság – Csíkszereda
 Haszmann Pál Közművelődési Egyesület – Csernáton
 Iskolai Könyvtár – Szárazajta
 Iskolai Könyvtár – Székelyszáldobos
 Kájoni János Megyei Könyvtár – Csíkszereda (2 db. egyéves előfizetés)
 Keramika Kft. – Csíkszereda
 Kézdivásárhelyi Múzeum – Kézdivásárhely
 Kontur Kft. – Csíkszereda (5 db. egyéves előfizetés)
 Kovászna Megyei Alkotóközpont – Sepsiszentgyörgy
 Kovászna Megyei Könyvtár – Sepsiszentgyörgy (2 db. egyéves előfizetés)
 Kovászna Megyei Tanács – Sepsiszentgyörgy (5 db. egyéves előfizetés)
 Községi Könyvtár – Balánbánya
 Községi Könyvtár – Barátos
 Községi Könyvtár – Bardoc
 Községi Könyvtár – Bereck
 Községi Könyvtár – Bögöz
 Községi Könyvtár – Bölön
 Községi Könyvtár – Csernáton
 Községi Könyvtár – Csíkdánfalva
 Községi Könyvtár – Csíkkozmás
 Községi Könyvtár – Csíkmadéfalva
 Községi Könyvtár – Csíkpálfalva
 Községi Könyvtár – Csíkszentdomokos
 Községi Könyvtár – Csíkszentgyörgy
 Községi Könyvtár – Csíkszentmárton
 Községi Könyvtár – Csíkszentmihály
 Községi Könyvtár – Csíkszentsimon
 Községi Könyvtár – Csíkszépvíz
 Községi Könyvtár – Etéd
 Községi Könyvtár – Felsőboldogfalva
 Községi Könyvtár – Fenyéd
 Községi Könyvtár – Galócás
 Községi Könyvtár – Gelence
 Községi Könyvtár – Gidófalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóalfalu
 Községi Könyvtár – Gyergyócsomafalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóditró
 Községi Könyvtár – Gyergyószárhegy
 Községi Könyvtár – Gyergyóremete
 Községi Könyvtár – Gyergyóújfalu
 Községi Könyvtár – Gyimesfelsőlok
 Községi Könyvtár – Gyimesközéplek
 Községi Könyvtár – Hídvég
 Községi Könyvtár – Homoródalmás
 Községi Könyvtár – Homoródszentmárton
 Községi Könyvtár – Kányád
 Községi Könyvtár – Kápolnásfalva
 Községi Könyvtár – Karcfalva
 Községi Könyvtár – Kászon
 Községi Könyvtár – Kézdi-polyán
 Községi Könyvtár – Kézdiszentlélek
 Községi Könyvtár – Kommandó
 Községi Könyvtár – Korond
 Községi Könyvtár – Kökös
 Községi Könyvtár – Lemhány
 Községi Könyvtár – Lövete
 Községi Könyvtár – Maksa
 Községi Könyvtár – Mikóújfalu
 Községi Könyvtár – Nagyajta
 Községi Könyvtár – Nagybacon
 Községi Könyvtár – Nyáradmagyarós
 Községi Könyvtár – Oklánd

- Községi Könyvtár – Oroszhegy
 Községi Könyvtár – Ozsdola
 Községi Könyvtár – Parajd
 Községi Könyvtár – Réty
 Községi Könyvtár – Románandrásfalva
 Községi Könyvtár – Sepsibodok
 Községi Könyvtár – Sepsikőröspatak
 Községi Könyvtár – Siménfalva
 Községi Könyvtár – Székelyderzs
 Községi Könyvtár – Székelyvarság
 Községi Könyvtár – Szentábrahám
 Községi Könyvtár – Szentersébet
 Községi Könyvtár – Torja
 Községi Könyvtár – Újszékely
 Községi Könyvtár – Uzon
 Községi Könyvtár – Váralja
 Községi Könyvtár – Vargyas
 Községi Könyvtár – Zabola
 Községi Könyvtár – Zágon
 Községi Könyvtár – Zetelaka
 Kulturális Központ – Gyergyószent-
 miklós
 Magyarország Főkonzulátusa – Csík-
 szereda
 Manpres Distribution Kft. – Bukarest
 Nagy István Művészeti Líceum –
 Csíkszereda
 Németh Géza Egyesület – Csíkszereda
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet –
 Kolozsvár
 Nemzeti Színház – Marosvásárhely
 Petőfi Sándor Általános Iskola –
 Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Csíkszereda
 (5 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Gyergyó-
 szentmiklós
 Polgármesteri Hivatal – Kápolnás-
 falu (2 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Tusnádfalu
 (2 db. egyéves előfizetés)
 Római Katolikus Plébánia – Túr
 Romániai Magyar Pedagógusok Szö-
 vetsége – Csíkszereda
 Romániai Magyar Pedagógusok Szö-
 vetsége Erdővidéki Szervezete –
 Nagybacon
 Sabi Team Biztosítási Ügynök Kft.
 – Csíkszentlélek
 Sapientia Alapítvány – Kolozsvár
 Sapientia Egyetem Könyvtára –
 Csíkszereda
 Székely Nemzeti Múzeum – Sepsí-
 szentgyörgy
 Szent Erzsébet Öregotthon – Gyer-
 gyószentmiklós
 Tamási Áron Színház – Sepsiszent-
 györgy
 Tarisznyás Márton Múzeum – Gyer-
 gyószentmiklós
 Temesvári Római Katolikus Püspök-
 ség – Temesvár
 Turisztikai, Ifjúsági és Küllapcsolati
 Iroda – Gyergyószentmiklós
 Unitárius Parókia – Marosvásárhely
 Városi Könyvtár – Barót
 Városi Könyvtár – Borszék
 Városi Könyvtár – Gyergyószent-
 miklós
 Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Városi Könyvtár – Kovászna
 Városi Könyvtár – Maroshévíz
 Városi Könyvtár – Székelyudvarhely
 Városi Könyvtár – Szentegyháza
 Városi Könyvtár – Tusnádfürdő
 Városi Művelődési Ház – Barót
 Br. Wesselényi Miklós Városi Könyv-
 tár – Kézdivásárhely
 Zetelaka Község – Zetelaka

Magyarország

MAGÁNSZEMÉLYEK

- Abafáy-Deák Csillag – Budapest
 Ágh István – Budapest
 Alföldy Jenő – Kecskemét
 André András – Martonvásár
 Dr. Antal Balázs – Budapest
 Bakos József – Budapest
 Dr. Balássy Péter – Szombathely
 Bálint Gábor – Dabas
 Dr. Baricz Zsolt – Szeged
 Barta László – Budapest
 Dr. Bartók Gergely – Budapest
 Báthori Csaba – Budapest
 Beke Mihály András – Budapest
 Bereczky Gábor – Budapest
 Bertha Zoltán – Debrecen
 Bíró Miklós – Budapest
 Birtalan Ferenc – Budapest
 Dr. Botz Lajos – Pécs
 Bodor Ádám – Budapest
 Borbás János – Veszprém
 Boga Tamás László – Szeged
 Burján Pál – Pécs
 Czakó Gábor – Budapest
 Császárs Zoltán – Budapest
 Csender Levente – Üröm
 Csontó Lajos – Pilisborosjenő
 Dávid Ferenc – Szentes
 Dávid Gyula – Szigetszentmiklós
 Dr. Demeter Béla – Szikszó
 Demeter József – Ballószög
 Demse Márton – Budapest
 Dr. Dobos László – Budapest
 Dr. Erdei Antal – Gyöngyössolymos
 Farkas Zoltán – Veszprém
 Fazakas Lehel – Gödöllő
 Fazekas Edit – Cegléd
 Dr. Fazekas Márta – Budapest
 Dr. Fázsy Szabolcs – Budapest
 Fejér Istvánné – Szentes
 Fekete Béláné – Budapest
 Fekete Miklós – Szeged
 Ferenz Ernő – Páty
 Dr. Ferenczi Tibor – Budapest
 Dr. Ferencz Csaba – Budapest
 Ferencz I. Szabolcs – Budapest
 Fritsch László – Budapest
 Dr. Füleky György – Budapest
 Fürjesi Csaba – Budapest
 Fűzi Michael Stephan – Budapest
 Gál Ildikó – Budapest
 Dr. Gál József – Budapest
 Gálffy Attila – Budapest
 Gátay István – Devecser
 Dr. Gottwald Péter – Győr
 Guba Pál – Miskolc
 Dr. Gönczi Béla – Nagykőrös
 György Tünde – Budapest
 Gyurka Eta – Budapest
 Hankó Zoltán – Kistarcsa
 Harmath Ilona – Baja
 Dr. Hartványi Tamás – Győr
 Dr. Hegedűs Imre János – Budapest
 Herman Levente – Budapest
 Horváth Zoltán és Imecs Emese –
 Budapest
 Ilia Mihály – Szeged
 Iancu Laura – Velence
 Jámbor Zoltánné – Makó
 Grófné Jancsó Zsuzsanna – Kalocsa
 Ifj. Jancsó Gyula – Budapest
 Jancsó Klára Katalin – Biatorbágy
 Dr. Jánosy Ildikó Kinga – Szeged
 Jánosiné Dandui Gyöngyi – Budapest
 Juhász Béla – Abasár
 Kádár Katalin – Ágfalva
 Kántor József – Baja
 Karap Ágnes – Budapest
 Dr. Kata Mihály – Szeged
 Keppel Gyula – Budapest

- Kézdi Anna - Battonya
Király István - Mezőkovácsháza
Dr. Kiss András - Pócsmegyer
Kiss Anna - Budapest
Kiss Bálint - Budapest
Kiss Éva - Budapest
Dr. Kiss Ferenc - Csereszegtomaj
Kis Krisztián Bálint - Szolnok
Kisslaki László - Kéthely
Kollár Albin - Dunakeszi
Kósa Lajos - Debrecen
Kosza Csaba - Sukoró
Kovács Árpád - Ugod
Dr. Kovács Klára - Császáz
Kökényessy Szilárd - Budapest
Kőfalvi Magdolna - Budapest
Dr. Kőrös Erzsébet - Győr
Dr. Kukorelly Pál - Keszthely
Kulcsár Júlia - Budapest
Dr. Kussinszky Péter - Budapest
Kuti József - Tura
Láng Gusztáv - Táplánszentkereszt
László János - Debrecen
Lezsák Sándor - Budapest
Lezsák Tibor - Budapest
Dr. Lukács Csaba - Fonyód
Dr. Lukácsy József - Székesfehérvár
Maczkó Gergő - Pogány
Makai Judit - Budapest
Máriás József - Nyíregyháza
Márkus Béla - Debrecen
Marosi Gábor - Budapest
Márton Károly - Hőgyész
Márton Lajos - Budapest
Dr. Medgyessy István - Debrecen
Mészáros János - Gödöllő
Miakich Gábor - Budapest
Mihály-Kádár Katalin - Ágfalva
Miklós András - Miskolc
Dr. Molnár Jenő - Budapest
Molnár Levente - Szigetmonostor
Molnár Sándor - Balatonfüred
Murányi Sándor Olivér - Budapest
Dr. Nagy-Major Gábor - Pápa
Dr. Nám Lóránt - Szombathely
Németh István - Százhalombatta
Németh Zsolt - Budapest
Dr. Nyakasné Lázár Anna - Budapest
Dr. Obrusánszky Borbála - Mende
Dr. Oszoly Tamás - Budapest
Pados József - Sárszentmihály
Pálfi Sándorné - Berettyóújfalu
Pappné Németh Andrea - Eger
Pappné Pongrácz Csilla - Dunabogdány
Papp Péter - Budapest
Pataki Gábor Zsolt - Budapest
Paulovics Tamás - Szentes (4 darab egyéves előfizetés)
Péterfy Lajos - Bakonyszücs
Péter László - Szeged
Pintér Henriett - Budapest
Dr. Pocsay Gábor - Gyula
Polóny Levente - Budapest
Pomogáts Béla - Budapest
Dr. Porcza Antal - Mosonmagyaróvár
Prohászka Géza - Balatonfüred
Ragályiné Jeager Veronika - Budapest
Dr. Sándor Pál - Simontornya
Silay Ferenc - Szeged
Simai László - Veszprém
Dr. Szabó Béla - Göd
Szakó Éva - Budapest
Szakolczay Lajos - Budapest
Szász Miklós György - Budapest
Szarka Gábor - Pomáz
Szarvas László - Tura
Szathmári István - Zsadány
Szász-Fejér István és Katalin - Mosonmagyaróvár
Dr. Székely András Bertalan - Isaszeg

Székely László - Budapest
 Szeles András - Encs
 Szepessy Béla - Nyíregyháza
 Szigeti Lajos - Budapest
 Dr. Szőnyi László Pál - Budapest
 Dr. Tekes Kornélia - Budapest
 Tiffán Zsolt - Villány
 Tóth Erzsébet - Budapest
 Tóth Wessely László - Budapest
 Tornai József - Érd
 Tök János - Kecskemét
 Dr. Udvarhelyi Olivér - Veszprém
 Ungváry Rudolf - Budapest
 Dr. Varga István - Orosháza
 Dr. Varga Péter Pál - Budapest
 Vargha György - Tápióbicske
 Dr. Várszegi László - Pécs
 Dr. Vass Ágnes - Budapest
 Vass Szabolcs - Parád
 Dr. Veress Gábor - Balatonfüred
 Vincze Gábor - Deszk
 Vitályos Ágnes - Budapest
 Vörös István - Budapest
 Zalán Tibor - Budapest
 Zsolnai József - Hernád

INTÉZMÉNYEK

Algyói Faluház és Könyvtár
 - Algyó
 Baka István Alapítvány - Szeged
 Bouchal Kft. - Budapest
 Eötvös Loránd Kutatóhálózat Titkár-
 sága - Budapest
 Erdély Barátainak Köre Kulturális
 Egyesület - Szolnok
 Írók Boltja (8 db. egyéves előfizetés)
 - Budapest
 Könyvtárellátó Kht. - Budapest
 Magyar Földgáztároló Zrt., Fritsch
 László - Budapest
 Magyar Katolikus Rádió ZRT - Budapest

Magyar Patrióták Közossége - Buda-
 pest
 MTA Társadalomtudományi Köz-
 pont - Budapest
 MTA Titkárság - Budapest
 Mogyoróssy János Városi Könyvtár
 - Gyula
 Móra Ferenc Népszínház Közhasznú
 Egyesület - Algyó
 Országgyűlés Hivatala - Budapest -
 2 db. egyéves előfizetés
 Országos Nyugdíjbiztosítási Főigaz-
 gatóság - Budapest
 Ötágú Síp Kulturális Egyesület - Szeged
 Paksi Közművelődési Nonprofit Kft.
 - Paks
 Páholy Irodalmi Egyesület - Pécs
 Páterház Panzió - Szentés
 Robinson Tours Kft. - Balatonfüred
 Szegedi Tudományegyetem Egyete-
 mi Könyvtára - Szeged
 Dr. Varga Péter Pál Országos Gerinc-
 gyógyászati Központ - Budapest

Amerikai Egyesült Államok

Dr. Basa Emőke - Clifton
 Borbély Melinda - Laguna Beach
 Farkas Szabolcs - Milwaukee
 Fodor Albert - New York
 György Ildikó - Highland
 Kirják Attila - New York
 Kiss István - Hawley
 Kovács Árpád - Maryland
 Kovács László - Loveland
 Ozsváth Ildikó - New York

Ausztrália

Leontine von Rheinberg - Melbourne

Ausztria

Dr. Bartók Miklós – Leopoldsdorf
 Csipkó László – Bécs
 Csutak Magda – Bécs
 Dr. Forbáth Klára – Bécs
 Galvácsy Imola – Bécs
 Gellérd Andor – Bécs

Franciaország

Buna István – Antony
 Dñes-Pichot Hanga – Chécý
 Langrand-Escure Tünde – St. Pêray
 Párizsi Magyar Intézet – Párizs

Horvátország

Péter Irén – Várदारóc

Németország

Dr. Dobó Attila – Rheine
 Dr. Dobó Tibor – Demmin
 Gaál Julianna – Aalen
 Haáz Katalin – Braunschweig
 Juliana Johrend – Buchen
 Kisslaki László – Steinbach
 Schultz Orsolya – Rostock
 Szabó Kristóf Imre – Düsseldorf
 Szakács-Konnerth Mihály –
 Friedrichshafen
 Száva Péter – Krefeld
 Dr. Wieser Györgyi – Starnberg

Svájc

Gödri Zsolt – Benglen

Svédország

Antal Imre – Ljungby
 Csata Attila – Västra Frölunda
 Szentkirályi Csaga – Vällingby

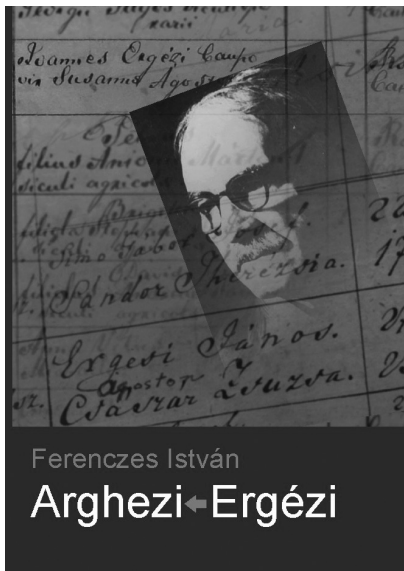
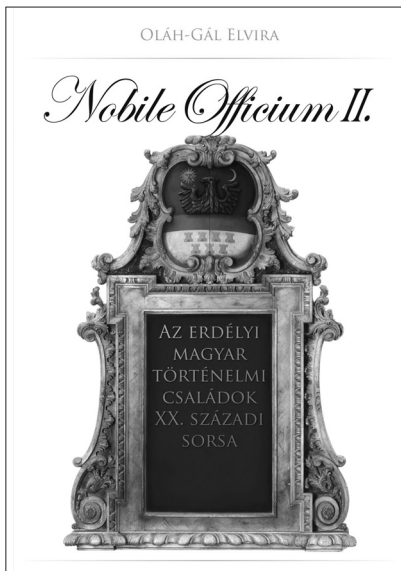
Szerbia

Apró József – Topolya
 Benda Török Lívía – Moholgunaras
 Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium
 és Kollégium – Zenta
 Csáki Edina – Topolya
 Fekete J. József – Zombor
 Jovan Jovanovic Zmaj Általános Is-
 kola – Magyararkanizsa
 Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó
 Nyelvi Gimnázium – Szabadka
 Lengyel Emese – Topolya
 Nagybecskereki Gimnázium –
 Nagybecskerek
 Nagy Majláth Ágota – Topolya
 Nyirádi Hajnalka – Topolya
 Pressburger Kucor Blanka – Topolya
 Rancz Károly – Pancsova
 Surányi Roland – Óbecse (4 darab
 egyéves előfizetés)
 Tari István – Óbecse
 Vajda Annamária – Topolya
 Vastag Gázsó Hargita – Topolya
 Zolcer Andrea – Topolya
 Zsiga Dávidházi Judit – Topolya

Szlovákia

Fehér István – Komárom
 Kiss Mónika – Órös
 Pallér Péter – Komárom
 Selye János Gimnázium – Komárom

Legújabb kötetekünk:

SZÉKELY KÖNYVTÁR

111MD30 0301

1. Székely népballadák	35,00 lej
2. Mikes Kelemen: <i>Törökországi levelek</i>	35,00 lej
3. Tamási Áron: <i>Ábel a rengetegben</i>	35,00 lej
4. Böződi György: <i>Székely bánja</i>	35,00 lej
5. Kányádi Sándor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
6. Apor Péter: <i>Metamorphosis Transylvaniae</i>	35,00 lej
7. Benedek Elek: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
8. Tamási Áron: <i>Ábel az országban</i>	35,00 lej
9. Zsögödi Nagy Imre: <i>Följegyzések</i>	35,00 lej
10. Farkas Árpád: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
11. Hermányi Dienes József: <i>Nagyenyedi Demokritus</i>	35,00 lej
12. Tomcsa Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
13. Tamási Áron: <i>Ábel Amerikában</i>	35,00 lej
14. Balázs Ferenc: <i>A rög alatt</i>	35,00 lej
15. Király László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
16. <i>Székely népdalok</i>	35,00 lej
17. Kőváry László: <i>Székelyhonról</i>	35,00 lej
18. Márton Áron: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
19. Szabó Gyula: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
20. Páll Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
21. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája I.</i>	35,00 lej
22. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája II.</i>	35,00 lej
23. Tompa László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
24. Tamási Áron: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
25. Vári Attila: <i>Volt egyszer egy város</i>	35,00 lej
26. <i>Régi székely költők</i>	35,00 lej
27. Kriza János: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
28. Petelei István: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
29. Tamási Áron: <i>Hazai tükör</i>	35,00 lej
30. Ferenczes István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
31. Bod Péter: <i>Szent Hilárius</i>	35,00 lej
32. Jancsó Benedek: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
33. Szabédi László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
34. Cseres Tibor: <i>Foksányi szoros</i>	35,00 lej

35. Csiki László: <i>Titkos fegyverek</i>	35,00 lej
36. <i>Székely népi imádságok</i>	35,00 lej
37. Tamási Áron: <i>Publicisztikai írások</i>	35,00 lej
38. Horváth István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
39. Kurkó Gyárfás: <i>Nehéz kenyér</i>	35,00 lej
40. Bogdán László: <i>Az ördög Háromszéken</i>	35,00 lej
41. Bölöni Farkas Sándor: <i>Utazás Észak-Amerikában</i>	35,00 lej
42. Sánta Ferenc: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
43. Fodor Sándor: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
44. Székely János: <i>A nyugati hadtest</i>	35,00 lej
45. Szócs Géza: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
46. Tivai Nagy Imre: <i>Cirkálások szeredai emlékeimből</i>	35,00 lej
47. Tamási Áron: <i>Szülőföldem</i>	35,00 lej
48. Kemény János: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
49. Ignác Rózsa: <i>Torockói gyász</i>	35,00 lej
50. Markó Béla: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
50+ Siklódy Ferenc: <i>Könyvjegyek I.</i>	35,00 lej
51. Szentkatolnai Bálint Gábor: <i>Válogatott művek</i>	35,00 lej
52. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! I.</i>	35,00 lej
53. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! II.</i>	35,00 lej
54. Böződi György: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
55. Czegő Zoltán: <i>Katonabogár</i>	35,00 lej
56. <i>Régi székely írók</i>	35,00 lej
57. Nagybacsoni Nagy Vilmos: <i>Végzetes esztendők</i>	35,00 lej
58. Domokos Pál Péter: <i>Moldvai útjaim</i>	35,00 lej
59. Szemlér Ferenc: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
60. Györffi Kálmán: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
61. Bartha Miklós: <i>Nemzetpolitikai írások</i>	35,00 lej
62. Tamási Áron: <i>Bölcső és Bagoly</i>	35,00 lej
63. Székely János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
64. Ágoston Vilmos: <i>Godir és Galanter</i>	35,00 lej
65. Sütő István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
66. Orbán Balázs: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
67. Tamási Gáspár: <i>Vadon nőtt gyöngyvirág</i>	35,00 lej
68. Beke György: <i>Föld és lélek. Székely riportok</i>	35,00 lej
69. Ferencz Imre: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
70. Mózes Attila: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
71. Kacsó Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
72. Tamás Menyhért: <i>Vigyázó madár</i>	35,00 lej

73. Szócs Kálmán: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
74. Lőrincz György: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
75. Tánczos Vilmos: <i>Elejtett szavak</i>	35,00 lej
76. Kőrösi Csoma Sándor: <i>az újabb kutatások tükrében</i>	35,00 lej
77. Tamási Áron: <i>Jégtörő Mátyás</i>	35,00 lej
78. Székely költők: <i>az árnyékos oldalról</i>	35,00 lej
79. Panigay Róbert: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
80. Magyar Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
81. <i>Látom az életem nem igen gyönyörű – A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764</i>	35,00 lej
82. Székely írók: <i>az árnyékos oldalról</i>	35,00 lej
83. Paál Árpád: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
84. Székely János: <i>Három dráma</i>	35,00 lej
85. Egyed Péter: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
86. Bartalis János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
87. Tamási Áron: <i>Négy dráma</i>	35,00 lej
88. Fábíán Ernő: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
89. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar I.</i>	35,00 lej
90. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar II.</i>	35,00 lej
91. Bethlen Gábor: <i>leveleiből</i>	35,00 lej
92. <i>A székelyek (Rólunk írták)</i>	35,00 lej
93. Szabó Gyula: <i>Gólya szállt a csűrre</i>	35,00 lej
94. Zágoni Attila: <i>Válogatott paródiák és humoreszkek</i>	35,00 lej
95. Tompa Gábor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
96. Benkő József: <i>Transsilvania specialis (A székelyek földje)</i>	35,00 lej
97. Földi István: <i>Századelő az udvartereken</i>	35,00 lej
98. Gazda József: <i>A XX. század, ahogy megéltük</i>	35,00 lej
99. Király László: <i>Kék farkasok</i>	35,00 lej
100. Egyed Emese: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
100+ Siklódy Ferenc: <i>Könyvjegyek II.</i>	35,00 lej

A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Székelyföld szerkesztőségében
vagy online a www.szekelyfoldfolyoirat.ro oldalunkon.